

od kosti do knjige postanka

TKO JE HOMO SAPIENS

Tema broja:

Petar Jandrić,
Željko Kovačić,
Grga Frangeš,
Davorka Radovčić,
Tim D. White,
Lovorka Kozole

stranice 21-28

zagreb

**Jakov
Radovčić**

ISSN 1331-7970

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 28. veljače 2002, godište IV, broj 75 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor: Željka Jelavić

Demokratizacija i žensko tijelo

Nataša Govedić, Boris Beck
stranice 8-10

Tema

Status slobodnog umjetnika

Agata Juniku
stranice 12-13

Slobodan Milošević

Suđenje kao spektakl

Sandra Antolić,
Andrea Pisac
stranice 7, 14

Arhitektura

Neidhardt s velikim N

Tomislav
Odak

stranice 16-17

Putopisi

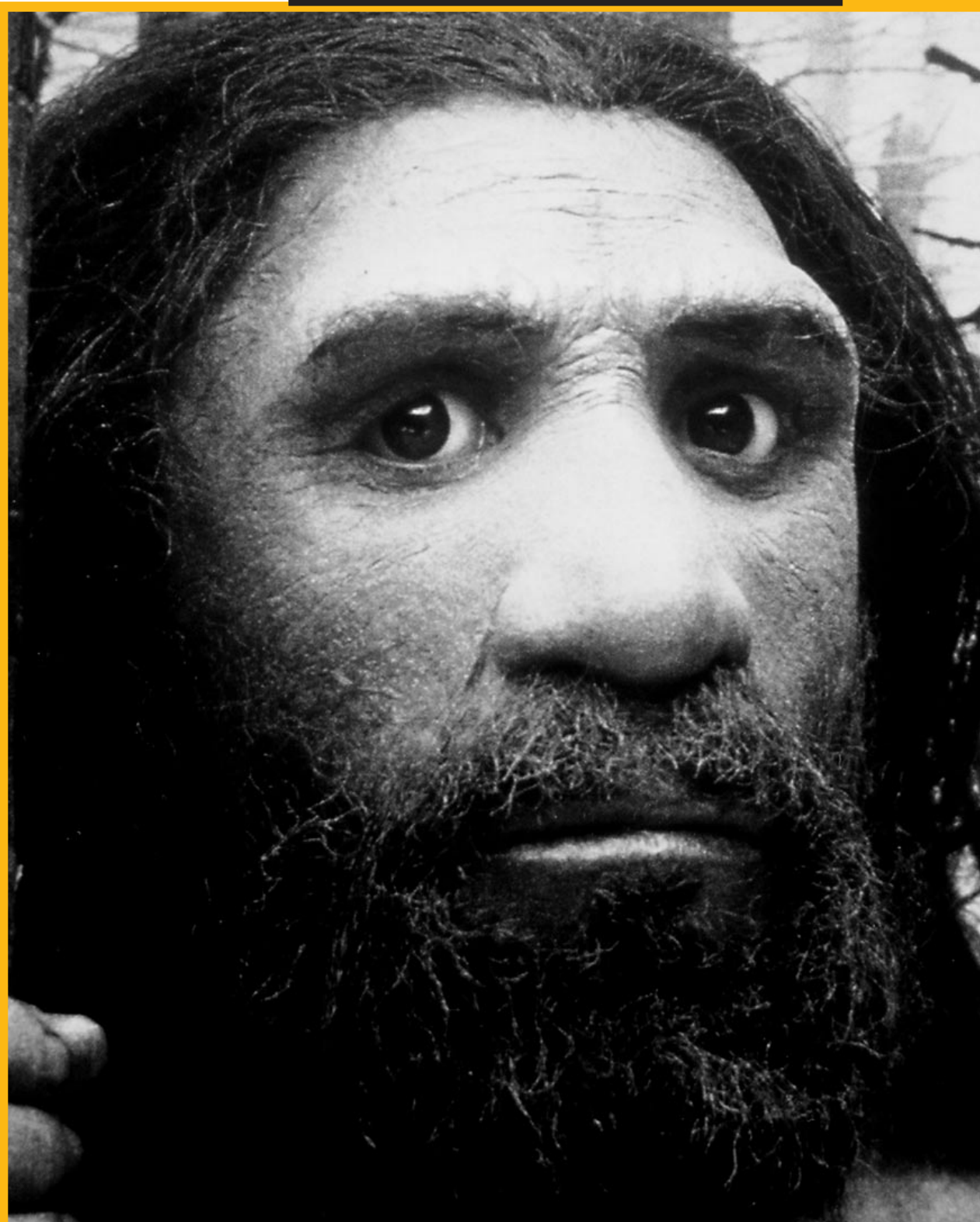
Kiša u Nizozemskoj

Gioia-Ana Ulrich

Snjegopis iz Aljaske

Zvonimir Dobrović
stranice 18-19

KRITIKA

Grozdana Cvitan, Zoran Roško, Lada Čale-Feldman,
Andrea Pisac, Goran Štimac

Gdje je što

Info & najave

Karlo Nikolić, Milan Pavlinović, Gioia-Ana Ulrich 4-5

U žarištu

Posjetitelji i kvaliteta života *Biserka Cvjetičanin* 2

Kad ja budem na vlasti *Boris Beck* 3

Papiga u minskom polju *Grozdana Cvitan* 6

Cinema inferno *Sandra Antolić* 7

Razgovor sa Željkom Jelavić *Boris Beck* i *Nataša Govedić* 8-10

Potrebice jedne malenkosti *Sandi Blagonić* 11

Kuda, lutko? *Agata Juniku* 12-13

Slobodan Milošević - junak našeg doba *Andrea Pisac* 14

Štit koji tišti *Tin Perkov* 15

Arhitektura i urbanizam

U vlastitom ozračju *Tomislav Odak* 16-17

Zašto je hotel Grand spomenik kulture? *Krunoslav Ivanišin* 32

Svakodnevnica

Almanah poročne kućanice *Sandra Antolić* 17

Putopis

Bez kišobrana *Gioia-Ana Ulrich* 18

Snjegopis - Aljaska *Zvonimir Dobrović* 19

Esej

Arte Povera *Predrag Matvejević* 29

Vizualna kultura

Pitanje stvarnosti *Sunčica Ostoić* 30

Razgovor s Dominicom Hislopom i Miklosom Erhardom *Iva R. Janković* 31

Glazba

Zvuk približavanja oluje *Luka Bekavac* 33

Tenor oplemenitelj *Trpimir Mašasović* 34

Svestrani Rollins *Krešimir Čulić* 34

Punk à la devedesete *Krešimir Čulić* 34

Kazalište

Scena prisile, srama i povlačenja u sebe *Nataša Govedić* 35

Razgovor sa Zlatkom Svibenom *Ivana Slunjski* 36-37

Neumorno splitsko Gradsko kazalište mladih *Nila Kuzmanić Svete* 38

Kritika

Bilanca ili najava? *Grozdana Cvitan* 38

Ontološki umjetna bića *Zoran Roško* 39

Uzmite i jedite od ovoga svi *Lada Čale Feldman* 40

Praznina među prstima *Andrea Pisac* 40-41

U milosti surfera *Goran Štimac* 41

Proza i poezija

Red nad redovima *Marina Kralik Uremović* 42-43

Večera s tajkunima i uspješnim piscima *Sanja Jakić* 44-45

Pjesme *Ksenija Herceg Ribić* 46

Strip

Omajgadajmagad *Goran Novović* 47

Tema broja: Od kosti do Knjige postanka 21-28
uredio: *Petar Jandrić*

Razgovor s Jakovom Radovčićem *Petar Jandrić* 21-23

Preslik ljudskog mozga *Željko Kovačić* 24-25

"Znanost" - uzdanica ideologije *Grga Frangeš* 25

Tko je *Homo sapiens*? *Davorka Radovčić* 26

Istina o kanibalizmu *Tim D. White* 27-28

U drugoj polovini siječnja otvorena je u Parizu obnovljena Palača Tokyo, mjesto suvremenog stvaralaštva (www.palaisdetokyo.com). Uz mnoge pohvale upućene novom izložbenom prostoru, namijenjenom prije svega mladim umjetnicima, Palača Tokyo već je dobila naziv "živog laboratorija suvremene umjetnosti". Međutim, javljaju se i glasovi kritike, doduše ne iz redova konzervatora koji su ostali nijemi, već onih koji poput Nicholasa Le Quesnea, smatraju da je to prostor s "odviše konceptualnog, a premalo umjetničkog". Naravno, tek će sam rad i djelovanje Palače Tokyo pokazati koliko su u pravu oni koji upućuju pohvale, kao i oni koji se prema projektu odnose kritički, a odlučujuću riječ imat će publika, odnosno posjet tom novom izložbenom, i u širem smislu, multi-medijском prostoru. Predviđa se da će to biti nova publika kojoj će biti prilagođeno i radno vrijeme Palače.

Prigodom otvaranja Palače Tokyo, francuska ministrica kulture Catherine Tasca u jednom je razgovoru, na pitanje kako privući publiku na kulturna i umjetnička događanja, na prvo mjesto stavila umjetničko obrazovanje u školskom sustavu. Potrebno je shvatiti i uvažavati ulogu umjetnosti u obrazovanju jer, kako je naglasila, "zadaca je umjetnosti da politike i na-

Kulturna politika

Posjetitelji i kvaliteta života

Prisjećam se rečenice na plakatu koji se nalazi u FNAC-ovim knjižarama diljem Francuske:

Biserka Cvjetičanin

La culture, c'est toujours une affaire

rode drži budnima, da se ne uspravaju. To je istinska borba za čvršće odnose publike i umjetnosti".

Odnos publike i umjetnosti

Odnos publike i umjetnosti jedno je od središnjih pitanja svake kulturne politike. Mnoge zemlje razvile su vrlo precizne i razgranate podatke o posjetiteljima kulturnim/umjetničkim institucijama i zbivanjima, a među njima visoko mjesto zauzima *Australian Bureau of Statistics*. Tako iz njegovih izvješća doznajemo da je godišnji broj posjetitelja muzejima u Australiji 27,5 milijuna, da muzeji zapošljavaju 6956 osoba (doduše uz 30.000 volontera), da se posjet knjižnicama povećao u 2000. za 10 posto, ili da botanički vrtovi imaju godišnje više od 12 milijuna posjetitelja.

Nedavno su jedne naše novine pod znakovitim naslovom *Gledatelji se vraćaju* objavile podatke Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske za sezonu 2000./2001. U rubrici Umjetničko stvaralaštvo i reproduktivno izvođenje, podaci pokazuju znatan rast posjetitelja kazalištima u odnosu na prethodnu sezonu 1999./2000. Povećan je broj kazališta – dok su u 1999./2000. bila četrdeset i četiri kazališta, u 2000./2001. djelovalo je četrdeset i osam. Međutim, zanimljivo je da povećan broj kazališta nije bio uzrok povećanja broja posjetitelja, kao što bi se očekivalo, jer je upravo najveći rast posjetitelja bio u profesionalnim kazalištima kojih je broj ostao isti (šesnaest) – 120.000 posjetitelja više, te dječjim, kojih se broj čak smanjio (od jedanaest na deset) – 45.000 posjetitelja više nego u prethodnoj sezoni. Prema Državnom zavodu za statistiku, gledajući po postotcima, za 23 posto održano je više predstava i 20 posto je bilo više posjetitelja. Od drugih podataka ističe se i intenzivnija međunarodna suradnja – na gostovanjima u inozemstvu izvedeno je 236 predstava u sezoni 2000./2001. prema 139 u prethodnoj godini.

U rubrici Muzeji, galerije i zbirke koje Državni zavod za statistiku prati jednom u tri godine, pokazuje se smanjenje broja posjetitelja u stalnom postavu muzeja i galerija za 4,9 posto u odnosu na 1997. godinu, te povećanje porasta broja posjetitelja zbirkama za 19,2 posto. Međutim, Državni zavod za statistiku ne uzima u razmatranje posjet privatnim galerijama i općenito izložbenim salonima (likovne djelatnosti), što bi dalo novu dimenziju praćenju posjeta u ovoj domeni.

Potreba za cjelovitom kulturnom statistikom

Postavlja se pitanje u kojoj mjeri povećanje posjetitelja kulturnim/umjetničkim događanjima (koja obuhvaćaju i brojne druge neformalne kulturne aktivnosti i manifestacije, npr. u domeni alternativne kulture i multimedija o kojima statistika ne vodi računa), donosi takve promjene u kulturni život da gledanje televizije, gledanje videofilmova ili slušanje radija ne budu glavna (ili jedina) kulturna aktivnost. Odgovor će se moći dobiti putem sustavnih empirijskih istraživanja slobodnog vremena, te odgovarajuće kulturne statistike (po uzoru na Eurostat), što zagovara Strategija kulturnog razvitka – Hrvatska u 21. stoljeću, koja ističe kazališta, koncertne dvorane, knjižnice itd. kao mjesta na kojima se odvija društvena interakcija i "afirmira sudjelovanje u kulturi kao kvaliteta života stanovništva".

A kad smo kod Strategije kulturnog razvitka, valja reći da je nedavno u KIC-u o njoj održana rasprava Akademске zajednice HDZ-a na koju nisu pozvani autori, pa ni voditelj Strategije. Zar smo tako daleko od demokracije, da se ne želi čuti autore? Ovdje se prisjećam rečenice na plakatu koji se nalazi u FNAC-ovim knjižarama diljem Francuske: *La culture, c'est toujours une affaire*. Možete to shvatiti na najrazličitije načine, primjerice da je kultura dobar posao, ali i doslovno. Kako želite. ☐

Svi imalo upućeniji ljudi, neovisno o stranačkoj poziciji i tome jesu li trenutno na vlasti ili u oporbi, za kormilom ili u strojarnici, svjesni su s koliko je unutarnje bolne neuređenosti suočen hrvatski nacionalni brod." Zdravko Gavran, autor tih hrvatskih rečenica u *Hrvatskom slovu*, zna i da je jedina zadaća hrvatskih političara da se "prepozna želja, očekivanje i htijenje golemoga broja birača." Nema vlasti i oporbe, nema ljevice i desnice, svi misle isto. Idila? Ne.

1. primjer: građani protiv sustava

Smrad što se širio iz policijskog skladišta u Soblincu barem je godinu dana stanovnicima predstavljao izvor straha, glavobolja i zdravstvenih problema. Pa kad su već predugo čekali, neka ne čase časa, neka pokupe medicinsku dokumentaciju i s odvjetnikom odu u Ministarstvo unutrašnjih poslova. Ako ne zbog toga što su godinu dana trpjeli od otrova koji su curili iz skladišta, onda zbog toga što im policijski stručnjaci, kada su konačno došli stvar pregledati, nisu imali potrebe odgovoriti nijednu riječ savjeta, objašnjenja ili isprike: dapače, potjerali su zabrinute susjede jer da *snimaju*. Previše je naših ljudi naviklo trpjeti nepravdu: u jednoj zagrebačkoj tvornici svim radnicima poslodavac otkuca kartice na kraju radnog vremena i onda dalje rade besplatno. "To osiguranje ne pokriva," rekli su mi jednom u mojem osiguravajućem društvu kada sam došao prijaviti manji kvar u kući. Ali ja sam čitao Johna Grishama i znam da je s osiguravajućim društvima sve u redu dok im otplaćujete policu, ali kad dođete po osigurninu onda shvatite da ste samo mislili da ste osigurani. I zato sam im rekao da polica to ipak pokriva. "Gdje to piše?" upitao me čovjek kojemu je posao znati što u policama piše. "Ovdje," rekao sam ja: "Drugi paragraf na prvoj stranici." "Ma nemojte! Tko bi to rekao..."

Građani Soblinca, vjerujte mi: pritužba je čarobna riječ koja otvara sva vrata, treba je samo izgovoriti. Kada mi je vojni odsjek kasnio mjesec dana s potvrdom potrebnom za uvoz automobila, samo sam prošaptao riječ *pritužba* i papir su proizveli na moje oči, za deset minuta, nakon jednog telefonskog poziva. Čak su me ljubazno pitali trebam li još štogod (nisam se snašao i tako sam ostao bez generalske penzije za čim žalim i dan danas). Kada mi je s tog istog auta otpao kotač, upitao sam servisera i distributera smatra li da je to barem djelomično odgovornost proizvođača. "Ne," bili su sigurni. Prodavača? Jok. "A servisa?" "Ni u kom slučaju," bili su još sigurniji. Platilo sam, uzeo račun i rekao da ću ih prijaviti. Sutradan su oni nazvali *mene* i zamolili da svratim do njih po određenu *komercijalnu kompenzaciju* u zamjenu za mali potpis kojim potvrđujem odustanak od tužbe.

I zato: Soblinec, naprijed! Oderite ih.

2. primjer: rat za kulturni prostor

"Treba uvesti reda u medijsku džunglu," rekao je ministar kulture Antun Vujčić predstavljajući teze za novi zakon o medijima. Džungla? Valjda pod utjecajem hispanoameričkog odvojka hrvatske proze (Rade Jarak, *Kiša*), ja sam u sekundi vidio Hrvatsku kao južnoameričku zemlju s federalnom kulturnom vlasti i kulturnom gerilom u prašumi. Regularne trupe imaju garantiranu koštu i kvartir, a gerilci ništa od toga, čak ni uniforme, pa je teško znati jesu li lijevi ili desni; vojska je uvijek spremna za parade, počasne straže, polaganje vijenaca o kakvoj značajnoj godišnjici i ispucavanje plotuna pri sprovodima kulturnih velikana, ali izbjegava sukob oči u oči s gerilom – više voli izvoditi maneuvre; kulturni stratezi u prijestolnici imaju sjajne ratne planove, ali sablje su tupe, a puške zardale; u vojsci je sve manje i manje mladih regruta, ali zato obiluje sjećanjima na brojne slavne bitke iz prošlosti. Gerila za to vrijeme kisne, jede gljive što rastu po drveću i izbjegava škorpije, tarantule i zmije; održava kontakte s istoimisljenicima iz inozemstva i često se pre-

bacuju preko granice; ukoliko vrijeme između dvije borbe krata Krležom, svoju utopiju gerilci možda zamišljaju kao Brabant, mjesto gdje postoje veliki gradovi, mramorne dvorane s knjigama koje su napisali mudri ljudi i čitaju ih ponosni umovi, bez žurbe, bez sitničavosti, bez brige za sutrašnji kruh.

I da završim alegoriju: gerilci malo-pomalo dezertiraju iz džungle i stupaju u regularne trupe, navlače kazališne uniforme i pripasuju trofejno oružje zbog čega mla-

zakon, otkrilo se i da tajnik HNS-a ima već godinama građevinski pogon unutar parka prirode: da, dakle, već godinama vodi nelegalan biznis. Da ne bi HSLS ostao pravedan, otkrilo se i da njihov kandidat za ministra prima državnu plaću iako je uredno zaposlen drugdje (a i da je kod prethodnog posla lagao o stupnju obrazovanja, što je već manje važno). I još se na kraju zaključilo da Milan Bandić nije dovoljno skupo platio svoj prometni prekršaj (jer mu popularnost, zapravo, nije opa-

lovio zato što ste mu pobjegli, ne trebaju mu svi zakonski propisi, dosta su mu jedan ili dva; ali što će mu *norme ljudskog ponašanja*? Slična se formulacija ponavlja u zadnjoj rečenici izvještaja: "Napominjem da sam se prema g. Bandiću odnosio kulturno, profesionalno, korektno, a sve u cilju zaštite ljudi i imovine." *Zaštita ljudi i imovine* fraza je koja opisuje policijski posao i ona obuhvaća sve policajcu potrebne ovlasti. Zašto dodaje *kulturno* i još to *napominje*? U cijelom podužem izvještaju samo još jedna rečenica počinje s riječju *napominjem* i to ona u kojoj se opravdava upotreba rotacijskog svjetla na krovu pri potjeri, a što je precizno i strogo propisano. Budući da nemam, poput kolege Hrvoja Appelta koji je izvještaj objavio u novinama, uvide u policijska izvješća, tajne dosjee i sudske spise, ne mogu znati kakav se jezik i stil u njima uobičajeno koristi. Imam, međutim, dojam, a imam dojam i da to nije samo dojam, da je policajac to izvješće pisao ne samo da bi iznio *objektivnu istinu*, nego i zato da bi zaštitio sebe. Zašto? Od koga? Policajaca? Političara? Od čitatelja *Jutarnjeg lista*? Ta pitanja nažalost Hrvoja Appelta nije smatrao važnim odgovora.

Nema veze: nije ni Michael Isikoff, koji je prvi iščakao aferu Lewinsky, odmah proključio da mu dokaze i svjedoke namještaju *republikanci* kako bi baš on prvi objavio skandal i to baš u liberalnom *Newsweeku* te tako optužbama dao veću težinu nego da ih je plasirao koji desni list.

4. primjer: sustav protiv građana

Svakako ste vidjeli spotove protiv pušenja u kojoj kamera ulazi s dimom cigarete u usta pušačice, prolazi kroz njezin jednjak i grkljan te stiže sve do alveola. Potom patolog reže jetru i mozak (te sam dvije reklame vidio, a valjda ih ima još). To je rijedak primjer vrlo efikasne, ali i etički dvojbene, kampanje *ogađivanjem*. Zašto dvojbene? Zato što se sve može ogaditi! Možete li zamisliti promidžbu protiv nasilja u kući u kojoj muž naočigled kamere mlati ženu, a njoj iz usta lete zubi, sve usoporeno? Ili spot protiv oružja u kojem patolog obducira dijete koje je iz očeva pištolja ubio vršnjak? Ili kampanju protiv abortusa u kojoj bi liječnici komadali udove fetusa i bacali ih u crnu vreću? Vegetarijansku kampanju u kojoj bi vam prikazivali klanje životinja i proces izrade paštete? Zubarsku kampanju u kojoj bi vam otkrili kako se, zapravo, proizvode slatkiši? Sve bi te reklame bile smjesta, uz brojne proteste (i to opravdane!) skinute s programa, a netko bi od autora i urednika osjetio i kakve sankcije.

To što se reklame protiv pušenja i dalje vrte pokazuje da je država položila pravo na tijelo građana, a drakonske mjere govore o odlučnosti da provede svoju volju. Nema nikakvih olakotnih okolnosti za pušače: iako nisu cigarete izmislili, iako su odrastali u kulturi pušenja, iako se reklame za cigarete posvuda vide, iako za prestanak pušenja treba više od dobre volje. Pušači jednostavno nemaju pravo činiti sa svojim tijelom što žele: ni u jednoj od dvije reklame pušačice nisu pušile u zatvorenoj prostoriji; nisu ugrožavale ničije zdravlje osim svojega – jedna je pušila na ulici ispred poslovne zgrade, a druga je izašla iz dječje sobe i zapalila na trijemu. To što država zaposjeda tijelo građana i građanki pod izlikom brige za zdravlje, nema veze – važno je jedino da su se kamere za videonadzor zavukle već i pod našu kožu. Ne morate misliti – mi mislimo za vas.

Ima tko će mislit...

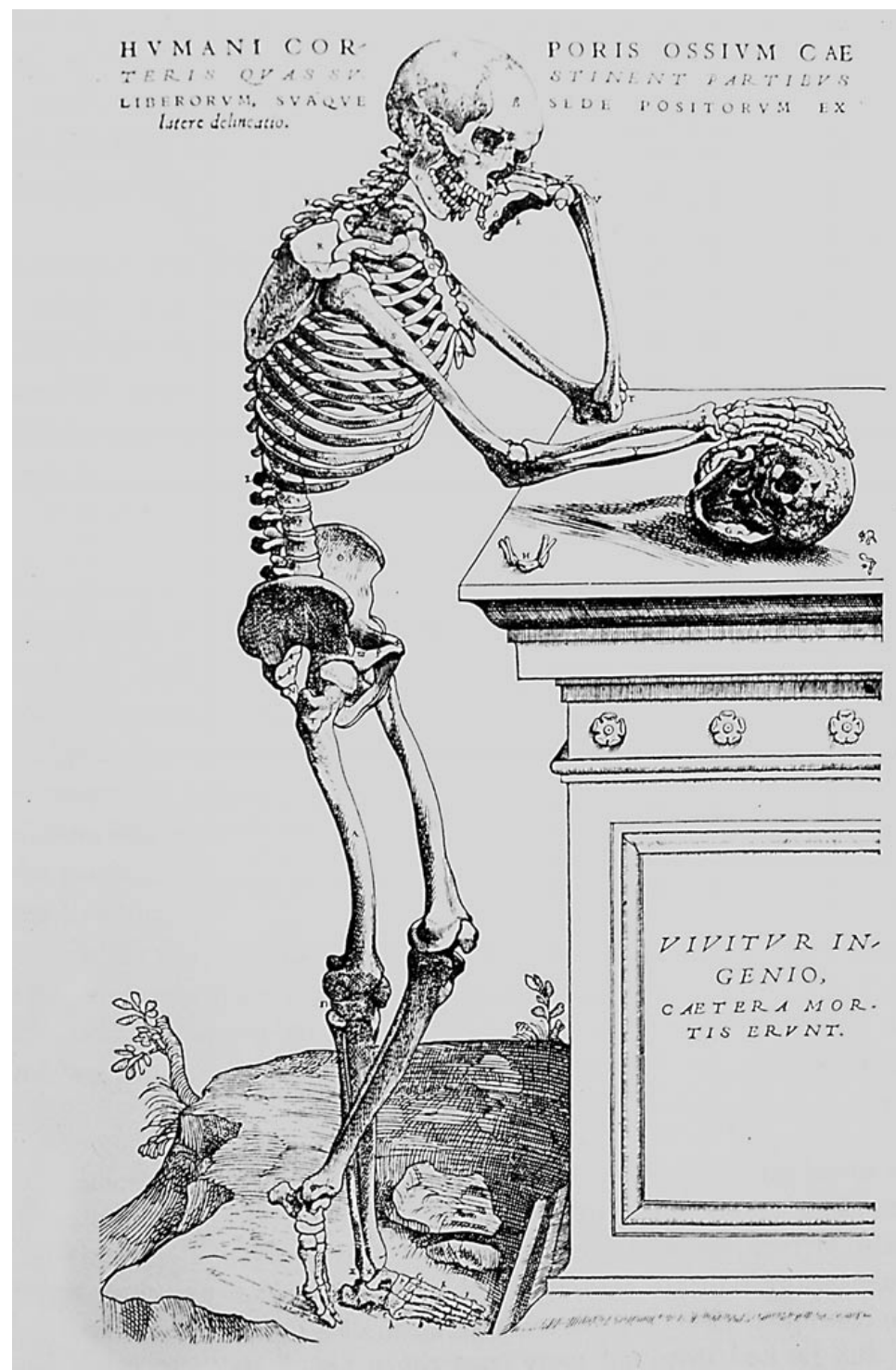
Što se ljevice i desnice tiče, pamtim samo Mockinpotta: "Ni lijeva ni desna, svaka je cipela čovjeku tijesna." Ali nije svima: neki u desnoj plivaju kao ribe u vodi. Recimo, Ivić Pašalić: "Kad dobijemo vlast, prvo ćemo vratiti smijenjene hrvatske generale da budu zapovjednici Hrvatske vojske i pomoći hrvatskom narodu u BiH jer hadezeovac ne može drugačije razmišljati." I ne mora – ima tko će misliti za njega. ☒

Krila u koferu Kad ja budem na vlasti...

Pritužba je čarobna riječ koja otvara sva vrata, treba je samo izgovoriti

Boris Beck

Prvi anatomski prikaz ljudskog tijela - Vaselius 1542.

To što država zaposjeda tijelo građana i građanki pod izlikom brige za zdravlje, nema veze – važno je jedino da su se kamere za videonadzor zavukle već i pod našu kožu. Ne morate misliti – mi mislimo za vas

di, lijepi i pametni nikad neće izaći iz prašume kao pobjednici. *Pas bira lamac, a vuk bira glad*, rekla bi Ivana Brlić Mažuranić. Srećom po našu kulturu u Hrvatskoj ima premalo lanaca za sve mršave vučje vratove, dodao bih ja.

3. primjer: nabacivanje blatom

Da ne bi samo SDP došao na loš glas zbog toga što njihov gradonačelnik krši

la) pa su ga novine željele dodatno poniziti objavljivanjem policijskog izvještaja o nezgodi, na što se policija već sutradan požurila potvrditi da je sve napisano autentično.

Više od sablažnjivih detalja meni je u izvještaju privuklo pažnju što je policajac odbjeglog Bandića lovio autom "sukladno svim zakonskim propisima i normama ljudskog ponašanja". Da bi vas policajac

Štokavski trio i zagrebačka šatra

Promocija zajedničkog projekta izdavačkih kuća *Durieux*, *Buybook* i *Otvoreni kulturni forum*, Hrvatski novinarski dom, 19. veljače 2002.

Karlo Nikolić

Utorak, 19. veljače, u Hrvatskom novinarskom društvu u Zagrebu predstavljen je zajednički projekt triju izdavačkih kuća s prostora bivše Jugoslavije: zagrebačkog *Durieuxa*, sarajevskog *Buybooka* i *Otvorenog kulturnog foruma* iz Cetinja. Riječ je o skupnom izdanju knjiga četvero generacijski svjetonazorom bliskih autora: *Privatna galerija* Balše Brkovića (1966.) iz Podgorice, *Kavice Andreja Puplina* Dalibora Šimpraga (1969.) iz Zagreba, *Supermarket* Biljane Srbljanović (1970.) iz Beograda i *Travničko trojstvo* Muharema Bazdulja (1977.) iz Travnika. Promociju je otvorio direktor izdavačke kuće *Durieux* i urednik izdanja Nenad Popović naglasivši da je riječ o pokušaju uspostavljanja komunikacije između mladih autora sa štokavskoga govornog područja i svojevrsnom odgovoru na abnormalnu situaciju u kulturološkoj komunikaciji susjeda. Paul Widmer, švicarski veleposlanik u Zagrebu, jedan od inicijatora projekta, ukratko je obrazložio svoje motive: *Htio sam pomoći kulturni projekt iz Hrvatske, ali želja mi je bila da nadiđe granice.*

Žanrovska šarolikost

Za financijsku podršku izdanja pobrinuli su se *Swiss Agency for Development and Cooperation* i kulturna zaklada *Pro Helvetia* iz Züricha, u čije ime je na sasvim solidnom hrvatskom govorila Ewana Enzler. Zanimljivo je da se knjige, osim po pripadnosti autora različitim geopolitički određenim sredinama, razlikuju i žanrovski. *Travničko trojstvo* čini nekoliko kratkih priča, *Supermarket* je drama, *Privatna galerija* roman, a *Kavice Andreja Puplina* kratke proze na zagrebačkoj šatri, svojedobno objavljivane i rado čitane u kulturnom magazinu *Godine nove*. U promociji su sudjelovali i Milorad Popović – *Otvoreni kulturni forum*, Damir Uzunović – *Buybook* te Dalibor Šimpraga. Za fotografije na ovitku zaslužna je Mara Bratoš, a likovno je stvar opremio Dražen Tončić. Milorad Popović kazao je kako, da i pisci nisu sudjelovali u ideološko-bes-tijalnim projektima na ovim prostorima, ovaj ne bi trebalo ni objašnjavati, dodavši da smatra prirodnim da autori prevedeni i na velike svjetske jezike u susjednim kulturama budu objavljiva-ni i čitani.

Iskustva iz Buybooka

Sarajlija Uzunović jedini je bez krzmanja spomenuo očito, rekavši da nije riječ ni o kakvu koraku k restauraciji bivšeg sistema. "Ovdje nema ničeg starog već samo novog. Tu je novi duh

jer su se i autori razvijali u novim, nacionalnim državama. Taj parametar vremena nešto je što treba uočiti. Ti su autori gostovali na večerima čitanja poezije i proze u knjižarama *Buybook* i nitko od nas s tim nije imao problema, no da u čitav projekt nije ušla fondacija *Pro Helvetia* i švicarska ambasada sve bi i ostalo samo na toj mentalnoj suradnji. Pogotovo što Bosna i Hercegovina ima problema sa svojim ministarstvom kulture koje se već dulje vrijeme ne može do-

govoriti o tome što treba financirati i što su to stvarni kulturni projekti. Švicarska ambasada u ovom trenutku stvarno obavlja tu ulogu kulturnog atašea i dobar dio posla ministarstva kulture Bosne i Hercegovine. Dio koji se odnosi na pomoć knjigama, filmskim projektima ili izložbama." Uzunović je iskoristio i priliku da najavi sarajevsku promociju koja će se održati 8. svibnja u sklopu male turneje, čija će odredišta biti još Cetinje, Bar, Mostar i Zagreb. Na njima će, dodao je, biti manje izdavača, a više autora koji će čitati svoje tekstove. U Novinarskom domu bio je prisutan, nažalost, samo jedan iz četvorke. Šimpraga je, na neki način, demantiravši tvrdnju o štokavštini kao zajedničkom nazivniku kazao: "Iz ovog se četverolista malo izdvajam, no samo po jeziku. Moja je knjiga pisana na tvrdokornom zagrebačkom slengu i kad mi je Nenad Popović ponudio sudjelovanje u ovom projektu prva mi je reakcija bila da to što pišem možda neće biti razumljivo na području širem od uže okoline Zagreba. No, mislim da je u pitanju bila nekakva autorska autističnost koju je pospjela opća autističnost u jačem intenzitetu prisutna ovdje posljednjih godina. Jer, nakon što su i ljudi koji nisu s tog područja oko Zagreba vidjeli rukopis, sve su moje sumnje splasnule. Naime, pripadam generaciji koja je kad je počeo rat već imala 20 i nešto godina, dakle prošla je rane formativne godine i razdvajanja koja su se tada događala bila su ne prvi, nego možda treći, četvrti čin u našem stasavanju. U mojoj se knjizi nalaze mnoga iskustva koja su zajednička pripadnicima moje generacije i to ne samo na području Hrvatske, već i zemalja bivše Jugoslavije. Dakle, nakon tih početnih nedoumica objeručke sam uletio u ovaj projekt i moram priznati da mi imponira društvo kojih triju kolega koji su u svojim sredinama relativno afirmirani pisci, no ovdje su, možda s izuzetkom Biljane Srbljanović, gotovo potpuno nepoznati."

Za protok informacija

Ovakav je projekt donekle anticipiran još prije dvije i po godine, osnutkom Grupe 99, udruge pisaca, kritičara, novinara i izdavača, koja se zalaže za slobodan protok ideja i estetskih vrijednosti između zemalja pokojne države. Ipak, i u trenutnom dnevno-političkom kontekstu ovom se pothvatu ne može poreći prilična doza provokativnosti. Štoviše, mnogi će goropadni pesničari jedva dočekati priliku za ponavljanje dobro poznate mantrе o balkanskim asocijacijama. No, ovdje, vjerujem, nije riječ o pokušaju negiranja ili čak ignoriranja, već upravo nadilaženja dnevno-političkih makinacija. Svakako da će proširenje tržišta kulturnih dobara biti korisna nuspojava u toj plemenitoj nakani. ☒

ukratk

Bez rizika

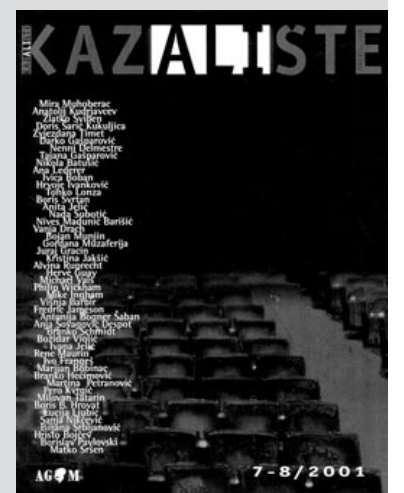
Kazalište 7/8 2001., glavna urednica Sanja Nikčević

Milan Pavlinović

Časopis *Kazalište* izlazi četiri puta godišnje u dva dvobroja i ovaj broj je prošlogodišnji dug uredništva, dok je promocija bila prije nekoliko dana. Izdavač časopisa je zagrebački AGM, a urednica je Sanja Nikčević. *Kazalište* ima i svoj savjet koji sačinjavaju provjerena imena hrvatskog teatra kao što su Pero Kvrđić, Ivica Kunčević ili Miro Gavran. Dizajnerski pomalo staromodan, pravocrtan i umarajući, tradicionalne koncepcije i ziheraškog odabira tema, *Kazalište* donosi u dvanaest cjelina na tristotinjak stranica sadržaja gomilu različitih tekstova, od intervjua, kritika knjiga i predstava, glumačkih portreta, pa do teorijskih prijevoda i cjelovitih dramskih tekstova. Suradnici i autorska pera časopisa su, naravno, kao i njihove teme i odabiri pisanja već dobro poznati, te od prve do posljednje stranice potencijalni i informirani čitatelji ne trebaju očekivati previše zanimljivog. Ugodno i korisno iznenađenje ipak se pronalazi na kraju u rubrici *Ratne drame* gdje su objavljena tri dramska teksta zbog kojih se isplati uzeti *Kazalište* u ruke: *Beogradska trilogija* Biljane Srbljanović, *Pukovnik Ptica* Hriste Bojeva i *Farsa od gvere* Matka Sršena. Časopis otvara rubrika naslovljena *Hrvatska scena* u kojoj su doneseni pogled izvana i pogled iznutra na prošlogodišnje predstave *Suzana čista/Orfeo*, *Život je san* i *Kad se mi mrtvi probudimo*, a sve te dvostruke poglede upućuju i ispisuju kritičari, glumci, dramatičari, redatelji, pa ako

postoje čitatelji kojima se to sviđa i ako komu to treba, neka samo izvoli. U *Razgovorima s povodom* su intervjui s Nikolom Batušićem, Ivicom Boban i zajednički u duetu Tonka Lonze i Borisa Svrtna, od kojih svakako valja pročitati intervju Hrvoja Ivankovića s nadasve zanimljivom osobom i redateljicom Ivicom Boban. Nakon tih lijepih razgovora čitamo portrete Nade Subotić i Vanje Dracha, a rubrika *Svjetska drama* predstavlja bosanskohercegovačku dramu od početaka do danas i talijansku poslijeratnu dramu. Nadalje, časopis na dvadesetak stranica prijevodom predstavlja Kanadu, dvojezičnu i drugu po veličini svjetsku zemlju, pa onda nekoliko prijevoda kazališne teorije, pa još glumačkih portreta, autobiografskih reminiscencija, sjećanja...

Na kraju, časopis *Kazalište* se istroši i shvatite da niste puno dobili, a izgubili ste malo vremena za brzo iščitavanje otkrivajući da nema puno toga zanimljivog i korisnog. Kanadski časopis *Jeu*, prema riječima njegova urednika, vremenom je postao ljepši magazin s naslovnicom u četiri boje, boljim dizajnom i – manje polemičan. *Kazalište* nije bilo takvo ni na početku, a nije ni sada. Nadalje, kanadski kazališni kritičar smatra da je *Jeu* postao lijep i prazan, kao i kvebečko kazalište: vrlo talentiran, kompetentan, istančan, profesionalan, ali ne više rizičan. Koje paralele možemo povući s *Kazalištem*, neka ostane onima koji će otvoriti stranice časopisa. ☒

Global Net i Knjižara Stjepan Miletić najavljuju

Mjesečni natječaj za kratku priču

Do svakog 15. u mjesecu, počevši od ovog, drugog tj. veljače, kratke priče mogu se slati na adresu: kratka_prica@online.hr

ili predati osobno u Knjižaru i antikvarijat Stjepan Miletić, Krvavi most 3/1, Zagreb, od 12-18 sati

Uvjjeti sudjelovanja su: tekst do 5 kartica neobjavljena knjiga

Nagrade su dvije:

1. Nagrada žirija – 500 kn (oko 70 EUR)
2. Nagrada publike – knjiga po izboru u vrijednosti do 150 kn

O natječaju doznajte više na www.online.hr/_natjecaj.asp Tekstove čitajte i glasajte (se) na www.online.hr/_natjecaj.asp

INFO

Bezvremensko lutanje antikom

Gioia-Ana Ulrich

U Gradskom kazalištu lutaka u Rijeci, 8. veljače, premijerno je izvedena predstava *Odisej* Gianfranca Pedulle. Predstava nastala prema zamisli Ljerke Galic, ravnateljice kazališta, nije lutkarska, već *teatro delle figure*, a namijenjena je odraslima i djeci od petog do osmog razreda osnovne škole. Osnovna namjera ovoga projekta jest da se nedovoljno zainteresiranoj djeci približi ozbiljno kazalište, te da se barem malo potakne na upoznavanje antičke kulture. Tekst izvornika i režiju potpisuje talijanski redatelj Gianfranco Pedullà, kojemu je ovo prva suradnja s riječkim lutkarskim kazalištem. Pedullà je 2001. godine režirao Krležina *Michelangela Buonarottija* u produkciji Talijanske drame riječkoga HNK. Mladi talijanski scenograf Filippo Marranci sjajno je osmislio jednostavnu i praktičnu scenu odlučivši se za idejno rješenje stereotipa kuće u osnovnim linijama kao što bi ga nacrtala djeca te je, pokušavajući aktualizirati Odiseja kao vječnoga lualicu, odabrao scenski prostor koji je u dijalogu s fizičkim i metaforičkim pokretom slika, boja, glumaca i teksta. Veoma lijepe slike

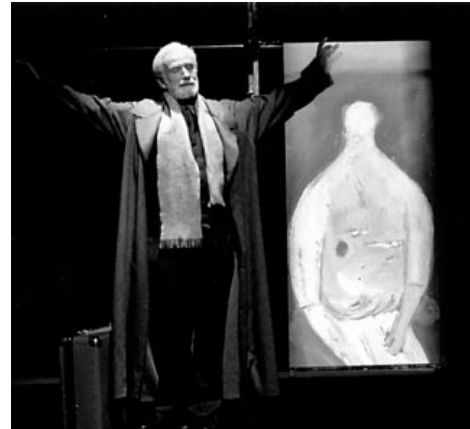
Rosanna Bubola i Branko Smiljanić

osjeća u njezinim radovima. Maštoviti, prozračni kostimi koji su u velikom skladu sa scenom djelo su kostimografkinje Ljubice Wagner. U ulozi starog i mladog Odiseja pojavljuju se otac i sin, Božidar i Branko Smiljanić, što smatram odličnom idejom i dobrim rješenjem, ne samo zbog njihove fizičke sličnosti i gotovo iste boje

glasa, nego i zbog njihovih izuzetnih glumačkih sposobnosti. Također sjajne uloge ostvarili su vječno raspoloženi Anđelko Somborski te Zlatko Vicić, Rosanna Bubola, Iva Tomljenović i Anamarija Simčić.

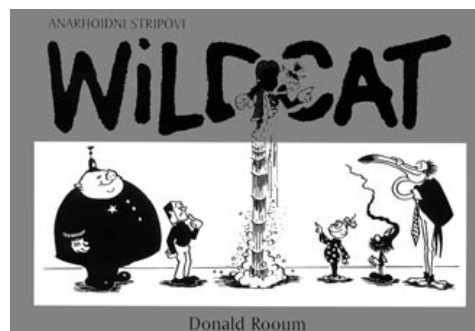
Redatelj i autor zgodno je osmislio radnju. Ostarjeli Odisej razmišlja o svojim putovanjima, naglas se prisjeća svih proživljenih događaja, a na sceni se paralelno s njegovim razmišljanjima odvija radnja te se jedan za drugim uz mladog Odiseja pojavljuju i ostali antički likovi poput Kalipsa, Kirke, Penelope, Tiresije, Atene i drugih. Kvalitetan izbor glazbe, efektne scene ratovanja i dobar tekst zasigurno će djecu zainteresirati, iako dvojim da će djeca razumjeti baš sve što se na sceni događa.

Riječko lutkarsko kazalište stalno iznenađuje novim, originalnim, zanimljivim i edukativnim predstavama, a entuzijazam i veselje kojim to čine osjećaju i djeca i odrasli. ☒

Božidar Smiljanić

povi su najviše vezani uz temu broja, aktualnu situaciju u zemlji ili svijetu i funkcioniraju kao poentirani duhoviti komentari društvenih zbivanja. Cenzura, korupcija, Slobo, politički cinizam, nemoralnost i dvoličnost političkih vođa, sljepilo i gramzivost vojnih sila, bespoštedna borba za profit, teme su koje su razumljive i izvan lokalne britanske situacije te priređivač nije imao previše nedoumica pri odabiru stripova. Osim anarhističkih i akcionskih ideja u svojim stripovima, Room kao istinski osviješten sudionik pokreta, urnebesno duhovito propituje i analizira i same anarhističke načine djelovanja. Crtež mu je jednostavan i linijski pravilan, s minimalnom kompozicijom kadrova i na rubu karikature, posebno u crtanju negativnih (uglavnom ljudskih) likova. Glavna junakinja je divlja mačka, jedan od najstarijih anarhističkih simbola, a ekipu njezinih slobodarskih prijatelja sačinjavaju roda, vodeni konj, djevojčica i mali bradati patuljak. Odlična skupina likova i individua za ostvarenje jednog društvenog ideala i utopije kao što je anarhizam. Kao što i priliči anarhističkom duhu anti-kapitalizma i antiekonomije, prisutnoj u većini izdanja biblioteke *Što čitaš?*, autorska prava za objavljivanje su besplatna, i svatko može objaviti tri stripa iz ovog albuma bez dogovora s autorom. U svakom slučaju, na pedesetak stranica možete pronaći odličnih stripova koji će vas nasmijati, a možda i potaći na slobodarsko razmišljanje. ☒

Donald Room

anarhističke ideje. U ovom slučaju, riječ je o političkom stripu i predstavlja pravo osvježenje u oskudnoj stripovskoj produkciji jer je ovo prvo izdanje na hrvatskom jeziku. Donald Room je sedamdesetogodišnji londonski strip autor i kako sâm kaže, anarhistom je postao s trinaest godina: «Puno anarhista počinje tako što prvo odbacuje šefa na nebu, a kasnije odbacuje i sve ostala šefove. Tako sam i ja tada postao anarhist.» Od 1944. godine aktivno se priključuje aktivističkom pokretu, a stripove u novinama *Freedom* iz kojeg su preuzeti i ovi stripovi, crta od 1980. *Freedom Press* osnovan je 1886. i predstavlja jedinu anarhističku organizaciju koja kontinuirano postoji već više od sto godina. Room je do sada objavio četiri albuma a osim u novinama *Freedom* objavljuje i u drugim britanskim anarhističkim časopisima i fanzinima. *Freedom* izlazi dvotjedno i Roomovi stri-

INFO

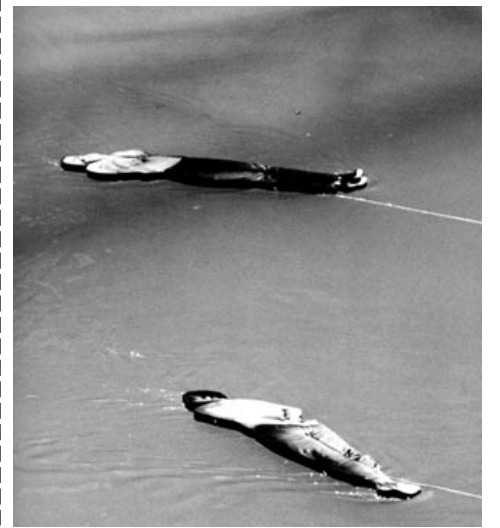
Mostar - jedan projekt

Mostar – Unique Sign Unique Location, Dokumentacija međunarodnoga umjetničkog projekta iz 2000. godine, Cultural City Network, Graz, 2001. ISBN 3 - 85256 - 191 - 4

U projektu Mostar – Unique Sign Unique Location sudjelovalo je 32 umjetnika iz 17 zemalja, a nastao je prema ideji Maxa Aufischera i Cultural City Network Graza (CCN). Taj austrijski umjetnik je i izdavač kataloga – dokumentacije projekta. U knjizi – katalogu Aufischer objašnjava poticaj i projekt ogradajući se uobičajenom konstatacijom o tome kako su umjetnici, pa i sudionici projekta *Unique Sign Unique Location* "bili svjesni da umjetnost i umjetničke akcije ne mogu ni spasiti svijet niti uljepšati stanje u Mostaru. Željela se iskazati solidarnost s gradom i njegovim stanovnicima".

O tome kako je izražena ta solidarnost svjedoči ponajprije bogata fotodokumentacija procesa stvaranja i uradaka što su ih umjetnici tog ljeta 2000. ostvarivali na rijeci te u različitim mostarskim prostorima na obje obale Neretve, a u čemu su svojim sudjelovanjem pripomogli i sami građani, naročito mladi. ☒

ukratk

Dolje šefovi!

Wildcat – anarhoidni stripovi, autor Donald Room; Što čitaš? 2002.

Milan Pavlinović

Posebno veseli kada se na domaćem izdavačkom tržištu pojavi poneko strip izdanje, pogotovo takvo koje još nije bilo tiskano ili je potpuno nepoznato domaćim ljubiteljima devete umjetnosti jer se dobro zna koliko se danas čita i cijeni strip, a ekonomsku isplativost ne treba ni spominjati. Zagrebački anarhistički pokret i njihova novoosnovana biblioteka *Što čitaš?* funkcionira kao ugodna novina već neko vrijeme s nekoliko knjiga različitih sadržaja i preokupacija, a sve ih prožima jedna ideja: anarhizam. Tako je novo izdanje u biblioteci, anarhoidni stripovi Donalda Rooma još jedan dobar poziv za nastavak upoznavanja

OTVORENO PISMO ČLANOVIMA VIJEĆA HRT-a

Izjava u povodu neemitiranja emisije «Latinica» na temu «Zakon o deustažizaciji»

Centar za mirovne studije, Antiratna kampanja Hrvatske, B.a.B.e., Klub žena Pakrac, ZamirNet, Volonterski centar, Centar za žene žrtve rata, Iskorak, Autonomna ženska kuća, Kontra-lezbijski pokret, Centar za građanske inicijative Poreč, Ženska grupa Lošinj, Lobi, Mali korak, Multimedijalni institut mi2, Udruženje za mir i ljudska prava – Baranja, Koalicija za promociju i zaštitu ljudskih prava – Osijek, NEO AFŽ, zabrinuti/e su, zbog neemitiranja emisije «Latinica» koja je trebala govoriti o, za civilno društvo izuzetno važnoj temi, koja se već više od desetljeća uporno u javnosti izbjegava i prešućuje.

Zabrana emitiranja ove «Latinice» ozbiljna je odluka i zahtijeva detaljno objašnjenje.

Budući da se radi o odluci nove glavne urednice Jasne Ulaga Valić, gore navedeni potpisnici i potpisnice žele javni razgovor s glavnom urednicom na kojem bi ona objasnila razloge svoje odluke.

Izjava glavne urednice Jasne Ulaga Valić o razlogu neemitiranja emisije «Latinica» zbog neprofesionalnosti novinarki/a je upitna ako se uočava samo kad se kritički želi progovoriti o domaćem fašizmu, a ne primjećuje se kad se emitiraju huškački pozivi na mržnju i nasilje.

Tako sročeni razlozi mogu nas navesti na vrlo negativnu ocjenu rada javne televizije, čija je odgovornost zastupanje općeg dobra i otvaranje javne rasprave o ključnim društvenim procesima.

Pitamo se, da li glavna urednica, Jasna Ulaga Valić, kao odgovorna za neemitiranje «Latinice», smatra hrvatsku javnost

nesposobnom da samostalno donese zaključke o problematici ustaštva u Hrvatskoj ili je pak sporna asocijacija na vezu Tuđmanovog režima i ustaštva u trenutku kada Slobodan Milošević iznosi svoju obranu pred Haaškim sudom?

Odluke ovakve vrste podsjećaju na nekoć znane jednopartijske zabrane zbog uznemiravanja građana. «Uznemiravanje» koje zahtijeva suočavanje s vlastitim (ne)priznatim pogreškama i otvaranje razgovora o vlastitoj odgovornosti nužan je preduvjet bilo kakva promišljanja budućnosti temeljene na nekim novim vrijednostima.

Nenasilje i tolerancija ne mogu se graditi bez vrednovanja prethodno učinjenog i priznavanja odgovornosti za pogrešne korake.

Ploča Juri Francetiću, trgovci, ulice i škole imenovane u spomen ustaša neće zatiranjem javne rasprave nestati iz našeg društva.

Zahtijevamo da glavna urednica Jasna Ulaga Valić što prije donese odluku o prikazivanju sporne emisije «Latinice».

Uz to predlažemo da nakon prikazivanja Latinice urednici HTV-a i drugih ključnih medija obrazlože svoje strahove i stavove o javnom dijalogu o ustaštvu, te o kontroverzama Tuđmanova režima i politike 90-tih godina.

Centar za mirovne studije, Antiratna kampanja Hrvatske, B.a.B.e., Klub žena Pakrac, ZamirNet, Volonterski centar, Centar za žene žrtve rata, Iskorak, Autonomna ženska kuća, Kontra-lezbijski pokret, Centar za građanske inicijative Poreč, Ženska grupa Lošinj, Lobi, Mali korak, Multimedijalni institut mi2, Udruženje za mir i ljudska prava – Baranja, Koalicija za promociju i zaštitu ljudskih prava – Osijek, NEO AFŽ, Marina Škrabalo, Aida Bađić, Željka Jelavić, Mirjana Bilopavlović ☒

U Saboru je u prvom čitanju zakon o tajnim službama. Oni što su još uvijek HIS, SIS, VONS i sl. sad će biti POA, VOA ili svejedno kakva boa – u prvom čitanju prepoznalo ih se po nerazumljivu jeziku kojim im se reguliraju poslovi. Čini se da je takvim jezikom i dosad bio (s obzirom da zakona nije bilo) i prakticiran, što se sada upisuje i u zakon. Govori li jezik zakona sam za sebe, slijedi da ono što nije moguće razumjeti nije moguće ni mijenjati.

U zemlji u kojoj se sve reducira (jer redukcija je osnovni princip djelovanja) tako da se otprilike VONS smanjuje u VO plus A još će jednom špijune od prije rata i iz rata prestrukturirati u novomiljenjske djelatnike. U Hrvatskoj su to oni isti ljudi koji su prekjučer i jučer znali što vi radite, a znat će to i sutra. S druge strane, da to ispričaju javno trebalo im je taman toliko koliko im je bilo potrebno da sretnu na cesti nekog tko je voljan saslušati ih. Trenutačno su malo u raspadu, ali dok se priberu, prestrukturiraju i preimenuju oni će znati sve o tome tko nas izvana i iznutra ugrožava, a mi i dalje nećemo znati tko su oni koji ugrožavaju nas i zašto to rade.

Papige se nisu snašle

Damir Kajin koji je izazvao mnogo buke HDZ-ovaca jer je rekao da se u Hrvatskoj stvarala stranačka vojska, ušutkan je uspoređivanjem s Miloševićem, optužbom za reviziju državne povijesti (Šeks) i opomenom koja mu brani govoriti. O tome da reviziju povijesti rade stručnjaci, a reviziju državne povijesti moćnici – u svakom slučaju ne sabornici, svima je ostalo nevažno. A neki ni danas nisu uvjereni da im je moć bitno manja. Vjerojatno oni znaju. Uglavnom, Kajin se nije pozivao ni na činjenicu da je on bio u toj istoj vojsci, pa je znao tko je s njim bio na bojištu, a tko nije. Čovjek nije tvrdio da je stranka otišla na bojišnicu, u rovove. Zato je bilo čudno što su ga ušutkivali oni koji su vojsku gledali na televizoru. Iako, svi su ti gledatelji dobili veći čin od Kajina. Možda je nešto s tom vojskom čudno, ali onaj dio koji se odnosio na službe sigurnosti je glasilo: zemlja je najsigurnija tamo gdje je naseljena, a svugdje osim u Istri i zagrebačkom prstenu već godina sve je manje ljudi. Onda ga je demantirao Tadić: *I u zagrebačkom prstenu ljudi je sve manje*. Onda se pokazalo da se raspravlja jezikom kojim je novi zakon pisan: nerazumljivim. A dok su oni prebrojavali ljude po regijama u Hrvatskoj je nedostajalo još nekoliko ljudi: trudnica (Split), žena na rutinskom ginekološkom zahvatu (Zagreb), dijete (Varaždin)... Toliko je doprlo do javnosti. Umjesto žena i

djece u prvom planu počeli su se pojavljivati dijelovi opreme za anesteziju. Iz uvoza. Nisam mogla ne sjetiti se kako iz dionica Osame bin Laden, jedan od autora njegova životopisa, ističe ulaganja u švedske tvornice medicinske opreme. I kojegdje drugdje. Naravno, ako je ulagao – nije osobno proizvodio. Pa ipak, hoćemo li ovih dana doznati da neki naši mrtvi nisu prve žrtve, nego samo žrtve neke globalne priče.

Oni koji nisu zbog nas, ali su uvjereni da smo mi zbog njih, ovih su dana u moru

govori u konačnici nekim propalim poduzećem?! Egzotične ptice i egzotične zemlje ostaju jednako daleke i pokraj potpisanih sporazuma, a nitko nikomu nije kriv za neke prolazne ljubavi. Od toga mrtvi u Splitu nisu živli ni njihova smrt jasnija. Možda je svrha vijesti zaborav, ali otkud sklonost egzotici. Nekoliko je papiga ostalo bez vlasnika, ali to ništa nije promijenilo u nekoliko već zaboravljenih smrti.

Predsjedniku je lako putovati kad mu se stoličica na Pantovčaku ne drma. Uostalom, toliko je u međuvremenu umanje-

nije sretniji, a pravna država lagano tone. Dobro je da smo pomorska zemlja jer tko bi uvezao toliko vode za sva naša utapanja.

U slučaju da predizborna groznica trese Hrvatsku premijer se pokazao spreman. Šaleći se s biračima obratio se najprije gimnazijalcima poručivši im da na njima svijet ostaje. Nešto lakšu poruku izrekao je i u Dječjem selu. Onda se obratio Sišćanima s naglaskom na radnike Željezare koja je "sanirana" stečajem i djelatnicima koji rade na razminiranju. Ili je protokol duhovit ili je u Hrvatskoj sve teže naći veću grupu ljudi koja ne pripada vojsci, policiji i državnoj upravi, a da ih bilo koji zajednički naslov okuplja. I da su pritom u stanju slušati poruku da su oni budućnost bilo čega kad je sve manje onih koji misle da su to i sami za sebe osobno, a ne i za neki zajednički naslov.

Ti si Jano Janica

Istina, oni koji razminiraju Hrvatsku kažu da posao dobro napreduje i da bi sadašnjim ritmom sve moglo biti gotovo do 2010. To su jedina radna mjesta koja bi bila dokinuta na opće veselje. Iako je slavljem nakon zlatnih medalja Janice Kostelić pokazalo nešto drugo od onog što su upravo tih dana, s dužnim oprezom, tvrdili iz MUP-a. Naime, za njih je akcija prikupljanja oružja dala dobre rezultate, ali svjesni su činjenice da ga vjerojatno još ima po kućama. A onda su ga građani pokazali slaveći Jančinu medalju. S onim što se moglo čuti, a s obzirom na činjenicu da mungosi nisu angažirani po privatnim interijerima, Hrvatska bi još dugo mogla slaviti medalje s nastupa naših sportaša i Antuna Vrdoljaka na olimpijadama.

U kontekstu pucanja i pjevanja, a uz saborsku raspravu o službi u Oružanim snagama, Joško Kontić s mnogo emocija obratio se kolegama širom elaboracijom zakona, povijesti i stvarnosti pozivajući na dijalog, a ne podjele. Založivši se za imperativnost! Neke zapretene emocije Luku Bebića inspirirale su na raspravu i zalaganje za jasnoću o tome kad završavaju razne dužnosti u službama, pa je apelirao da zakon propiše koliko što traje u nekima od posebnih disciplina (privremeni činovi) službovanja i namješte(a)nja. Čini se da se još nije oporavio od trenutka kad je činjenicu da je smijenjen s mjesta ministra obrane shvatio iz radio-programa.

Nakon čega su socijalnu osjetljivost prema onima koji su branili domovinu pokazali oni koji su do 2000. za svoja velika srca priskrbili duple stanove. Gospođa je imala traumu papige u minskom polju. Onda se pojavio Canjuga i zaključio da su i vojnici ljudi. A i žene. ☒

Daljinski upravljač Papiga u minskom polju

Dobro je da smo pomorska zemlja jer tko bi uvezao toliko vode za sva naša utapanja

Grozdana Cvitan

Ili je protokol duhovit ili je u Hrvatskoj sve teže naći veću grupu ljudi koja ne pripada vojsci, policiji i državnoj upravi, a da ih bilo koji zajednički naslov okuplja. I da su pritom u stanju slušati poruku da su oni budućnost bilo čega kad je sve manje onih koji misle da su to i sami za sebe osobno

vanjskopolitičkih vijesti istakli neki bilateralni sporazum potpisan sa Šri Lankom glede terorizma i droge. Nakon što se definitivno zaključilo da papige nisu znale po Splitu, nije zaključeno tko jest, pa je valjda sveobuhvatna i široka akcija ona koja će to kad-tad objasniti. A i Predsjednik se vratio iz Malezije i drugih egzotika. Je li Malezija ona zemlja koju su svojedobno promovirali Nikica Valentić i dru-

ga da njegove turističko-bilateralne izlete vrijedi shvatiti promidžbeno u vrijeme kad ovdje malo kome nedostaje. S druge strane, nije jasno je li predizborna kampanja počela ili nije. Ako jest, je li u Hrvatskoj ili samo u Zagrebu?

Pravda u petoj brzini

Ako Zagreb trese predizborna groznica onda je pravosuđe munjevita žrtva te groznice. Ono je na Banićevu prometnu priču s bježanjem i nebjezanjem reagiralo brzinom koja je svima omogućila da se predomisle samo dva-tri puta u iskazu i konačno – što je bilo, bilo je. Bude li novih izbora, novinari neće moći pisati da je neki kandidat nepodoban za listu zato što je pod istragom. U zemlji u kojoj ljudi koji, kad počnu neki proces, mogu paralelno dati uređivati grob u koji će s najvećom vjerojatnošću biti sahranjeni zajedno s vlastitim predmetom (pa neka sveti Petar donosi presudu na vratima nekog drugog raja), nevidena brzina rješavanja ipak je privilegij koji zasad uz gradonačelnika dijele samo neki kriminalci i nešto polusvijeta koji su se pokazali vješiti u korištenju gumica. Naime, tragovi i dokazi sve su neizvjesnija kategorija, pa ministrica IA i M javno poziva građane koji je upozoravaju na kriminalne slučajeve da dostave i dokaze jer će time olakšati postupak u borbi protiv kriminala i nepravilnosti. Nije onda čudno da su neki unaprijed shvatili kako to ide, pa ne samo da ne zamaraju ministricu nego sami donose, a i izvršavaju rješenja. U svemu je samo jedan problem: od toga nitko

najav

FAKI jubilej

Eh, da ne zaboravimo, i ove se godine održava Festival Alternativnog kazališnog izričaja

**FAKI V.
FAKI POLUJUBILARNI
FAKI 2002.**

Datum i mjesto: svibanj 21.-25., Zagreb

Ovo je POZIV svim mladim kazališnim grupama, entuzijastima, teatromanima i ostalima da do 15. travnja prijave gotovu predstavu, performance, ispad, nastup, istup, nogostup, a to se može učiniti ovako:

e-poštom: faki@jedinstvo.hr
poštom: **FAKI, Budmanijeva 12, 10000 Zagreb**

Revija amaterskog filma

Zagreb, od 3.do 9. ožujka 2002.

PROGRAM:

03.03. nedjelja; KSET, Unska 3

19.00 h
– igrani i ostalo
– humoristički, te komično nastrojani
– drama
22.00 h
– koncert **PLAZMATICK + SUBURBAN ORCHESTRA**
04.03. ponedjeljak; MOČVARA, Trnjanski nasip bb
19.00 h
– akcijaški
– igrani, dramaturški napeti
– spotovi te glazbeno-umjetničke poskočice
22.00 h
– drum'n'bass/breakbeat party:
BREAKALICUOUS + CONFUSION dj crew

05.03. utorak; MM CENTAR, Savska 25
22.15 h

– akcioni, te igrani
– eksperimentatorski

06.03. srijeda; m.a.m.a., Preradovićeva 18

19.00 h
– humoristički
– animacioni, crtani
– zapravo igrani
22.00 h
– **EGOBOOBITS** dj crew
07.03. četvrtak; ATTACK!, Trnjanski nasip bb
19.00 h
– dokumentarni
– aktivističko-angažirani
– humoristično-komedijaški
– eksperimentalni
– fešta balcanica by **DRAŽEN ŠIVAK** i **SERO**

09.03. subota; SKUC - PAUK
Zatvaranje Revije

od 22.00 h
ILLECTRIC FUNK drumnbass party
by: Jamirko, CONFUSION dj crew, M.I.L.E.

04. 05. i 06. 03; m.a.m.a., Preradovićeva 18
– Radionica by Vladimir Koiffman (Amsterdam Chamber Theater) na temu odnosa autor(redatelj) – glumac

Off program: 18.00 (svaki dan) – domaća aktivistička produkcija

organizatori: **PostPesimisti Zagreba, Autonomni kulturni centar – Attack!, Mentalna opozicija, Vanja D (20)**
www.attack.hr/raf
<<http://www.attack.hr/raf>> i raf@jedinstvo.hr, 098 610247

Ulaz na sve programe Revije je besplatan, osim partyja zatvaranja 09.03. (30 kn)!

u žarištu

Cinema inferno

Milošević se brani montiranom slikom, s istraživom intencijom filmotvorca i predočava je kao dokument stanja za čije mu se aspekte sudi

Sandra Antolić

Nitko razuman ne sumnja u mogućnost filmskog medija da zorno bilježi stvarnost. No, između bilježenja i prikazivanja ispružio se montažni stol. Na njemu, "iskaljujući" se na dužini i poretku "slika", zornim se tvori sâm tvorca filma, uobličujući svoje i najmračnije i najsve-tije namjere nad snimljenim materijalom. Filmom se tako može, a i to je valjda jasno svakom razumnom, nevinome čas posla "umontirati" krivicu, krvavoga prikazati čistim, a jalovoga plodnim.

Film može biti, makar zoran u svojoj medijskoj autentičnosti, nevjerojatno lažljiva mašina, pa je rabiti ga u svrhu sudskog dokazivanja (osim kao nemontirane snimke; nadzora u robnim kućama ili casinima, na primjer) – više no smiješno. Zaledimo na čas taj smješak na licu.

Jer to je ona ista vrsta smijeha kojom smo se smijali, recimo Slobodanu Miloševiću kad je sa stilskih fotelja kakva pregovaračkog salona sa shizofrenom elegancijom odlazio u pokrajnji buo-ire narediti skok u sljedeći krug pakla. Za to su vrijeme zapadni partneri s mirnoćom autistična legislatora čekali mig ađutanta kako se Slobo-vo-žd vraća u balkanski intim-bar.

Opet mirno, no sad pak sudska družina u Ha-gu, nekoliko dana tolerirala je filmskoprikaziva-lačku djelatnost bivšeg pregovaratelja i to ne čudi s obzirom da je tome proceduralno obavezna. Milošević se pak ponašao kao repertoarni izbor-nik. Kopiju filma njemačke produkcije slijedit će dokumentarni materijal koji ima proizvesti uvid u odnose na ratnom terenu u BiH i u Hrvatskoj.

Milošević se, dakle, brani montiranom slikom, s istraživom intencijom filmotvorca i predočava je kao dokument stanja za čije mu se aspekte sudi.

Odlučimo se ne baviti sadržajem tih prizora, odlučimo i zaboraviti da se radi o filmovima koje je netko fabricirao da bi izrazio stav prema prizorima i ostanimo samo kod gole činjenice da se za-sad nedokazani ratni zločinac brani filmom. Za-nimalo me je zašto je izabrao film, ali nisam tra-žila odgovor u novinama, niti sam nazvala njego-ve odvjetničke konzultante.

Kamila u pravi čas

Vjerujem da već znate kako se odgovori na ne-ka pitanja koja sami sebi postavljamo nalaze na najnevjerovatnijim mjestima i vremenima. Mislim dakako na *idio-replike*, pri čemu sam riječ skovala da bih označila odgovore vrijedne prvenstveno za sustav poimanja svakog od nas ponaosob. Time želim naglasiti da je daljnji algoritam osoban i da nema ni pretenzije ni uobličivosti.

Kupila sam, dakle, svježe tiskan prijevod knji-ge poznate američke teoretičarke Camille Paglie koja mi je mnogo puta neke događaje, posebno one u kulturi, rasvijetlila vrlo inventivnim huma-nističkim *lightshowom*. I na tridesetoj stranici

našla na sljedeću misao koju citiram:

"U trijumfu masovnih medija nema znakova ni zalaza ni propasti, samo premještanje s riječi na sliku – drugim riječima povratak predgutembergovskom, pretprotestantskom poganskom piktografizmu."

Miloševićeva rabota i ona u sudnici i ona koju je uz pomoć ostalih bijesnih balkanskih kolovođa demonstrirao u arpeđu za finale stoljeća, i nije no trijumf masovnih medija. Taj je trijumf uostalom, i stvorio i uništio miloševiće (ako se o uništenju može govoriti uz svakodnevne *code* u dnevnim politikama sa svih strana jadne Drine).

Iako aplikativna i u mnogim drugim kontekstima, ideja o našem vremenu koje donosi vraćanje unatrag u evolucijskoj progresiji komuniciranja episteme, ideja o našoj kulturi koja sadržaje distribuira u masmedijskim piktogramima, objašnjava i Miloševića koji sudu tvrdi da će po njega slobodotvornu istinu vidjeti gledajući film. Istom bi se logikom, a da se je Amerikancima sudilo za napad na Irak na primjer, Clinton u sudnici mogao braniti hollywoodskim blockbusterima.

Civilizacija masovnih medija počiva na mitološkom poimanju svijeta i onaj koji vjeruje u medijsku istinosnost i dokumentarnost, (dakle u urede-

Miloševićevom bi se logikom, a da se je Amerikancima sudilo za napad na Irak na primjer, Clinton u sudnici mogao braniti hollywoodskim blockbusterima

nost, a ne priređenost medija) ne može uspostaviti moralni ekvilibrij u svojim djelima. Moralna kozmogonija nastaje u post-mitološkoj eri koju začinje već "poštirkana" knjiga postanka i koja osim na kultu neba i *jednote* svemoćnog bića-stvoritelja, počiva i na distribuciji PISANOG dokumenta, verbalnoj i tiskanoj, razmišljam na tragu Paglie.

Poganski kultovi zemlje, kakvom pripadaju mitovi staroga Egipta oslanjaju se na slikopisanje koje je transvergiralo u paradigmi ovovjekovnih masovnih medija.

Piktografski slučaj - Edfu

Danas najsačuvaniji egipatski hram smješten je u Ponilju, između Asuana i Luxora. Sagrađili su ga Ptolomejci u trećem stoljeću prije Krista, a pronađen je prije stotinjak godina ispod naplavina pijeska. Židovi hrama orlolikog boga Horusa su, kao i u svim ostalim egipatskim staropovijesnim građevinama, oslikani zapisima. Na pitanje kako su Ptolomejci znali pisati egipatskom grafijom i zašto to znanje nije preneseno iz grčke kulture već je tek u devetnaestom stoljeću Champolion dešifrirao hijeroglif, vodič moga novogodišnjeg puta u Egipat odgovorio je:

"To jesu hijeroglifi, ali ne znače ništa, Grci su jednostavno precrtavali slike koje su vidjeli u drugim egipatskim hramovima. Židovi su zapravo ispisani gomilom besmislica."

U tkivo hrama umontirali su ih tako da izgledaju autentično. Grci su otkrili masovne medije, pomislila sam.

"Zašto su to radili?"

"Bili su uzurpatori, htjeli su se dodvoriti domaćinima", glasio je vodičev ponešto pojednostavljeni odgovor.

Ne radi li to i Milošević?

Sedmodnevni strip

Sedam novogodišnjih dana u Egiptu. Putovala sam s celjskom putničkom agencijom, a vodič grupe zvao se Mohor Hudej. Inače pisac kratkih priča koje možete čitati u nedavno u nas antološki izašlom prijevodu. Premda Mohor govori i poznatu mješavinu srpskog i hrvatskog služio se materinim jezikom. Tako sam obilazeći najstarije civilizacijske vedute bila oslonjena na svoje poznavanje slovenskoga, koje nije loše, ali uz ionako naporan ritam razgledavanja neprestano simultano prevodenje brzo umori.

U hramovima egipatskih božanstava i faraona živjela sam u sedmodnevnom stripu (znam da se radi o različitoj prirodi znaka). U slikovnici o moći poganskih kultova, o tajnama, slavama, slavama smrti i o sasvim jednostavnim temama, kao redanje dana, kretanje Sunca, gradnja i navodnjavanje. ☐

TEATAR EXIT, Ilica 208, Zagreb
Tel. 01/ 3704 120

Program ožujak 2002.

01.03. u 10 sati
MAGIC IN EXIT

Luka Vidović

02.03. u 20 sati

CABARes CABArei Zijaha A. Sokolovića

04.03. u 19 sati

RADIONICA KULTURALNE KONFORNTACIJE: ULAZ BESPLATAN

Gostovanje ADRIAN MOLE u Zadru

05.03.

Gostovanje ADRIAN MOLE u Zadru

08.03. u 12 sati

ADRIAN MOLE

Režija: Nataša Lušetić

Igraju: R. Rushiadat, D. Lorenci, F. Dijak i H. Kečkeš

08.03. u 20 sati

IGRE U DVORIŠTU Edna Mazya

Režija: Hana Veček i Edvin Liverić

Igraju: D. Lorenci, F. Dijak, H. Kečkeš, J. Rakoš, R. Rushiadat

09.03. u 20 sati

IGRE U DVORIŠTU Edna Mazya

Režija: Hana Veček i Edvin Liverić

Igraju: D. Lorenci, F. Dijak, H. Kečkeš, J. Rakoš, R. Rushiadat

12.03. u 10 i 12 sati

ALISA IZ KOMPJUTERA Vanja Matujec

Režija: Matko Raguž

Igraju: F. Šovagović, I. Boban; V. Matujec,

D. Lorenci, F. Dijak, S. Buneta i J. Rakoš

14.03. u 19 sati

HRVATSKA PLESNA PLATFORMA

15.03. u 11 i 12.30 sati

ADRIAN MOLE

Režija: Nataša Lušetić

Igraju: R. Rushiadat, D. Lorenci, F. Dijak i H. Kečkeš

15.03. u 20 sati

KOMADI N. Grosso

Režija: Damir Munitić

Igraju: Hrvoje Kečkeš, Franjo Dijak, Daria Lorenci

16.03. u 20 sati

KOMADI N. Grosso

Režija: Damir Munitić

Igraju: Hrvoje Kečkeš, Franjo Dijak, Daria Lorenci

20.03. u 10 sati

ADRIAN MOLE

Režija: Nataša Lušetić

Igraju: R. Rushiadat, D. Lorenci, F. Dijak i H. Kečkeš

20.03. u 20 sati

IGRE U DVORIŠTU Edna Mazya

Režija: Hana Veček i Edvin Liverić

Igraju: D. Lorenci, F. Dijak, H. Kečkeš, J. Rakoš, R. Rushiadat

21.03. u 20 sati

CABARes CABArei Zijaha A. Sokolovića

22.03. u 20 sati

CABARes CABArei Zijaha A. Sokolovića

23.03. u 20 sati

EVA BRAUN S. Kolditz

Režija: Edvin Liverić / Igra: Daria Lorenci

26.03. u 20 sati

EVA BRAUN S. Kolditz

Režija: Edvin Liverić / Igra: Daria Lorenci

Blagajna: svaki dan osim nedjelje i ponedjeljka od 16.30 – 20 sati
Teatar EXIT zadržava pravo izmjene

tijela žene su palile simbol tjelesne stege: grudnjake! (Koja si danas žena u Hrvatskoj može priuštiti taj luksuz, pitam se.)

ne postoje izvan zapadnoga civilizacijskog kruga, a neka novija istraživanja pokazuju da su u Aziji prisutnije kod uskog kruga

lijepi" *sad i odmab!* Liberalni duh građanskog društva smješta brigu i odgovornost o tijelu i o zdravlju na pojedinca. Odgovorna se osoba MORA brinuti o svome izgledu. Teško je odoljeti tome izazovu ima li se u vidu da

lavnom u njima vidimo gole žene i odjevene muškarce, s jasnim akcentom na profesionalnom kredibilitetu onih odjevenih. Možete li to komentirati (možda na nekim aktualnim primjerima)?

Željka Jelavić, etnologinja, feministička teoretičarka i kustosica

Između Albanije i Hollywooda: tijelo Hrvatica

Kad je riječ o izlaganju ženskih tijela gotovo da nema jasne linije razlikovanja između *Nacionala*, *Playboya*, *Ferala* ili *Večernjaka*, na primjer. To jasno ukazuje na potpuno neshvaćanje pojma demokratizacije

Boris Beck i
Nataša Govedić

Što mislite, kao antropologinja i feministkinja, o suvremenim standardima ženske ljepote (mislim na anoreksične ideale ženskog izgleda)?

– Proces skeletizacije može se pratiti od šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, a intenzivirao se u posljednjih petnaestak godina. Ljepota je historijska kategorija. Standardi ljepote mijenjaju se kroz razdoblja unutar pojedinih društava, a razlikuju se i unutar kultura. U suvremenom industrijskom društvu Zapada izgledni izgled i mršavost postali su dominantni modeli izgleda ženskog tijela. Ta je mršavost praćena sve većim pritiskom za održanjem dobre tjelesne kondicije, vježbanjem, ukratko *discipliniranjem* tijela. Općenito, mislim da su danas i žene i muškarci u znatnoj mjeri okrenuti brizi o izgledu i fizičkoj formi nego što je to bilo, primjerice, prije tridesetak godina kada trčanje, aerobik ili vježbanje u teretani nisu bili toliko rašireni kao što su danas. Suvremene su žene pod golemim pritiskom kako im izgleda tijelo. Mršavo izglednjelo tijelo može biti funkcionalno, ako je u dobroj formi.

Izgled kao ključ socijalnog uspjeha

Samodisciplina s jedne strane, i kontrola s druge, preduvjeti su postizanja "dobrog izgleda", a *dobroizgledajuća* žena jest i prihvaćena u društvu. Žene su zato vrlo često prinuđene kontrolirati svoje tijelo. Tako je, primjerice, u pedesetima tjelesna kontrola prvenstveno trebala spriječiti neželjenu trudnoću. Kako pomalo labavi seksualna stega, rasterećenje nastupa s raširenom upotrebom kontracepcijske pilule, a s hipi pokretom i studentskim buntom vraćaju se i ženska tijela u prirodnost. Kao izraz oslobađanja

Poremećaji prehrane

Stalan pritisak za postizanjem savršenog tijela kod mnogih djevojaka izaziva poremećaje prehrane. Anoreksija i bulimija, drastični su primjeri poremećaja prehrane koji su danas postali i kod nas prisutni. U nekim zapadnim zemljama poprimaju razmjere koji bitno narušavaju zdravlje mladih djevojaka i žena. O anoreksiji se u javnosti gotovo ništa nije znalo do sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, iako iz medicinskih arhiva doznajemo da ju je izgleda poznao i srednji vijek te viktorijanska era. To su **kulturno uvjetovane** bolesti bogatog i sitog Zapada, a riječ je o vrlo složenim fenomenima koji drastično utječu na zdravlje pojedinki. Te bolesti gotovo da i

bogatijih slojeva koji se utječu evropskim stilovima života.

Kapital i tijelo

Ne treba zaboraviti ni na povezanost kapitala i stvaranja tržišta s konstrukcijom poželjnih oblika tjelesnosti. Mršavost potiču i nove industrije: od industrije zdrave hrane, kozmetičke i farmaceutske, do industrije sporta i turizma. Paradoksalno, u modernom svijetu stremeći prirodi čovjek koristi sve više instant proizvoda: od vitaminskih kapsula do kapsula češnjaka i jabučnog octa. Kult zdravog, čitaj lijepog i prirodnog, tijela postiže se discipliniranim vježbanjem. Kapitalistička proizvodnja i stvaranje profita ne mogu čekati relativno sporu prirodnu mijenu reda stvari. Moramo biti "zdravi i

se poruka «kupite!» vješto pakira u slogane tipa «*brinete li se dovoljno o svome tijelu i svome zdravlju?*».

Čini se da veliki dio problema predstavlja i medicinska struka, mahom nesvjesna takozvanih «kulturalnih bolesti» današnjice?

– Čini mi se da je za liječničku profesiju iznimno važno imati svijest o tome. Posebno je važno

– U našim je novinama ženska golotinja preplavila gotovo sva izdanja bez obzira na njihovu političku orijentaciju. Danas se gotovo nitko ne uzbuđuje što se na naslovnica dnevnih ili tjednih političkih novina bjelasaju stražnjice ili grudi, dakako mlade, pa neće valjda otmoboljene, koje veze nemaju s temama naslova. Kad je riječ o izlaganju ženskih tijela gotovo da nema jasne linije razlikovanja između *Nacionala*, *Playboya*, *Ferala* ili *Večernjaka*, na primjer. To jasno ukazuje na potpuno neshvaćanje pojma demokratizacije. Mediji, kao ni društvo, koji ne vode računa o rodnoj ravnopravnosti i toleranciji i ne provode je – nisu demokratski.

Latinica

Nedavno je jedna emisija Latinice bila posvećena temi rodne ravnopravnosti, a kasnije je uslijedila i Latinica o anoreksiji. U obje je emisije Latin veliki medijski prostor poklonio zagovornicima šovinističkog diskurza te zagovornicima dijetalne politike koji uopće ne uviđaju vezu dijete i anoreksije. Kakvo je Vaše mišljenje o obradi ženskog pitanja i ženskih tijela u Latinovoj emisiji?

– Ne spadam u redovite gledateljice *Latinice*, no ipak valja reći da ta emisija spada u rijetke na programu nacionalne televizije koja je gledateljima ponudila teme koje su važne, a koje nisu došle na red u drugim tipovima emisija. Izgleda da ljudi zapravo rado gledaju tu emisiju. Nisam gledala *Latinicu* o anoreksiji koju spominjete, no gledala sam onu o ravnopravnosti spolova. Iako *Latinica* spada u najgledanije i najhvaljenije, kritična sam prema njoj. Meni zapravo nije jasno je li *Latinica* zabavna emisija ili je ona emisija **političkog** tipa. Ako smjera biti zabavna, mislim da je potpuno promašena. U emisiji u kojoj je tema bila ravnopravnost spolova nije bilo ničega zabavnog. Prije bih rekla da je bila izuzetno iritantna zbog ponašanja dijela sudionika. S druge pak strane, ako je *Latinica* politička emisija, opet nije bila na visini. Pitam se kako je moguće dovesti u emisiju goste koje ne znaju materiju o kojoj se govori kao npr. Milan Ivkošić ili Zdravko Mamić, izvjesni nogometni menadžer? Dobro, ovaj potonji je barem iskreno priznao da mu je *razina diskusije previsoka*, pa se nije previše niti uključivao. Pozivanje nekompetentnih gostiju prvorazredan je urednički propust. Opet, ako je riječ o zabavnoj emisiji, dvojica spomenutih nisu se pokazali ni zabavnima ni duhovitima. Naprotiv, Milan Ivkošić demonstrirao je golemu količinu bahatosti i netolerancije, kao i neznanja. Da mi se ne prigovori kako samo opanjkavam muškarce, nejasno je zašto je izabrana simpatična gošća iz Slovenije, arhitektica po zanimanju. Ta nam žena nije uis-

Hrvatska je jedina zemlja osim Albanije na području jugoistočne Europe u kojoj na sveučilišnoj razini ne postoje ženski studiji

da imaju u vidu na koji se sve način kulturno konstruira tijelo tako da se čini *kao da je to* biološka danost.

Individualno, simboličko i biopolitičko tijelo

Kojim sve metodološkim oruđima feminizam definira tijelo?

– Moguće je o tijelu misliti na barem tri razine koje se međusobno isprepliću, odnosno preklapaju. Kao što kaže Nancy Scheper Huges, o tijelu možemo govoriti kao o individualnom tijelu doživljenom kroz vlastito iskustvo. S druge strane možemo govoriti o društvenom, odnosno simboličkom tijelu, gdje se konceptualiziraju priroda, društvo ili kultura s pomoću tjelesnih metafora. Treća je razina biopolitička, na kojoj država regulira i kontrolira te nadgleda ponašanje tijela na individualnoj i grupnoj razini. Za feminističku analizu interesantno je Foucaultovo razmatranje o tijelu. On tvrdi da je za konceptualiziranje tijela u suvremenom društvu važno kliničko ispitivanje koje datira s kraja 18. stoljeća. Pregled pacijenata, obdukcija, upotreba mikroskopa, različitih naprava za preglede, te razvoj medicinskih disciplina kao što su anatomija, psihijatrija ili kirurgija pridonose bitno moći nad tijelom koju imaju liječnici. Dodatna disciplina i nadzor čine se i kroz institucije vojske, zatvora, škola ili tvornica. Slijedeći Foucaulta, neke feministkinje ističu da je upravo na ženskim tijelima moguće pratiti kako patrijarhat definira i kontrolira žene preko njihovih tijela, kako individualno tako i simbolički.

Moj je dojam da su mediji u Hrvatskoj, pa čak i oni demokratski, izrazito šovinistički: ug-

foto: Hrvoje Žučko

Željka Jelavić etnologinja je, osnivačica i koordinatorka Centra za ženske studije. U sklopu Centra predaje *Uvod u ženske studije* i *Feminističku antropologiju*. Organizatorica i predavačica na Feminističkoj ljetnoj školi Ženske mreže. Suraduje s različitim ženskim grupama. Urednica je časopisa *Treća*. Viša je kustosica u Etnografskom muzeju u Zagrebu i autorica niz izložbi.

tinu ništa znala reći o slovenskoj situaciji u vezi s ravnopravnošću spolova... Za razliku od spomenutih gostiju, Rada Borić, Morana Paliković Gruden ili Nela Vlašić, govore su argumentirano, jasnim i, što je važno kazati, nenapadačkim jezikom. Ne znam zašto je Ivkošić dobio vrijeme za javno vrijeđanje. Stvarno, bilo bi zanimljivo čuti od urednika Latina po kojem kriteriju bira goste u emisiju. Dobro, netko može kazati da Ivkošić dovoljno legitimira samoga sebe, da takvih ljudi ionako ima podosta u Hrvatskoj... To je uostalom točno, no ne opravdava urednika koji poziva gosta koji je nemuš i još k tome agresivan. Bilo kakva ozbiljna rasprava onemogućena je u samom početku jer je dio sudionika potpuno nekompetentan. Slažem se da treba prikazati raznovrsnost gledišta o nekoj temi, sugovornici se ne trebaju nužno u svemu slagati, no svi trebaju znati argumentirano razgovarati!! Kad mislim o Latinici mislim o neuspješnom nahočetu između Oprah i Jerry Springer showa...

Umor, stres, Cosmopolitan

Kako suvremena antropologija tijela analizira problem civilizacije premorenosti, dakle tijela koje je pod stalnim stresom i u stalnom radu (s minimalno odmorom)?

– Pravi raspored rada i užitka cilj je kojem streme suvremeni ljudi današnjice. Može li se uopće postići željena ravnoteža? Jedan od paradoksa je u povezivanju užitka i boli: da bi postigli rasterećenje od stresa mnogi ljudi pribjegavaju mukotrpnom vježbanju do granica izdržljivosti. Vježbanjem se postiže bolja tjelesna kondicija koja podiže razinu izdržljivosti. Bol je dakle cijena koju se mora platiti da bi se uživala sloboda od ograničenja radne svakodnevice.

Prema Vašem iskustvu rada sa studenticama, što su njihovi glavni problemi vezani za tijelo? Postoje li generacijske razlike?

– Čini mi se da nisu suviše opterećene svojim izgledom. Njih zanima geneza današnjeg odnosa prema tijelu. Vrlo su kritične prema prikazivanju žena u medijima. Većina ih je jako nezadovoljna pisanjem ženskih listova o tijelu i o tome što je ženska ljepota, te kako se prezentiraju žene. Jedna je od zadnjih diskusija o utjecaju novina kao što je *Cosmopolitan* bila vrlo zanimljiva. One, naime, smatraju da je to vrlo seksistička novina... i to u odnosu na muškarce. S druge strane, sugestija je *Cosmopolitana* da se djevojke, ako žele biti uspješne, moraju služiti većim ili manjim trikovima – prijeverama, kako u odnosu prema muškarcima tako i postizanja ideala ljepote. Takvim načinom, smatraju studentice, žene neće povećati svoje samopouzdanje.

Prodaja tijela

U nekoliko sam navrata pročitala izvještaje Alemke Lisinski, glavne urednice Cosmopolitane, koja smatra da njezin časopis ne nanosi štete samosvijesti svojih čitateljica – gospođa Lisinski smatra da je riječ o «neutralnim» porukama oko normi izgleda ili sugeriranih načina ženskog ponašanja. Što vi mislite?

– Ne slažem se da su poruke *Cosmopolitane* neutralne. Taj je

časopis usmjeren mladim, samosvjesnim, uspješnim ženama – kako tvrde. Meni se čini da je jako utišan glas mladih žena, one naime relativno malo govore o sebi i svojim raznolikim iskustvima. Puno više čitateljice savjetuju različiti autoriteti, domaći i prepisani. Savjeti djevojkama idu od onih «zašto se isplati patiti zbog ljepote» do «mršavljenja bez gimnastike i dijete», preko onih «kako ga usrećiti u seksu». Zapravo uopće mi nije jasno zašto oni toliko savjetuju samosvjesne uspješne djevojke kojima je časopis, kako vele, namijenjen. One valjda znaju misliti svojim lijepim, pa k tome i pametnim, glavama... Ne mislim da će ovakav slobodni govor o seksu nužno značiti i emancipiranost mladih djevojaka koje ga čitaju te da će nužno pridonijeti izgradnji njihove samosvijesti. A onda i slike djevojaka koje *Cosmo* lansira; sve su supermršavice, dotjerane skupom kozmetikom, odjevene u «potpisanu» odjeću. (Baš kao i većina vršnjakinja u Hrvatskoj...) *Cosmo* i postoji da bi se stvari što bolje prodavale. Na polju seksualnosti nudi se čitav niz stereotipa kao, npr. jedan nam sumce izabran, onaj da je penetracija središnji dio seksualnog čina! Još jedna stvar je vrlo tipična: o ženskoj seksualnosti i komentira i savjete dijeli izvršni urednik! Kao da bi same žene tu imale što pametno reći... A istospolni seks? To vam je tek – pravi *Cosmo* tabu!

Domaći seksolozi

U Hrvatskoj se sve češće na stranicama tiražnih novina, od Playboyja do Globusa, pojavljuju rezultati seksoloških istraživanja čiji je voditelj Aleksandar Štulhofer. Koliko su spomenuta istraživanja uistinu koncipirana i provedena poštujući ženske seksualne prioritete i suvremenu seksološku znanost?

– Mislim da dr. Štulhofer često komentira istraživanja jednostavno stoga što je on jedini sociolog za kojeg novinari znaju, a koji se bavi spolnošću iz akademskih interesa. Njegova su znanstvena istraživanja o spolnosti klasična sociološka istraživanja na velikom uzorku ljudi, obrađena kvantitativnom metodologijom. Takva su istraživanja nesumnjivo važna. Ipak, valja reći da nam kvantitativna istraživanja ne daju odgovore na sva pitanja koja nas mogu zanimati. Područje je seksualnosti izrazito podložno ideologizaciji, svjesnoj ili nesvjesnoj manipulaciji te moraliziranju. Rodni odnosi u društvu zrale se i u toj sferi, odnosi moći također. Upravo je feministička kritika u znanosti pokazala koliko je važno uzeti u obzir i pitanja koja se ne postavljaju, ili način na koji su postavljena te tko ih postavlja i kako se interpretiraju odgovori. Treba imati na umu da novinška istraživanja nisu nužno i znanstvena, te ih valja uzeti s dozom opreza. Važna su nam dakako kao indikator, iz spomenutih razloga ideologizacije i manipulacije... Ilustrirat ću to na primjeru nedavne *Globusove* ankete o seksualnom životu Hrvatica koje, doduše, nije proveo dr. Štulhofer, već sociologinja Snježana Beroš. Čitajući, mora se kazati duhovitu interpretaciju kolumnistice Milane Vuković, stekao bi se dojam da su Hrvatice

ce listom heteroseksualne, što naravno nije točno. O homoseksualnim iskustvima žena ne saznajemo ništa, jer su SVA pitanja postavljena o vezi s partnerom, što nam ukazuje da je heteroseksualna veza društvena norma koja se podrazumijeva kao obavezan obrazac ponašanja. Ili, na primjer, ne sjećam se da sam vidjela pitanje otvorenog tipa u kojem žene same definiraju orgazam. Kakav je ženski orgazam, to se također podrazumijeva. To smo sada već naučile: malo od Kinseyja, malo od hollywoodskih redatelja... Šalu na stranu, ono što nam svakako predstoji jest *kvalitativno* istraživanje seksualnosti koje će koristiti žensku optiku, u kojem će se čuti ženski glasovi i žensko iskustvo.

Ne sjećam se da sam vidjela pitanje otvorenog tipa u kojem žene same definiraju orgazam. Kakav je ženski orgazam, to se također podrazumijeva. To smo sada već naučile: malo od Kinseyja, malo od hollywoodskih redatelja...

Etnografija i etika tijela

Možete li etnografski usporediti tradicionalnu, popularnu i elitnu kulturu s obzirom na odnos prema tijelu?

– Naša se etnografija razmjerno malo bavila tijelom. Skupljene građe o toj temi gotovo ni nema. O koncepciji tijela ili tjelesne ljepote posredno možemo saznati putem pučkih poslovice ili poezije. Zanimljivim mi se čini ovdje spomenuti istraživanje švedskog etnologa Jonasa Frykmana koji je analizirao rodni identitet švedskih muškaraca kroz tjelesno vježbanje u razdoblju proteklog stoljeća. Tjelesno vježbanje početkom dvadesetog stoljeća bilo je prvenstveno fiksacija buržuja koji su morali graditi svoj novi identitet u eri rastućega kapitalizma. Odnos između tijela i vode vrlo je zanimljiv. Kupanje je činilo muškarce otpornima, plivanje je jačalo njihove muške osobine, naročito u rijekama ili moru. Kupanje u jezeru postalo je previše ženskasto. Ženama se uopće ne sugerira plivanje, to jača, smatralo se, muške osobine.

Biste li bili spremni govoriti o etici ženskog tijela?

– Gdje počinje intima, što je privatnost, u kakvom sam odnosu prema tijelu i sebi pri kirurškim zahvatima, kod različitih procesa ugradnje implantata ili pri *in vitro* fertilizaciji? Za mene je prvorazredno etičko pitanje kako žene s tjelesnim invaliditetom mogu obaviti ginekološki

pregled? Žene znaju kako izgleda popeti se na ginekološki stol... U Zagrebu danas postoji navodno samo jedan stol primjeren ženama s tjelesnim poteškoćama. Čitav je sklop problema vezan uz intervencije plastičnih kirurga na tijelu.

Trudnoća i porod

Zanima nas i tema trudnoće i poroda: kakva su vaša antropološka iskustva s tretmanom trudnica u Hrvatskoj?

– Tema trudnoće i poroda zanimljiva mi je iz nekoliko razloga. Moja su mi osobna iskustva ukazala na jasno postojanje zamišljenog i ostvarenog reda. Iz razgovora sa različitim ženama shvatila sam da nisam usamljena, te da je znatno veći broj žena koje dijele nelagodu negoli zadovoljstvo iz susreta s ginekolozima. Ginekologija je mizogina struka, a tretman roditelja u Hrvatskoj jasno pokazuje da žene nemaju moći nad vlastitim tijelima. Medicina je uopće vrlo moćno sredstvo discipliniranja građana. Suvremena medicina defragmentirala je tijelo. Čovjek ne postoji kao pojedinak ili pojedinac, osoba s imenom i prezimenom, već samo kao *parcijalni dio tijela*; kao uterus, ili laringus ili neki drugi organ... Medicina nam jasno pokazuje da je patrijarhat razvlastio žene od njihovih tijela. Žene su izgubile moć nad svojim tijelima. Kako kaže Christiane Northrup, američka ginekologinja, patrijarhat podržava ovisničko ponašanje žena prema službe-

noj medicini. Doktor je taj koji zna, moje tijelo ne zna, pa onda liječnik donosi odluku. Zanima me kako žene mogu utjecati na promjenu takvog odnosa, te kako mi same za sebe možemo nešto učiniti. Spomenula bih da je upravo u tijeku zanimljiva izložba o narodnoj medicini u Etnografskom muzeju u Zagrebu. Nedostaje nam istraživanja o suvremenoj kulturnoj praksi poroda, no zato ima prikupljene građe o običajima vezanim uz porode te različita vjerovanja i magijske radnje za zaštitu djeteta i trudnica koje pokazuje ova izložba osim niza drugih zanimljivosti vezanih uz pučko poimanje liječenja, zdravlja i bolesti.

Bez obzira na to zamislimo li kiborga kao dub u stroju ili kao ljudsko biće s protezama koje mu održavaju vitalne životne funkcije, u oba će slučaja isključivanje «stroja» (nekadašnjeg tijela) značiti i smrt. Ne znači li to da kiborg nije polustroj-polučovjek, već samo stroj?

– Nisam sigurna da možemo reći da je riječ samo o stroju. Kiborga doduše možemo shvatiti i kao nadomjestak za ljudsku nefunkcionalnost. Kako se očituje zajednica čovjeka i stroja i nakon što se stroj ugasi? Što je s emocijama? Nije mi jednostavno odgovoriti na ta pitanja.

Represija tijela možda je veća u odnosu prema ženama nego prema muškarcima, ali predstavlja i muško iskustvo. Ne bi li taj zajednički osjećaj represije, «izdaja tijela», kako kaže Iva Neri-

foto: Hrvoje Žučko

na Gattin, mogao predstavljati mogućnost za međusobno rodno razumijevanje?

– Potencijalno da, ako se suprotstavljamo patrijarhatu i nasilničkoj kulturi na različitim razinama ljudskog djelovanja. No i kad govorimo o tome moramo imati u vidu da patrijarhalna kultura nije jedinstvena te da se neravnopravna društvena moć koju imaju muškarci i žene pojavljuje u nizu različitih oblika. U patrijarhalnim kulturama drastični oblici sakaćenja ženskog tijela kao što su, primjerice, obrezivanje klitorisa ili šivanje ženskog spolovila imaju za cilj kontrolu i uskraćivanje ženskog užitka. Danas u svijetu milijuni žena trpe takav oblik represije. Kako se suprotstaviti tome, kako spriječiti takvo nasilje, pitanja su koja si Europljani postavljaju? Riječ je o vrlo kompleksnom problemu, jer mnoge žene pripadnice kultura u kojima postoji takva praksa (najviše muslimanski svijet supsaharske Afrike) pristaju na to i odbijaju bjelačku pomoć kao oblik imperijalne politike Zapada. Izuzetno je složena ta problematika. Ono što je u demokracijama zapadnog tipa nedopustivo i pripada u sferu kršenja osnovnih ljudskih prava, drugdje se uopće ne prepoznaje kao relevantan društveni problem, dapače žene sudjeluju, dakle i suodgovorne su za takvu represiju.

Rječnici, ne hrvatski, s pravom ne definiraju ženu kao nekoga tko rađa: s leksikološkog stajališta prokreativna moć doista nije razlikovno svojstvo između muškaraca i žena. No, nije li u teoriji, za ljubav leksikologije, zanemareno specifično žensko iskustvo tijela unutar tijela?

– Mislim da je rađanje ključno polazište rasprave o prirodi i kulturi. Jedna biološka činjenica, a to je potencijal za rađanje, jest kulturno oblikovana. Iskustvo «tijela u tijelu», kako ga nazivate, odnosno trudnoće i majčinstva, u fokusu su feminističkih kritičarki. Već sam nešto kazala o tijelu unutar medicinskog diskursa. A pravo na slobodan i siguran pobačaj – prvorazredno je političko pitanje. Majčinstvo i trudnoća su potencijali koji se namjerno ili nenamjerno mogu realizirati. Stvar je izbora svake pojedinke kako će odlučiti. Problem nastaje u tome kada žene koje ne realiziraju svoju «prirodnu» funkciju zbog toga bivaju diskriminirane kao socijalna ili politička bića.... Patrijarhat operira s pojmovima *privodne uloge*, koja je npr. za ženu *da bude majka*. Feministička kritika ne ide za tim, kao što neki pogrešno shvaćaju, da ženama negira pravo da budu majke, već suprotno tome daje ženama moć da odluče *žele li ili ne žele* realizirati svoje majčinstvo. Nadalje, feminizam kritizira neravnopravnu distribuciju moći koje imaju muškarci i žene u društvu, a ne služi kritiziranju muškarca, što mi se čini bitnom razlikom. Iz nerazumijevanja tih

pojмова proizlazi pogrešna slika o feministkinjama kao mrziteljicama muškaraca...

Građani protiv medijskih diskriminacija

Saborski Odbor podignuo je tužbu protiv autora plakata na kojoj gola žena reklamira automobilske gume. Ta je ista žena, nesumnjivo za honorar, kasnije pozirala za hrvatski Playboy, prodaja guma porasla je za 80% i tako su svi zaradili. Protiv autora ostalih reklama koja seksualiziraju žensko tijelo saborski Odbor nije podignuo tužbu. Tko je tu lud?

– Slažem se da je reklama koju spominjete seksistička, a seksističkom je čini kontekst koji joj daje značenje. Saborski odbor bi čini se trebao stalno dizati nekakve tužbe jer gotovo da nema

Ginekologija je mizogina struka, a tretman roditelja u Hrvatskoj jasno pokazuje da žene nemaju moći nad vlastitim tijelima

reklame koja nije seksistička. Mislim da je potrebna stalna budnost i reakcije javnosti. Na primjer, jedna je banka nakon burnih prosvjeda aktivistkinja za ženska prava povukla svoju seksističku reklamu „staro za novo“. Javnost treba činiti stalni pritisak na kompanije ili novine koje objavljuju takve reklame. Valja pisati protestna pisma, zatrpiti uprave faksovima, e-mailovima, reagirati u medijima... to su sve načini kako građani djeluju u mnogim zemljama i ne samo kada je riječ o seksizmima u javnom prostoru. Kod nas kao da postoji nevjerica da bi građani takvim načinom iskazivanja mišljenja išta mogli učiniti. Ne znam je li tvornica koja, na primjer, proizvodi ženske čarape, a dobije tisuće pisama nezadovoljnih potencijalnih ženskih kupaca tih istih čarapa zbog seksističke reklame, može olako zanemariti njihovo nezadovoljstvo. Kupovat će konkurentne čarape što će se odraziti na profit. Vjerujem da će biti onih koji će odmahnuti glavom i reći da je to utopijsko razmišljanje, no praksa pokazuje da se pomaci mogu napraviti. S druge strane, čini mi se važnim poraditi na edukaciji o rodnoj toleranciji. Ona bi trebala uz edukaciju o ljudskim pravima, pravima manjina i nasilju, biti dio redovitih školskih programa, pa vjerujem da bi posljedično bilo manje seksističkih ispada i u Saboru, kao i na reklamnim panoima.

Feministička nastava

Pisali ste magisterij o feminističkoj metodologiji nastave. Možete li o tome reći nešto više: kakav se prostor preporuča, kakav način komunikacije?

– Feministička kritika unutar pedagogije polazi od toga da se rodna tolerancija nedovoljno provodi unutar učionica i nastavnog procesa. Kritički se razmatra proces stjecanja znanja. Tko ovdje rađa znanje, kakva je uloga iskustvenog znanja, kakvi su odnosi moći unutar obrazovnog procesa? Feministička kritika naglašava osvještavajuću komponentu znanja te inzistira na preispitivanju znanstvenih autoriteta. Kritičarke tradicionalnih načina spoznavanja, kao i tradicionalnih prenošenja znanja, smatraju da su upravo specifična ženska znanja zanemarena. To je dakako povezano s položajem žena u društvu. Evaluacije polaznica ženskih studija pokazuju da je aktivno sudjelovanje studentica u poticajnoj i sigurnoj atmosferi bitno za iz-

gradnju samopoštovanja i samosvijesti. Nerijetko studentice spominju kako im naizgled bezazlene stvari, kao na primjer: sjedenje u krugu, gledanje sugovornica u lice, ili unaprijed dogovorena pravila ponašanja u grupi koje one same kreiraju, postaju poticaj da se aktivno uključuju u diskusiju. Postoji niz istraživanja koja potvrđuju ono što i studentice Centra za ženske studije navode kao izvor nelagode u miješanim studijskim grupama: muškarci vole dominirati diskusijom, kad netko govori nisu skloni govornika ili govornicu ohrabrivati neverbalnim oblicima komunikacije, često se udaljavaju od teme rasprave, višekratno se javljaju za riječ – vole slušati svoj glas.... Nažalost, studentice nisu dovoljno ohrabrivane ni od dijela profesora; omiljena je uzrečica da ženama ionako bolje pristaje kuhača od diplome. Nemojte me krivo shvatiti: ne kažem ja da to svi profesori govore, ali nedopustivo je da to kaže ijedan...

Ženski studiji i sveučilište

Ženski studiji nalaze se pred vratima oficijelnog sveučilišta. Koje kolegije feminističkoga kurikuluma smatrate prioritetnima i za sve ostale studentske grupe?

– Centar za ženske studije postoji već sedmu godinu. Iako djeluje izvan sveučilišta kao autonomna organizacija, sustavno se jedino u Centru za ženske studije poučava i proučava spoznaje o ženskim rodним identitetima, seksualnosti, odnosima moći i ravnopravnost spolova, pojmovima patrijarhata, seksizma, rasizma, ili nasilja. Nažalost, Hrvatska je jedina zemlja osim Albanije na području jugoistočne Europe u kojoj na sveučilišnoj razini ne postoje ženski studiji. U Centru za ženske studije upravo se dovršava studija o integraciji ženskih i rodnih studija u hrvatski sveučilišni sustav. Ta će nam studija poslužiti kao polazište za razgovore o integriranju ženskih studija na sveučilište. Europske zemlje već nekoliko desetljeća poznaju različite modele postojanja ženskih studija, bilo da su integrirani u različitim disciplinama, odnosno odsjecima, bilo da postoje kao zasebni odsjeci, katedre ili tematski studiji. Tematski ženski studiji pokrivaju široko područje društveno-humanističkih disciplina i umjetnosti, a u novije vrijeme i fizike, matematike i ekologije i drugih prirodnih znanosti. Za potrebe studije napravile smo anketu među studentima društveno-humanističkih fakulteta koja nam je pokazala da su studenti, iako relativno malo znaju o ženskim studijima, vrlo otvoreni za nove sadržaje kakve im nudi program ženskih studija. Prvi okrugli stol s kolegicama i kolegama s nekih zagrebačkih fakulteta pokazao nam je da postoji razumijevanje i potpora ideji otvaranja ženskih studija na fakultetskoj razini. Stvar je daljnjih procesa u kojem će se obliku oni realizirati, kao postdiplomski studij, u vidu izbornih kolegija, ili kao opći kolegij. Mogućnosti ima raznih. Kako u ovom času reforma cijelog sveučilišnog sustava nije ni blizu kraja, teško je govoriti o detaljima... Podsjećam vas da smo prije dvije godine održale seriju predavanja o ženskim studijima na sveučilištima diljem Hrvatske: u Rijeci, Zadru, Splitu i Osijeku, koja su pobudila veliki interes studentske javnosti. U svakom slučaju, važno je naglasiti da tim žena iz Centra za ženske studije ima veliko predavačko iskustvo kao i iskustvo u znanstvenim istraživanjima, te da je posve kompetentan za provođenje programa ženskih studija na sveučilišnoj razini. Mi, naime, takav program već provodimo, on je zasad namijenjen ženskoj javnosti. Ulaskom u oficijelni program studija bit će dostupan svim studenticama i studentima. ☐

komentar

S/porno

Potrebice jedne malenkosti

Iako inzistira na simboličkim gestama intelektualaca kojima se afirmiraju vrijednosti civilnog društva, gesta vraćanja uzija je izostala

Sandi Blagonić

U kolopletu osobnih kontroverza koje je Slaven Letica svojedobno raspetljavao kao gost emisije *Nedjeljom u 2* jedan je detalj prošao prilično nezapaženo: Letičino javno čitanje prethodno skupljenih i zapisanih sintagma kojima je u javnosti u posljednje vrijeme "čašćen".

Samo mjesec dana ranije Slaven Letica u pisanoj je formi ponavljao isto: "Evo pregleda etiketa kojima su me, posljednjih mjeseci, počastili tzv. medijski anđeli: 'ljudsko, moralno i intelektualno smeće', 'patriotski debil', 'novinska inačica Tutine Kažnjeničke bojne', 'pohotni slinavac' (Viktor Ivančić), 'poludjeli Nitko i Ništa' (Heni Erceg), 'frankeštajnovski proizvod ganga 'Grupo'', 'novinarski huligan', 'plaćeni provokator', 'simbol raspada hrvatske javne etike', 'umišljeni propagandist kriminalaca', 'paradigma pokvarenosti' (Srećko Jurdana), 'privatni gangster Mirka Galića (Ivan Starčević), 'licemjer', 'konzervativac koji želi legalizirati pljačku' (Denis Latin), itd."

Epiteti

Analiza Letičina diskursa pokazuje da ovo ponavljanje nikako nije izuzetak – ono se lajtmotivski, u gornjem slučaju – menstrualno, ponavlja. Naime, da bih proniknuo ispod same manifestne razine Letičinih javnih istupa, posebice eventualne potrebe da javnosti objavljuje uvrede na svoj račun posegnuo sam za analizom tekstova članaka koje je ujedinio u knjizi *Političko pleme 2*, posebno za poglavljem od četrdesetak, pretežito polemičkih, stranica naslovljenih *Ratne sjekire i lule mira*.

O devet tekstova objavljenih u spomenutom poglavlju, Letica u šest (plus dva faksimila upućenih mu pisama) navodi pridjenute mu atribute: "zmijski koloplet...laži, poluistina, intriga, podmetanja, površnosti, intelektualnog pokvarenjaštva"; "grobar morala i poštenja, totalni sportski analfabet"; "otpadnik HDZ-a" koji "iz pozadine" želi "rovariti", "maškara žrtava starog režima" itd., itd.

Potreba obnavljanja epiteta kod Letice je toliko jaka da on i privatno mu upućena pisma i verbalne uvrede prenosi u sferu javnog. Stavljajući u voajersku poziciju, bez tehničkih opasnosti koje virilačku djelatnost inače prate, možemo biti svjedoci verbalnih udaraca koje mu privatno zadaju Marin Mileta Tuljan ili pak Borislav Škegro. Letica nam ne ostavlja ključaonicu, on nam egzibicionistički otvara vrata da bi čuli kako ga ovi intimno nazivaju "kretenom, glupanom, perverznom, neznaalicom, lopovom, nepismenim, neizlječivim slučajem, umobolnikom, sinekuristom, srebroljupcem, piscem doktorata-smeća, svekolikim pokvarenjakom" (Borislav Škegro); "dubrem, bijednikom" (Marin Mileta Tuljan).

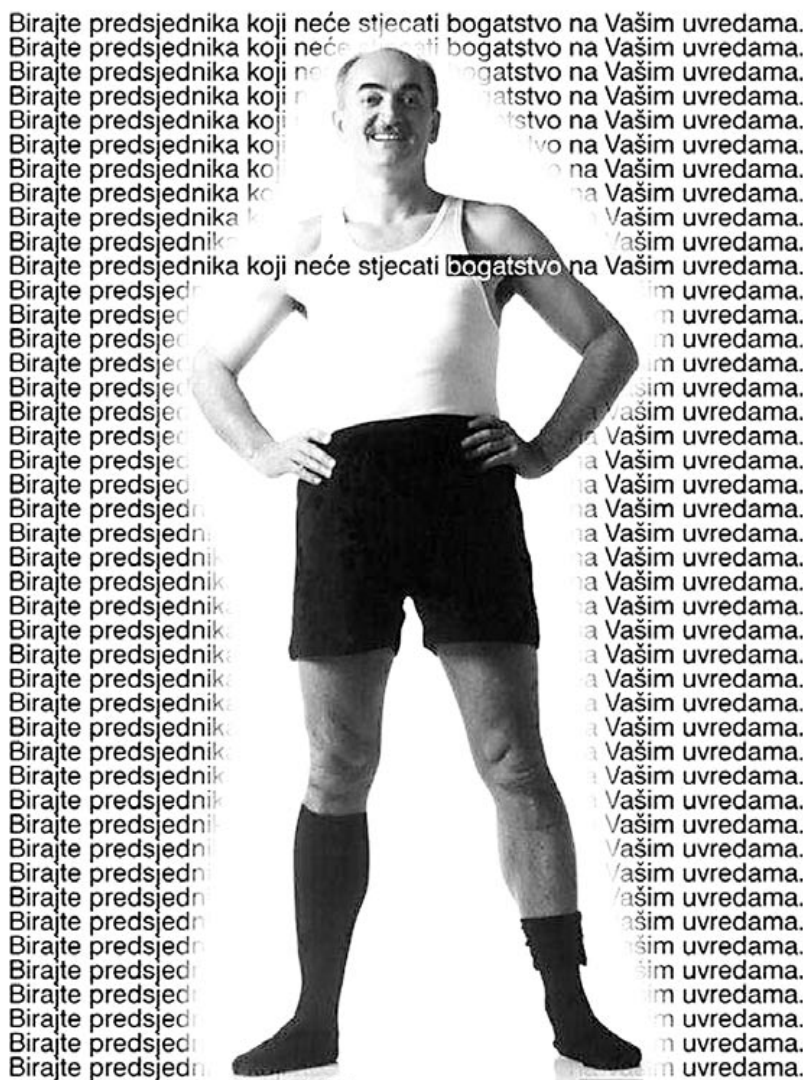
Taj eliksirski pristup kojim Letica osigurava trajnu svježinu uvredama kojima ga drugi "časte" vrhunac doživljava objavljivanjem faksimila pisma anonimnog "Karađorđa iz SRBIJE". Pismom nas Letica i sadržajno približava voajerskoj poziciji u kojoj čitamo o mogućnosti da je Leticu "karikaturu degena" i "ustaškog kretena": "nagužio (...) neki rasni SRBENDA".

Od kretena do Lucifera

Letica se ne zadržava na tome. Obnavljanje epiteta služi tek kao preludij u veliko finale autor kojega je njegova fantazma: "U svakom slučaju", fantazira Letica, "nema nikakve sumnje da sam, u trenuci- ma dok je (Borislav Škegro; op. S. B.)

Tornada i potop

Nakon konstrukcije Grandioznog-sebe one strane vremena i svijeta Letičin se diskurs pita o razlozima uvreda kojima je njegova "malenkost" izložena. Energetsko trošenje Letičinih "bijesnih" i "ustrasjenih" oponenata u uvredama, napadima, polemici

Javni zavjet građanima Hrvatske 5
Obvezujem se da ću se odreći prava na posebnu zaštitu od uvrede i klevete koju Predsjedniku Republike jamči zakon te ću se založiti za ukidanje svih zakonskih odredbi koje državnim službenicima daju povlašteni položaj u odnosu na ostale građane.

Dr. Slaven Letica

Letica
Vi ste stvorili HRVATSKU

naprezao moždane vijuge pišući mi pismo, u njegovim priviđenjima i osjetljivoj nutrini bio utjelovljenje svekolikog zla, gluposti, nemoralna i nakaznosti. Gori od svih sotona, đavola i Lucifera".

Od kretena i svekolikog perverznojaka Letica prelazi u Lucifera. Od unutarvremenske i unutarstvjetske kategorije on organizira izfantazirani scenarij u kojem ekspandira u područje metafizičkog.

Ta se njegova metafizičnost ili barem veza s transcendentnim potvrđuje sasvim konkretno – razbijanjem vremenskih dimenzija. Dok se za Tuđmana budućnost otkriva kao neizvjesnost o kojoj ovaj tek nešto "tvrdi" i "vjeruje" da će se na određeni način dogoditi, Letici je ona poznata: "dok je Tuđman tvrdio da se 'JNA neće usuditi napasti', ja sam bio siguran da će napasti". Njegovo znanje ide dalje od metaforički-zamagljenog proročkog diskursa – Letica nije samo siguran da će JNA napasti, već je siguran i u datum napada: 28. lipnja 1991. Ipak, ono što ga od proroštva udaljuje jest činjenica da je to napisao u studenom 1998. godine. Ping-pong diskurs usporedbe Tuđmana i sebe, Letica nastavlja: "tvrdio je da se 'Bosna mora raspasti nakon raspada Jugoslavije', a ja sam bio siguran da će preživjeti (...), želio je stvoriti monumentalne Dvore, a ja sam znao da Hrvatska treba samo skromni, jeftini i kreativni Predsjednički ured, itd."

Ovdje nije riječ o konstrukciji sebe kao esencije Dobra, ili pak oličenja Zla. I Dobro i Zlo samo su personifikacija Veličine.

kama on izaziva gotovo nikakvim energetskim ulogom (i kada je velik, taj je ulog, u neizmjernosti energije transcendentnog, zanemari). Reakcije (i uvrede) političke i intelektualne elite, Grandiozni Letica izaziva spomenuvši ih "samo jedan jedini put", "zbog jedne jedine, navodno izgovorene, rečenice", "zbog samo dvije rečenice", nakon što im je "posvetio tek nekoliko rečenica". On izaziva reakcije i onda kada, kao o Ivi Bancu, "nikad ništa loše nisam ni pomislio ni izjavio ni napisao (...) Čak ni sad ništa loše o njemu ne mislim niti pišem". To nije sve. "Bilo je dovoljno da moja malenkost sa skupinom uglednih, mudrih i poštenih ljudi posjedne i otpočne (čak i ne završi, op. S. B.) – u zatišju privatnosti – raspravu o (...) ideji DRUGE REPUBLIKE, pa da cijelo 'vrhovništvo' preplavi val tjeskobe, straha i bijesa". Nakon što se u nastavku riješi "skupine uglednih, mudrih i poštenih ljudi" naglašavajući kako pokretanje te ideje pripada upravo njemu Letica ostaje sam sa "vrhovništvom". Analiziramo li slike koje Letica ovdje gradi, na jednoj strani dobivamo mir i tišinu ("u zatišju privatnosti"), kojoj se suprotstavlja "preplavlivanje vala", sugerirajući buku, nemir, opasnost. Metaforični "val tjeskobe, straha i bijesa" nije nitko drugi do Letica. On se širi i preplavljuje, omipotentno sažima, u tišini izaziva buku, ugrožava i razara stvarajući nemir, bijes i tjeskobu (i to ne bilo čiju – "malenkost" ugrožava "vrhovništvo"). Iz ljudskog rakursa upravo katastrofičan, val je, za Leticu tek dio nepresušne energije vlastitog bića koju ono posjeduje.

Ovaj segment Letičina diskursa zapravo je mitski – strukturu i simbolima. Na ra-

zini kolektivne svijesti potop ("preplavlivanje vala") je "u vezi s moralnim ili obrednim greškama čovječanstva, s grijesima ili povredama zakona ili pravila. Potop pročišćuje i preporada poput krštenja, on je golemo kolektivno krštenje o kojem odluku nije donijela ljudska svijest, već jedna viša i nenadmašiva svijest." (Chevalier, J. i Gheerbrant, A.: *Rječnik simbola*). Isto nalazimo kod Letice: Vrhovništvo "preplavljuje val" zbog grijeha učinjenih od dolaska na vlast. Potop koji slijedi (Letičina inicijativa) poput krštenja čisti i omogućava novo rođenje (Druge Republike), a odluku o tome ne donosi ljudska, već viša svijest (Letica).

Letica sebe ne vidi u sredini – on je ili "uzor", "guru" (ponovno dodir s izvanvremenskim) ili "svekoliki pokvarenjak" i "Lucifer". Smještanje sebe u kategorije krajnosti jest fabriciranje svoje Neponovljivosti, Jedinstvenosti, ukratko – Veličine. Niz elemenata analize to i potvrđuje.

Velika malenkost

Svojoj iskonstruiranoj Veličini Letica vrlo često kontrapostira sintagmu "moja malenkost". Simboličkim negiranjem osobne Veličine na Veličinu potvrđuje. Tek neupitno, esencijalno Grandiozno može sebe proglasiti malenkušću, a da ničim grandioznost ne dovede u pogibelj.

Kada u diskurs uvodi sebe kao aktera hrvatske svekolike zbilje onda to pisanje obiluje epitetima "prvi" i "jedini". On je: "prvi upozorio", "prvi uočio", "prvi ukazao"... On je taj zbog kojega je "Šeks prvi put odlučio nekoga tužiti zbog nanesenih mu duševnih boli", iako Šeksa "novine nikad nisu štedjele". Opsesivnost potrebe da se "bude prvi", osobine koja je uostalom Veličini imanentna, te pasija da se ta činjenica obznani *urbi et orbi* višestruko je čitljiva iz Letičinih tekstova.

Prije nekoliko mjeseci Letica je (opet prvi) istaknuo potrebu zaštite intelektualnog vlasništva (ovdje nije precizirao misli li pritom i na patentiranje pogromaškog "znanstveno-analitičkog" pisanja pod *trade markom* "Vještice iz Rija") neposredno ponukan činjenicom kako je neka njegova ideja krivo pripisana nekom drugom.

Opčinjenost uloge tvorca ideja – npr.: "bilo bi mi jako drago da se javno istakne kako *know-how* za tu ideju pripada mojoj malenkosti", on vidi i projicira na druge – u sljedećem citatu na Tuđmana: "Teško može podnijeti da je neku ideju, inicijativu ili postignuće do kojeg mu je stalo pokrenuo netko drugi".

Sklonost projiciranju, nakon što je javnost nedavno upoznata s činjenicom da Letica posjeduje neprijavljeno vatreno oružje, možda se najgrotosknije otkriva u tekstu u kojem ovaj, tobože, zaključuje o Marinu Mileti Tuljanu: "iz iskustva znam da takvi, krajnje agresivni, ljudi vrlo često nose hladno, pa i vatreno oružje, i to najčešće bez uredne policijske dopusnice". Iako inzistira na simboličkim gestama intelektualaca kojima se afirmiraju vrijednosti civilnog društva, gesta vraćanja *uzija* ovdje je izostala. Građanin je Letica prekršio zakon onoliko puta koliko je isticao rok za krajnju predaju oružja. Međutim, ima netko tko nije prekršio zakon – ne prelazeći dalje od regulacije dijela ljudskih odnosa, zakon se na Grandioznog Leticu, *per definitionem*, i ne odnosi.

Želja da bude vrhovnim arbitrom hrvatske društvene stvarnosti nagoni Leticu da piše o svemu. Tako je i moguć tekst na ovitku njegove prethodno spomenute knjige (za koji bi bilo zanimljivo znati tko mu je autor – stil je prepoznatljiv): "Ako doista želite doznati što se događalo u proteklih nekoliko godina i što će se u najskorije doba dogoditi u hrvatskom društvu i politici...Čitajte knjigu Slavena Letice". Naš bi se reklamni prinos mogao sastojati u preporuci dodatka: "Ako osim toga želite znati ne samo što Letica piše, nego i zašto uopće piše...Čitajte (pažljivije) ovu i buduće knjige Slavena Letice." Jer, u njegovu slučaju tekstovi nisu samo vrsta društvenog angažmana, već i rekvizitarij zadovoljenja niza nesvjesnih potreba jedne, kako sam voli reći, malenkosti. ☒

TEMA

Kuda, lutka?

Status samostalnog umjetnika i kako ga steći**Agata Juniku**

Ako ste slobodni umjetnik, jedan od elegantnijih načina da realizirate snove u narodu zvane "staž i socijalno" jest da se učlanite u Hrvatsku zajednicu samostalnih umjetnika (HZSU) i time steknete status "samostalnog umjetnika". Potpuno je izvjesno da će se to dogoditi ako ste, primjerice, u posljednjih pet godina snimili dva dugometražna filma, imali tri samostalne izložbe, napravili cjelovečernju baletnu predstavu, ili ako ste – Severina. Gospođici unaprijed isprika za neslanu šalu, jer nije ona tu ništa kriva. Na njezin zahtjev, predložila ju je matična republička umjetnička strukovna udruga, Stručno povjerenstvo (tri predstavnika iste te udruge, predstavnik Ministarstva kulture i predstavnik HZSU) sukladno kriterijima reguliranim Pravilnikom prijedlog prihvatilo, ministar kulture blagoslovio. Pred Zakonom o pravima samostalnih umjetnika i poticanju kulturnog i umjetničkog stvaralaštva – sve je čisto. Ako se čini da tu nešto nije u redu, bit će da je riječ o diskutabilnim kriterijima.

Kilometar od sto metara

Vratimo se na početak. Da biste stekli pravo na uplatu doprinosa za mirovinsko i invalidsko te zdravstveno osiguranje iz sredstava proračuna Republike Hrvatske, trebate biti umjetnik čije "umjetničko stvaralaštvo i djelovanje neprijeporno predstavljaju zamjetan prinos hrvatskoj kulturi i umjetnosti". Čime se "prinos" mjeri, nije precizirano. I, uistinu, bilo bi uvredljivo Stručnom povjerenstvu spočitati loš ukus. Tim više što većinu imena s popisa članova HZSU-a vjerojatno nećete moći spojiti s likom i djelom. Što opet nije ništa strašno, jer Zajednica i jest spasonosna upravo za nekomercijalne, marljive umjetnike kojih bi većina, živeći zakonima tržišta, doslovice odumrla. I paušalno provedena anketa pokazuje da se s – ovisno već o području – neujednačenim, nepreciznim ili vremenu i prostoru neadekvatnim kriterijima teško nose i sami umjetnici, kao i njihovi predstavnici koji participiraju u radu stručnih povjerenstava. Marko Stanić, tajnik Hrvatske zajednice samostalnih umjetnika, komentira to ovako:

– Teško je govoriti o ujednačenosti kriterija po pojedinim strukovnim udrugama. Naime, u Zajednici se nalaze samostalni umjetnici iz pet područja umjetničkih stvaralaštava (filmsko, glazbeno, likovno, književno i scensko stvaralaštvo), unutar kojih je 27 umjetničkih djelatnosti koje se ne mogu međusobno uspoređivati. Neosporno je da su kriteriji za priznavanje prava iz Zakona dosta visoki, pose-

bice u nekim segmentima pojedinih stvaralaštava. Naime redatelj ili snimatelj iz filmskog područja treba režirati odnosno snimiti 2

camu Oblak. Može se doimati patetičnim, možda i neukusnim. Ali baš zato što smo u zemlji notorno neprosvijetle socijalne svijesti – zbog koje iste te djevojčice ne bivaju primljene ni u vrtić – ova gesta ponajbolje plaćene pop-zvijezde ima smisla. Uostalom – neki će teško povjerovati –

Mladen Stilić: Cinizam siromašnih

dugometražna igrana filma. Nije problem možda niti realizirati te filmove ako postoji financijska sredstva za to. Sve ovisi od visine sredstava predviđenih za tu djelatnost od strane Ministarstva kulture..

Način predlaganja i donošenja kriterija uređen je Pravilnikom i Zakonom o pravima samostalnih umjetnika i poticanju kulturnog i umjetničkog stvaralaštva. Pravilnikom je određeno da strukovne umjetničke udruge predlažu kriterije za priznavanje prava predviđenih Zakonom. Na prijedlog većine strukovnih umjetničkih udruge, uključujući i udruge samostalnih umjetnika (HZSU), ministar kulture donosi Pravilnik. Potrebno je pripomenuti da je HZSU udruga samostalnih umjetnika. Često se postavlja pitanje tko su to samostalni umjetnici? To su umjetnici izvan radnoga odnosa kojima je umjetničko stvaralaštvo i javno djelovanje jedino i osnovno zanimanje. Ustavom Republike Hrvatske predviđeno je da država potiče i pomaže kulturu i umjetnost. Naime umjetnost ne može opstati na tržištu bez potpore države kako kod nas tako i u svim civiliziranim društvima. Zakonom je određeno da se samostalnim umjetnicima kojima je umjetnička djelatnost jedino i osnovno zanimanje a čije je umjetničko djelovanje zamjetan prinos hrvatskoj kulturi i umjetnosti, uz ispunjenje kriterija predviđenim Pravilnikom, omogući minimum egzistencijalnih prava tj. pravo na mirovinsko invalidsko i zdravstveno osiguranje – zaključuje Stanić.

Da se u njezinu "slučaju" ipak radi o nekoj, svakako ne formalno-pravnoj, vrsti nepravde, intuitivno je osjetila i Severina. Zato je i obećala isti taj iznos uplaćivati od AIDS-a oboljelim djevojči-

tisuću i kusur kuna se ne troši samo na kikiriki.

Prava i prihodi

Naravno, ovaj "slučaj" nije jedini. Svim samostalnim umjetnicima, primjerice, država plaća doprinose po istoj mirovinskoj osnovici. Pitanje koje i mnogi među umjetnicima postavljaju jest ne bi li trebalo prava regulirati na neki drugi način, ovisno o prihodu. Marko Stanić:

– Zakonom o pravima samostalnih umjetnika i poticanju kulturnog i umjetničkog stvaralaštva nije obuhvaćen socijalni kriterij. Odredbama zakona predviđeno je poticanje kvalitetne umjetnosti odnosno samostalnih umjetnika koji mogu kvalitetno prezentirati hrvatsku umjetnost kako u Republici Hrvatskoj tako i u inozemstvu, tj. umjetnika koji realiziraju kvalitetne kulturne programe. Umjetnost nema za cilj ostvarivanje profita, posebice nekomercijalna umjetnost koje je sve više. Ima izuzetno puno umjetnika kojima je potrebna socijalna pomoć no oni to kao i svi ostali građani RH rješavaju preko Ministarstva rada i socijalne skrbi. Vrlo mali broj umjetnika ima visoke honorare, ali bez obzira koliki jesu potrebno je napomenuti da umjetnici izdvajaju u proračun Republike Hrvatske porez na dohodak po najvećoj stopi od 35 % i prizre u ovisnosti prema mjestu prebivališta.

Kategorija samostalnih zanimanja

Upravo nekomercijalne samostalne umjetnike uznemirila je nedavno glasina o prijedlogu zakona prema kojemu bi im bilo uskraćeno pravo na povrat poreza. Riječ je samo o krivoj interpretaciji jednog drugog zakona, nastavlja Stanić:

– Ne, za takvo što nema osnove. U prijedlogu je Zakon o doprinosima za obvezna osiguranja a tim zakonom je predviđeno uvođenje doprinosa na sve autorske honorare. Naime bez obzira ko-

jom vrstom djelatnosti se bave umjetnici, svi honorari bi se dodatno oporezovali sa doprinosima za mirovinsko i invalidsko osiguranje po stopi od 19,5 % te zdravstveno osiguranje po stopi od 16%. Zakon je predvidio čak i kategoriju umirovljenika umjetnika da uplaćuju doprinose za mirovinsko i invalidsko osiguranje i sve ostale koji to već imaju regulirano. To je obveza dvostrukog oporezivanja ali bez ikakvih prava, na što smo svakako odmah reagirali jer uvođenjem dodatnih doprinosa dolazi do poskupljenja umjetnosti i kulture uopće, što onemogućava daljnji razvoj kulturnog razvitka RH. Iznenadeni smo prijedlogom takvoga zakona jer je isti neutemeljen i protuustavan, ali za razliku do sada, u prednosti smo što smo pravovremeno i u roku mogli iznijeti naše primjedbe i prijedloge. Iskreno se nadamo da takav prijedlog Zakona neće biti prihvaćen.

Revizija prava

Revizija priznatih prava na uplatu doprinosa preko Hrvatske zajednice slobodnih umjetnika, koja se provodi prvi put nakon 1997. godine, upravo je u tijeku. Status samostalnih umjetnika se, naime, gubi ako se svakih pet godina ne udovolji kriterijima koji su uglavnom identični onima za primanje u članstvo. I ako umjetnik živi u inozemstvu.

– Da istina je ima umjetnika u inozemstvu, ali je potrebno napomenuti da to treba gledati sa

više aspekata. Za realizacija kulturnih projekata hrvatskih umjetnika koja se odvija i u inozemstvu istina treba provesti nekada i po nekoliko tjedana odnosno mjeseci. Dio umjetnika nalazi se na stručnom usavršavanju što je i objektivno realno i odredbama Pravilnika to je predviđeno.

Moguće je da neki od umjetnika i borave duži period u inozemstvu. I to je Pravilnikom predviđeno. Konkretno, ako umjetnik boravi u inozemstvu dulje od 6 mjeseci i ako ima prijavljeni boravak u toj državi, Revizijom gubi prava predviđena Zakonom. Dokaz o takvom boravku traži se od Veleposlanstva RH u državi u kojoj samostalni umjetnik boravi i ako se to utvrdi Stručno povjerenstvo donosi rješenje koji mu priznato pravo prestaje.

Iako se iz razgovora sa samostalnim umjetnicima dalo zaključiti da bi se neke stvari trebale mijenjati, Zakon o pravima samostalnih umjetnika, kao ni pravilnik o postupku i uvjetima za priznavanje tih prava, vjerojatno će ostati takav kakav jest do stupanja na snagu nekih budućih zakona o pojedinim "područjima umjetničkog stvaralaštva". Izrada zakona o filmu te izmjena i dopuna jedinog već postojećeg – Zakona o kazalištu – su u tijeku i u Ministarstvu kulture ih obećaju do kraja godine. O ostalim zakonima se očitovali nisu. A bez zakona – doista, otud početi? ☒

Robert Šimrak, predsjednik Hrvatskog društva likovnih umjetnika

Važna je lista

Za naše članove, osnovni kriterij za ulazak u HZSU čine relevantne samostalne i skupne izložbe, tj. javna djela (spomenici, skulpture itd.), pri čemu je glavni parametar kvalitete popis relevantnih galerija koji smo mi naslijedili od prijašnjeg Upravnog odbora

HDLU-a. Prije nekih mjesec dana zaključili smo na odboru da svakako trebamo revidirati tu listu u narednih nekoliko mjeseci. Kako se mijenjala umjetnost, mijenjale su se i okolnosti. Neke galerije su nestale, pojavile su se nove, a neke definitivno ne pripadaju tom spisku. ☒

Dalibor Matanić, predsjednik Društva hrvatskih filmskih redatelja

Iskombiniraš nešto, ne možeš drukčije

Redatelji spadaju u grupu struka koje nisu u dobroj situaciji što se tiče redovnih primanja i socijalnih osiguranja, kao ni mogućnosti da putem *gaža* – što pjevači mogu – navuku novac. Aktivnih redatelja je trideset do četrdeset i uz nekakav prosjek od šest filmova godišnje ispada da svatko može snimiti film jednom u pet godina. I tu već dolazimo do problema da će ti revizija svakih pet godina tražiti dva dugometražna filma ili četiri televizijska filma ili serije. Moguće je to teorijski izvesti, i većina nas bi to željela, ali mislim da bi kriterij trebalo prilagoditi financijskim mogućnostima što ih nudi država. Da ovdje funkcioniraju sponzori, europski fondovi

i slično, onda bi to bilo u redu. Ovako, treba biti fleksibilniji. Ja sam, recimo, imao jedan igrani film i pet dokumentarnih. Iskombiniraš nešto, ne možeš drukčije. Inače, mislim da bi puno veću pažnju trebalo obratiti na kvalitetu i doprinos nekog umjetničkog djela kulturi i društvu. Treba biti jako oprezan i svakom kandidatu, svakoj osobi, pristupati pojedinačno, kao individui.

Naročito me veseli što je ove godine primljeno dosta montažera. Njima se prvi put otvorila takva prilika, tako da su uglavnom ušli mladi ljudi. Mislim da je to jako pametan potez. Prvi put su podršku dobila neka kreativna, a tehnička zanimanja. ☒

Marko Torjanac, potpredsjednik
Hrvatskog društva dramskih umjetnika

Bez zakona, otkuda uopće početi?

U našim kazalištima se uglavnom dobivaju stalni angažmani. Veliki dio ljudi tako dođe na doživotnu plaću, za koju može raditi jako puno, a može i ne raditi ništa. Posljednjih deset godina, kao po pravilu, uz neke časne izuzetke, upravo najkvalitetniji ljudi ostaju prepušteni sami sebi i jedina mogućnost da srede svoju egzistenciju u smislu staža i socijalnog jest status samostalnog umjetnika. Mislim, dakle, da ćemo moći razgovarati o pooštavanju, ublažavanju ili bilo kakvom drugom formuliranju kriterija onda kada će svi imati jednaku mogućnost zapošljavanja, tj. kada će ulogu pritom igrati kriterij kvalitete i realne potrebe određenog kazališta ili projekta. Stoga mi je izuzetno drago da su ove godine u HZSU primljeni uglavnom mladi glumci (uz ostale kazališne djelatnike, naravno) koji najviše rade i koji su najkvalitetniji. Oni, nažalost, ili začudo, nisu dobili mogućnost za stalni angažman u nekim od zagrebačkih kazališta. Ali to je posljedica našeg problematičnog kazališnog konteksta u kojemu nikako da zaživi Zakon o kazalištu koji predviđa – između ostalog – potpisivanje ugovora na dvije do četiri godine i koji bi uspostavio kazališno tržište po čijim principima sada živi tek desetak posto kazališnih djelatnika.

Zašto se ne provodi Zakon o kazalištu koji je već duže vrijeme na snazi?

– To pitanje si svi postavljamo. Ali znamo da je to iz više razloga. Prvo, onaj koji bi primijenio Zakon o kazalištu bio bi vrlo nepopularan kod najvećeg broja glumaca zato što bi se svi u jednom trenutku *de facto* našli na cesti. Što naravno ne znači da bi se izgubila potreba za određenim brojem glumaca. Osobno, mislim da je Zakon

predviđen sistem fluktuacije zdrav i za kazalište i za ljude koji bi tako mijenjali okruženja, mjesta, kolege, repertoar. Tako više jedni ne bi bili osuđeni da cijeli život igraju u dječjem kazalištu, a drugi da cijeli život budu prvaci Drame HNK. Drugo, postojeći Zakon se ne primjenjuje zbog nekih realnih nedostataka. Primjerice, on promišlja funkcioniranje kazališta, ali se ne bavi dovoljno glumcem. Ne donosi nikakva dodatna osiguranja, nikakva dodatna prava, ni obaveze. Treći razlog je taj što bi iniciranje, tj. provođenje kazališnog zakona iniciralo mnoštvo drugih sindikalnih rasprava. Stalnim plaćama glumci su sada na neki način anestetizirani. U trenutku kada bi angažmani postali reizborni, država bi morala ući u ozbiljne pregovore sa sindikatom koji bi pak imao mnogo veću snagu. Srećom, ministar Vujić je najavio da će uskoro biti dovršene izmjene koje će sve te stvari valjda uzeti u obzir, a čime bi, nadam se, taj zakon mogao napokon i zaživjeti. Ovakav kazališni život onemogućava čovjeku osnovno pravo – pravo za napredovanjem.

Svi članovi HZSU-a su rangirani po istoj mirovinskoj osnovici. Ne mislite li da bi ih unutar pojedinih udruga trebalo rangirati na neki način?

– Trebalo bi, ali kako vi možete nekome tko je primljen u HZSU, tko puno radi i tko je kvalitetan, dati manju osnovicu nego što ju ima njegov kolega u stalnom angažmanu koji to svoje pravo ostvaruje bez potrebe da dokaže koliko je radio. U situaciji u kojoj elementarne stvari nisu riješene, mislim da bi to vrlo nepravedno. Otkuda uopće početi? Evo, primjerice, kod nas se uglavnom novac dobiva za premijere. A za reprize vrlo rijetko, tko poslije pita. Mislim da je već tu nešto jako krivo. ☐

Sanja Bachrach Krištofić, predsjednica ULUPUH-a

Granice dobrog i lošeg nisu nevidljive

Naše interne propozicije relativno su slične propozicijama HZSU-a. Tako da u principu nema velikih iznenađenja. Razlika je u tome što u Zajednici traže i određeni broj žiriranih, međunarodnih, skupnih, tj. samostalnih izložbi po priznatim prostorima. Kriteriji su vjerojatno nekima prestrogi, ali mislim da onima koji zaista rade i djeluju nisu. Ono što bi se trebalo popraviti jest popis priznatih galerija. Smatram da bi trebalo početi uzimati u obzir i relevantne akcije u javnim prostorima, ako iza njih stoje mjerodavne institucije. Ako umjetnik ima dobru akciju na Trgu Bana Jelačića ili dobar performans u Tvornici – a to nije izložbeno priznati prostor – čini mi se da bi se žiri trebao očitovati o vri-

jednosti samog djela.

Mislite li da je pri odabiru članova u HZSU baš uvijek glavni kriterij vrijednost djela?

– Vjerojatno bi trebala postojati čvršća granica ili definicija o tome koje djelo jest bitno, a koje nije, za doprinos u hrvatskoj kulturi. Kod nas danas izgleda da su sve granice relativne i da se s njima otvara Pandorina kutija. Međutim, kada bi moralna konstrukcija društva bila malo čvršća – a dovoljno je malo pogledati izvan naše zemlje – čini mi se da granice uopće ne bi bilo tako teško odrediti. Naravno, ne postoji dovoljno dobar zakon da to odredi. Ljudi koji sjede u komisijama trebali bi biti dovoljno moralni i relevantni da sami us-

piju ocijeniti o čemu se radi. Doista, teško je reći je li zabavna glazba umjetnost ili samo zabava. Međutim, nije to samo pitanje određene vrste unutar jednog medija. Pitanje jest je li to što taj netko radi dobro ili loše. A kod nas je granica između dobrog i lošeg kao postala nevidljiva, kao nema je. Ali ona definitivno postoji. Uvijek postoji kriterij, okosnica, neki centar mjerila oko kojeg se kasnije gradi struktura vrijednosti. Ako ćemo, primjerice, Arsena Dedića i Gabi Novak svrstati u dobru zabavnu glazbu, onda nam još samo ostaje pitanje je li i nešto drugo dobra zabavna glazba. A mislim da bi to trebalo biti relativno jasno. I da je mnogo jednostavnije nego što se čini. ☐

Marina Šur Puhlovski, Društvo hrvatskih književnika

Porezna kartica - najbolji kriterij

Zašto uopće postoji HZSU? Da bi slobodni umjetnici ostvarili pravo na mirovinsko, invalidsko i zdravstveno osiguranje. Zašto im to država plaća? Zato što veliki broj njih, osobito književnici, ne mogu zaraditi ni za život. Dakle, ta institucija postoji zbog socijalnog problema. Međutim, kada smo se prvi put sastali, kao svi članovi komisije, rečeno nam je da socijalni kriterij neće biti kriterij po kojem će se novi članovi primati. Što je, čini mi se, već proturječno, jer HZSU i postoji zbog socijalnih prava. Osim određenog broja radova, piše u propozicijama, drugi važan kriterij je da opus bude umjetnički i društveno vrijedan. Opet dvostruki kriteriji. Jer umjetničko je jedno, a društveno je drugo. Jedna knjiga može biti izvrsna, neprepoznata u svom vremenu, nenagrađivana, o njoj se ne piše, ona ne postoji. Druga može biti sasvim

prosječna knjiga, pa doživjeti veliki uspjeh. O njoj se za deset godina neće više znati ništa, međutim zbog sadašnjeg uspjeha, pisac će biti primljen. Što s piscima koji to uopće nisu? Tko će tu sad nešto reći? Onaj koji sjedi u komisiji dobije tekstove i biografije, uzme ih u obzir, a oduzme socijalni kriterij, jer to kao ne bi trebalo biti važno. Čovjek u komisiji, naravno, ne čita te knjige. Jer kada bi ih čitao, trebalo bi mu mnogo više vremena, a onda bi to trebalo i honorirati. A sve je na dobrovoljnoj bazi. Knjige se prelistaju, pregledaju se kritike... sve ovisi o trenutačnoj impresiji. Osim ako se radi o nekom jako poznatom autoru koji slučajno, eto, još nije u HZSU. Onda je s njim lako. I tako smo primili samo troje ljudi.

Problem je i s kritičarima

– Lako oni udovolje kriteriju broja. Ali ako, recimo, takav jedan kritičar piše samo za jedne

novine, u okviru i po predlošku tih novina, onda on više nije slobodni umjetnik, nego je radnik tih novina. Pa onda neka u okviru njih i ostvaruje svoja socijalna prava.

Kako to izgleda sa Severinom?

– Ona nije smjela biti primljena jer si može to plaćati. A jedan pisac ne može jer njegov rad nitko ne plaća. I to se zna. Kad sam razmišljala kako iz toga kruga izaći, došla sam do zaključka: jednostavno bi svaki umjetnik trebao donijeti poreznu prijavu. Ako može svojim prihodima podmiriti doprinose, onda on nema što raditi u toj, u biti, socijalnoj ustanovi. A naravno da bi bilo najbolje kada bi svi umjetnici za svoj rad bili plaćeni kako treba, sami si uplaćivali doprinose i bili u Zajednici umjetnika samo zbog časti, a ne zbog nasušnih dnevnih potreba. ☐

u žarištu

svijeta – želimo prodrijeti u intimnu užročnoost ratnog zločinca. Tko zna što je Sloba obećao svojoj Miri bebici prilikom nježnih seansi. Ne zaboravimo, kažu da je

Slobodan Milošević - junak našeg doba

Međunarodna zajednica i njezini mediji spremni su itekako platiti da bi se domogli tuđih plahti

Andrea Pisac

Neki ljudi psuju više, drugi manje. Skoro nitko ne psuje kao Slobodan Milošević – *idi, bre, Milane, u pičku materinu što ne radiš svoj poso* – on je ipak Balkanski Krvnik, kako ga naziva redakcija *Globusa*. Svakodnevno slušamo kako naši bližnji otkotrljaju koju kletvu s jezika i to nas naravno pogađa. Slijedeći logiku publicista koji su svijetu ponosno ponudili svoj ekskluziv, onaj koji psuje najviše, bit će da je najopakiji. Međutim, Milošević se transkripti ne objavljuju da bi narod shvatio kako je i najveći ratni zločinac samo običan čovjek. Naprotiv, njihova se kataraktičnost prvenstveno ispunjava u trenutku kada čitatelj dođe do zaključka da čovjek s takvim ponašanjem u privatnom životu mora biti monstrum i u profesionalnom te da je prirodno predodređen da bude zao – za razliku od samog čitatelja. Možda je i čitatelj tu i tamo poslao nekog svog kolegu u rodni kraj, ali sve je to minorno u odnosu na velikog krvnika. Ili krvopiju?

Kuga (i kolera)

Ponovno se vraćamo srednjovjekovnom vjerovanju u vampire – glasnike zla – koji su se masovno morali ubijati da bi se dramski zaplet stišao, a publika odahnula. Iako je kuga poharala selo, najbolje je otvoriti grobove i ubiti mrtva tijela koja su navodno izvor zla. Tako se emotivna frustracija zbog nemogućnosti spoznaje u trenutku rješavala zamahom kolca. Cijela je Miloševićeva obitelj povampirena, za to *Globus* podastire dokaze, te čitateljstvo osjeća nevjerovatno olakšanje kako se detalji njihovih banalnih razgovora raspliću na sjajnom papiru. Njihovo zlo prikazuje se kao iskonsko – svi su oni ljudi – i sva sreća da su nam hrvatski mediji dali uvid u ono što smo oduvijek naslućivali. Je li tu ikad bilo izbora? Da je od tisuću transkriptata jedan bio sadržaja kakva promiče *Globus*, upravo bi taj išao u tisk, a ostatak u zaborav. Ono što je nedopustivo na kraju jednadžbe jest da čitatelj pomisli kako je i Sloba samo običan čovjek jer mu se ne jede špinat, već neko hladno pečenje. Poenta je u različitosti – zato i je na osuđeničkoj klupi.

Što je obećao Sloba Mirici?

Knjige su pisane i filmovi snimani o intimnom životu najvećih svjetskih ubojica. Ulazak u njihove misli, porive i strahove način je na koji zločinca možemo upoznati kao pojedinca i kao osobu. Više, naravno, iz znatiželje nego iz istinske želje da se riješimo stereotipa. Strahovito odbijanje i neodoljiva privlačnost prema takvom ograničenom umu sve više se udružuju da bi ratni zločinac kojeg smo svi željni vidjeti u zatvorskoj ćeliji postao junakom trivijalnog romana kojeg svakodnevno iščitavamo. Velike su historijske ličnosti donosile velike odluke, odnosile velike pobjede – sve je u njihovim životima bilo grandiozno, posvećeno svetom cilju većem i od njih samih. Čitanje takve povijesti u osnovi je prilično dosadno. Nema dovoljno pikanterija iz privatnog života. I kako sami sebe najbolje poznajemo – za Ljubicu ili Dragicu otišli bismo i na kraj

Cijela je Miloševićeva obitelj povampirena, za to *Globus* podastire dokaze, te čitateljstvo osjeća nevjerovatno olakšanje kako se detalji njihovih banalnih razgovora raspliću na sjajnom papiru

i Medvedgrad, nekadašnje ratno uporište, bio izgrađen prvenstveno kao ljubavno gnijezdo.

Panem et circenses! Kruha i igara da nam je svima. U hladnim planinskim noćima, ogriyani vatrom iz kamina, znam što čovjeku znači kada uz trbuh hrani i um. Pravi je doživljaj prisustvovati arhetipskoj slici ljudske svijesti – kada je tijelo dovoljno namireno, jedino što joj treba je pripovjedač i priča koja će je zaokupiti.

Pluto umjesto parketa

Priče su posvuda. Neke su kratke i nedovršene, neke se pretvaraju u sapunice i hrane mozgove usamljenih penzionera, a neke su visoko organizirane i nose neku poentu – takve obično završe u obliku knjige. Sapunice se više kreću u prostori- ma tračeva, žaljenja susjeda da se čuju koraci jer dotična nosi klompe po stanu. Jedan je od užasa i taj što na podu nema parket, već podno pluto. Sve može biti priča – čak i činjenica da je u jednom od šesnaest stanova parket zamijenjen plutom. Onaj tko se pita zašto, neka se zabavlja time cijelu vječnost. A sutradan, neka ispriča dobru priču prvoj susjedi na stubištu. Kao što tema ambicioznog romana ne može biti «pluto umjesto parketa», tako se i zaplet oko slučaja Milošević mora upotpuniti podzapletima da bi se glavni junak sagledao iz više uglova. Ili kako sâm lik kaže, da ne bi ostao tanak, hajde da nabacimo na njega šlahu špeka. I kako je cijela šira javnost nadobudan skriboman koji uživa u ispisivanju ovog romana, dobro bi bilo promotriti kako se njegov ustroj do u detalje poklapa s klasičnom

poetikom. Uvod: jednom davno živjeli Sloba i Mira na brdovitom Balkanu. Imali dvoje djece, od kojih jedno klempavo, a drugo otišlo za bosanskog Srbina. Okidač radnje: nešto Slobi nije dalo m/Mira te on da će proširiti svoju zemlju na račun susjeda. Vjerovao je da će time postati bolji čovjek svojoj ženi i svom narodu. Potraga: upregnuo Sloba sve snage, i išlo mu dobro to osvajanje sve dok... Prepreka: susjedi ne pokazaše zube, a i međunarodna zajednica nešto bi-ne bi. Kritični trenutak:

kao artiklu, zna čitati. Njegova se formalna pismenost iskorištava da bi se proizvod konzumirao. No, ono na što proizvođači trivijalnosti računaju, prvenstveno je čitateljeva nepismenost. Drugim riječima, njegova nesposobnost kritičkog prosuđivanja te prepuštanje gladi za banalnošću.

Neizvjestan kraj sapunice

Zadnja nas je epizoda sapunice ostavila u neizvjesnosti. Što će se na kraju ipak dogoditi sa zločincem čiji privatni život po-

Hoće li se pokunjit ili ponosno krenut na sudenje, pitao se Sloba. Vrhunac: u zemlji nemiri, novi se čovjek sprema na njegovo mjesto i ode ti meni Sloba u Haag. S obzirom da smo u hodu sa zapletom, čekamo međunarodnu zajednicu da presudi završetak. Svaki će imalo iskusni romanopisac shvatiti da svemu ovome sa svih strana treba dodati začina. Pa da se vidi taj naš Sloba: kako jede, kako pičkara, kako kori sina, kako dočekuje brata, kako tepa Miri. Konačan proizvod – publika je više nego zadovoljna što je papirnati lik konačno oživio i što sada o njemu mogu imati mišljenje – ili ga mrziti ili se s njime identificirati.

Vješte ruke urednika

Miloševićevih transkriptata ima sigurno oko 3000 stranica. Razlog zašto ih *Globus* nije objavio u cijelosti nije njihov obujam, već čista dosada. Kao da i sami sebi nismo dosadni kada po stoti put pregledavamo snimku nekog rođendana ili vjenčanja. Usmena komunikacija zbog samog je medija neposrednosti nužno razvodnjena te osuđena na ponavljanja i banalnosti. Kako vo je vrijeme, kako pas, jel' i vi niste imali struje jučer, reci tati da me nazove kad dođe, što sam ono htjela reći... Svjetski ekskluziv kojeg je *Globus* objavio prošao je kroz vješte ruke urednika. Konačan je proizvod sažet, značajan te podoban za predstavljanje intimne stvarnosti ratnog zločinca od koje svi umiremo od smijeha. Nemoj, Marko, lep si na tatu – ha, ha, ha. Svačiji se život, izvučen iz konteksta, može trivijalizirati do beskonačnosti. Mama: Jesi bila danas u stanu? Što rade majstori? Andrea: Ma bila sam. Počeli su tek oko jedanaest. A dotad su žderali onaj odvrtni prezvuršt. Riječ je o dvije linije razgovora čiji je veći dio posvećen problemima književnog stvaralaštva i javnog života u Hrvatskoj. Trivijalizacija je gotovo uvijek povezana s masovnom proizvodnjom i potrošnjom. Ona počiva na pretpostavci da potrošač, ako je riječ o medijima i tekstu

malo poznajemo? Ili nas zapravo nije briga što Haag dosudi. Važno je da se hedonistički valjamo po njegovu prljavom rublju i posuđujemo svoj broj *Globusa* ostalim znatiželjnicima. Romanopisci tvrde da je zlo kada podzaplet naraste do takve mjere da roman postane dvoglavo čudovište. Tada se mora brzo reagirati i jednim zamahom mača odrubiti banalnost za masovnu potrošnju da raste u svojim vlastitim okvirima. Za njom ne žeda samo balkanska javnost. Naprotiv, međunarodna su zajednica i njezini mediji spremni itekako platiti da bi se domogli tuđih plahti. Pritom, rijetko se tko pita jesu li ipak povrijeđena ljudska prava na privatnost, pa makar se radilo i o ratnom zločincu. Isti ti ljudi koji tvrde da posjeduju copyright na Miloševićeve transkripte, obećavajući uskoro javnosti cijelu knjigu, čitaju i sadržaje naših SMS poruka. Jer kako bi inače došli do informacije da je u Hrvatskoj više od 50% SMS poruka pornografskog sadržaja. Nemojte se, dakle, iznenaditi ako u nekom erotskom časopisu pročitate dijelove vaših intimnih redaka koji su autoru poslužili kao inspiracija. Komu će takvi odgovarati? Usmenost ih ne sprječava da na informaciju stave svoju capu, razbiti SMS ili e-mail ide kao od šale.

Sretan zbog svoje planetarne karijere ili ne, Milošević je vjerojatno jedan od rijetkih junaka koji nisu ni prstom morali mrdnuti da bi svoje ime pročitali u vodećim svjetskim novinama. Ostale zvijezde *showbiza* plaćaju medijima da bi se o njima pisali tračevi jer danas je to jedan od najboljih načina promidžbe. Milošević sigurno nije posegnuo u džep da bi kupio svoj svjetski ekskluziv. Dobio ga je za buda. Možda se svijet smije Markovim zubima, podnom grijanju ili Marijinoj radio postaji, ali neće ni junak ostati dužan svojoj publici. Zapakiran kao proizvod za konzumaciju, još jedan Miloševićev osmi-jeh poručuje da nam je trivijalnost pomutila pamet. Tko je glavni junak? Neki tamo ratni zločinac? Vrlo važno. ☒

u žarištu

Štit koji tišti

Terorizam je postao univerzalni izgovor za militarizaciju, prošli i budući agresivni ratovi proglašavaju se samoobranom

Tin Perkov

Nedavni minhenski sastanak NATO-pakta gordog naziva Konferencija o sigurnosti nije donio ništa spektakularno, bio je to jedan u nizu rutinskih radnih susreta na kojem su diplomati razgovarali o očekivanim temama: proširenje pakta, borba protiv terorizma, situacija u kriznim područjima. Ukratko, Amerikanci traže pokriće za nove akcije u podršci zemalja zapadne demokracije i onih koje to žele postati. Među njima je i Hrvatska, u Münchenu je bio i naš ministar vanjskih poslova Tonino Picula: poslovično klimajući glavom na mudre riječi NATO-vaca još je jednom podržao globalnu antiterorističku koaliciju.

Opasni pojam zla

Bushev govor o stanju nacije označio je ciljane zemlje: Irak, Iran, Sjeverna Koreja. Teksašanin je u politički diskurs uveo opasni pojam zla. Misaono oblikujući osovino zla, kako on zove zemlje koje prema općem sudu podržavaju terorizam, ponudio je crno-bijeli svijet koji omogućuje brzu identifikaciju prosječnog Zapadnjaka s osovinojima. U njenom je središtu republikanska Amerika s NATO-saveznicima, i saveznicima na Istoku, dobrim Istočnjacima, Izraelom, Saudijskom Arabijom, Pakistanom. Povećao je vojne i sigurnosne stavke državnog proračuna za skoro 100 milijardi dolara, američki vojnici dobit će veće plaće i još više oružja, još modernije i pametnije oružje, sve je spremno za novi križarski rat.

Evropski saveznici nešto su suzdržaniji i bojažljivo postavljaju pitanje zašto je njihov utjecaj u Paktu tako malen, dok Amerikanci dominiraju. Odgovor američkih sudionika bio je vrlo čvrsto argumentiran: evropske vojske tehnološki su zaostale za Amerikom, stalno smanjivanje vojnih proračuna evropskih zemalja čini ih nespemnim, kratko: mi imamo oružje, pa mi odlučujemo što je zlo. To je jednostavan način da se otklone kritike američkoj bezrezervnoj podršci izraelskoj vladi premijera Sharona, koji bi se, da je djelovao u bivšoj Jugoslaviji, vjerojatno suočio s optužnicom Haaškog tribunala. Jednodušni zaključak na kraju minhenskog skupa iznio je glavni tajnik NATO-pakta George Robertson: NATO je najvažniji jamac transatlantske sigurnosti, ali da bi odgovorio na izazove terorizma, mora se modernizirati.

Sastanke poput minhenskog i govore poput Bushevog naviknutim uhom napola ignoriramo, napola upijamo kao novu svakodnevnicu. Protiv zastrašujuće rutine kojom političke elite upravljaju našim životima nastoje se boriti antiglobalisti, masovnim i mjestimično nasilnim demonstracijama koje u posljednje vrijeme prate svaki sličan skup na razini WTO-a, Evropske Unije, NATO-pakta, svjetske gospodarske i vojne foruma.

Neprincipijelna koalicija

Uobičajenom sivilu političkih govora i razgovora suprotstavljaju se šarenim brojni skupina udruženih u neprincipijelnu koaliciju, skupina koje se iz različitih razloga protivite jedinstvu svijeta. Upozoravaju da pogled na svijet koji Bush želi nametnuti svakog tko nešto kaže protiv globalizacije pretvara u pomagala terorista. Terorizam je postao univerzalni izgovor za militarizaciju, prošli i budući agresivni ratovi proglašavaju se samoobranom. Podsjećaju da je zapadna politika, poi-

mence američka, uvelike odgovorna za terorizam. Zalažu se za ukidanje granica koje sprečavaju ljude da se kreću, a ne onih koje sprečavaju slobodan protok kapitala.

Vojni rok i broj profesionalnih vojnika ne smanjujemo jer smo protiv militarizma i želimo se okrenuti rješavanju ekonomskih problema, nego zato da se približimo NATO-vim standardima

Najavljeni prosvjed u Münchenu policija je zabranila. Dvije tisuće najhrabrijih ipak se sukobilo s kordonima policije koji su zakrčili prilaze središtu grada, pa je dvjestotinjak njih uhićeno. U znak podrške minhenskim prosvjednicima zagrebački anarhisti organizirali su anti-NATO demonstracije na Cvjetnom trgu. Iako je teško uspoređivati naše male prosvjede s masovnim demonstracijama svjetskog antiglobalizacijskog pokreta u Genovi ili Seattleu, mogli smo primijetiti neke paralele, sličan strah koji pokazuje država kad se suočava s javnim iznošenjem mišljenja koje se ne poklapa s njenim strateškim ciljevima. Na tristotinjak demonstranata pedesetak policajaca, kamera koja bilježi sve za neku nepoznatu kartoteku. Uobičajilo se kod nas da policija snima javna okupljanja, to je moćno oružje koje će kod svakog izazvati nelagodu, a mnogi će zbog toga odustati od sudjelovanja. Tko zna u kakvoj prilici državni represivni aparat može odnekud izvući podatak da ste sudjelovali u kakvu skupu i iskoristiti ga protiv vas. Skriven iza funkcije novinara koji snima događaj, ali iz sasvim drugih razloga, mogao sam to promatrati izvana, ali ne i hladno.

Nuspojave i scenariji

Srećom, na Cvjetni trg stupile su mažoretkinje, limena glazba i fašničke maske, upriličivši šarenu situaciju u kojoj su se policajci izgubili, jer svijet nije samo njihov. Čovjek maskiran balom sijena nosio je vile, skakutao uokolo, slijedila ga je povorka u bijelim nošnjama, s drvenim izrezbarenim maskama životinja i ljudi, svjedočeći o drevnim poganskim vremenima. I ta skakućuća bala sijena s vilama prišla je s leđa skupini policajaca, podbola jednog vilama odostraga, on se okrenuo refleksom policajca na dužnosti, smijeh kolega i okupljenih ga je zbunio, nelagodno se osmjehnuo, nije mu baš bilo drago. Nelagodu koju je izazivao snimajući demonstrante osjetio je na svojoj koži, činilo se da mu nije mjesto tu, u sunčanom jutru punom prolaznika koji promatraju mažoretkinje, limenu glazbu, maske i jedan mali anarhistički prosvjed.

Postalo je samorazumljivo da Hrvatska želi ući u NATO, isto kao što želi ući u Evropsku Uniju. Nema nijedne političke

stranke koja, ako i nije protiv njih, onda barem kritički promatra te institucije, problematične strane globalizacije, koja neće bespogovorno slušati preporuke Svjetske banke i MMF-a, koja će pružiti aktivniju politiku, vlastite projekte, koja će se zaista potruditi da oživi domaću poljoprivredu propagiranjem proizvodnje zdrave hrane konkurentne na međunarodnom tržištu, a ne samo tražiti odgovore u postupnom ukidanju svake

zaštite i stapanju u bezoblično svjetsko tržište gdje slobodno kolaju genetski modificirani proizvodi. Vojni rok i broj profesionalnih vojnika ne smanjujemo jer smo protiv militarizma i želimo se okrenuti rješavanju ekonomskih problema, nego zato da se približimo NATO-vim standardima. Ti isti standardi zahtijevaju će, s druge strane, velika ulaganja u suvremeno oružje, a već zahtijevaju trošak od 230 milijuna dolara za postavljanje novog radarskog sustava, i to u parkovima prirode kao što je Učka. Ulazak u NATO, koji nam se smiješi znatno prije ulaska u Evropsku Uniju, ima neusporedivo manje korisnih nuspojava, a nagovještava velik broj stravičnih scenarija, poput izgradnje vojnih baza, kojih se Italija sve više odriče, na našoj strani Jadrana.

Sigurnost koju daje oružje

Jedini argument za NATO je sigurnost, a sigurnost koju daje oružje odavno je postala upitna. Bushevo svrstavanje Sjeverne Koreje u osovino zla ozbiljno je ugrozilo tek nedavno uspostavljene kontakte korejskih Sjevernjaka i Južnjaka, a izgradnja famoznog nuklearnog štita samo će potaknuti potencijalne

napadače da se još više potrudu u razvoju vlastitog nuklearnog oružja, koje uostalom nisu sami izmislili. Sigurnost koju nudi NATO je sigurnost do jedne granice, a tu granicu slobodno možemo nazvati novim železnim zastorom. Prostor s mnogo slobodne trgovine i multinacionalnih kompanija, i nešto manje parlamentarne demokracije i ljudskih prava, pod zaštitom goleme vojne sile, funkcionira samo ako ima vanjske granice iza kojih je zamišljena pustoš, izvor zla, gladni ljudi koje treba žaliti, ali im nema pomoći jer bi to bila pomoć njihovim režimima.

Iako su rat u Afganistanu Sjedinjene Države dobile neočekivano brzo, a događaji oko terorističkih napada na WTC ostavili su manje traga na unutrašnji život Amerike i ljudska prava nego što su mnogi očekivali, to ne vrijedi za sve: treba se sjetiti zatvorenika na Guantanamo, osumnjičenih za pripadnost talibanima ili al Quaidi, zatvorenika drugog reda, u lošim uvjetima i bez prava na odvjetnika, ljudi zarobljenih u ratu, ali ne i ratnih zarobljenika: zovu ih nezakonitim borcima, kao da čovjek i bez obzira na status ratnog zarobljenika i Ženevske konvencije ne zaslužuje jednak tretman kao drugi uhapšeni u jednoj demokratskoj zemlji.

Ne bi li zadržala potporu 85% posto stanovništva, nezapamćenu u jednoj zemlji pluralizma, Busheva administracija svakodnevno nas prisiljava na konzumiranje niza vijesti o uhićenjima ljudi arapskih i drugih egzotičnih imena koji su uza se imali detaljan plan grada, upaljač i škarice za nokte, a nakon poduže istrage otkrilo se da im je polubrat jednom boravio u nekom logoru palestinske skupine koja blisko surađuje s al Quaidom (ovo je možda malo karikirano, ali samo malo).

Savjet Evropljana

Pritisnut obavezom diplomatskog bontonu kao se ipak mora donekle držati, Bush je rekao južnokorejskom predsjedniku da će se problemi s Irakom, Iranom, Sjevernom Korejom pokušati riješiti razgovorima. Nadajmo se da će poslušati i pokoji savjet slabo naoružanih Evropljana koji su neke stvari ipak malo bolje riješili nego u njegovoj zemlji gdje se borba protiv kriminala vodi smrtnom kaznom, a protiv terorizma ratom. ☒

HIPP - HRVATSKI INSTITUT ZA POKRET I PLES

u suradnji s

Festivalom KARANTENA - Dubrovnik i Teatrom EXIT - Zagreb
najavljuju

RADIONICU / AUDICIJU

prvog hrvatskog

BUTOH projekta

voditelji:

TANJA ZGONC (Slovenija)

STEFAN MARIA MARB (Njemačka)

Tanja Zgonc, plesač, pedagog, koreograf; dobitnica ovogodišnje Prešernove nagrade za butoh-projekt Kagami. Stefan Maria Marb, plesač, koreograf, psiholog, osnivač plesne kompanije IN-OUT, München. Oboje su surađivali sa sljedećim koreografima-pedagozima: Mark Tompkins, Ko Murobushi, Kazuo Oono, Min Tanaka, Carlotta Ikeda, Tadashi Endo, Saburo Teshigawara, Ismael Ivo, Michael Linehan, Yoshito Ohno, Mitsutaka Ishi...

RADIONICA/AUDICIJA održat će se od 7. do 10. ožujka 2002.
u Teatru EXIT, Ilica 208, od 11 do 16 h.

Za sve informacije i predbilježbe obratite se na

HIPP - tel. 01 464 11 54
ili 091 53 93 392.

Cijena Radionice/Audicije: 150,00 Kn

BROJ POLAZNIKA OGRANIČEN!!!!

U vlastitom ozračju

Što tradicija 19. stoljeća, plinskih svjetiljki, konjskih tramvaja, pitoreskni terasica i ogradica ima s urbanom vizijom Novoga Zagreba?

Tomislav Odak

Q dlučivši se izdati monografiju, Velimir Neidhardt je podvukao crtu pod jedno razdoblje svoga djelovanja. Kako se takav posao ne radi u prvoj mladosti, to je neka vrsta životne rekapitulacije, svodenja računa za učinjeno i neučinjeno, sve uz značajan trud i trošak, pa i nas poreznih obveznika, nastao participacijom Ministarstva kulture.

Neidhardt nam se predstavio nizom od petnaestak projekata i tri (brojkom 3) realizacije. Toliko o opsegu i volumenu monografije od 139 stranica formata 23x25 centimetara. Premda malobrojne, realizacije su u Neidhardtovu opusu najzanimljivije jer neopozivo određuju arhitekta, iz njih se očitava njegov habitus.

Neidhardtove realizacije nastale u razdoblju od 1973. do 1995. obuhvaćaju *Bosku* – Banja Luka (1973.-79.), Ina-trgovinu Zagreb (1985.-89.) i Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu – Zagreb (1978.-95.), značajnih su dimenzija i neskrivene arhitektonske ambicije. *Boska* je supotpisana s koautoricama Jasnom Nosso i Ljerkom Lulić, a NSB s koautorima Marjanom Hričićem, Zvonimirom Krznarićem i Davorom Manceom. Jedino Neidhardtovo izvedeno djelo nepodijeljena autorstva je Ina-trgovina u južnom Zagrebu, realizacija na kojoj možemo očitati rukopis, urbanistički i arhitektonski senzibilitet autora bez opasnosti da se ogriješimo o koautore ili da samom Neidhardt u nešto oduzme mo ili dodamo.

Tradicija 19 st. u Novom Zagrebu

Neidhardtova Ina-trgovina sagrađena je prema prvoplasiranom natječajnom radu autora, locirana prema unaprijed zacrtanom planu i dio je neostvarenoga urbanističko-arhitektonskog ansambla istočno od Zagrebačkog velesajma uz gradsku os sjever-jug. Okoliš zgrade oblikovan je s reminiscencijom na neka druga vremena (Feđa Vukić "...oblikovanje okoliša zgrade s iskorištenim elementima tradicije 19. stoljeća."), uz usputno pitanje: Što tradicija 19. stoljeća, plinskih svjetiljki, konjskih tramvaja, pitoreskni terasica i ogradica ima s urbanom vizijom Novog Zagreba, tehnikom i tehnologijom suvremene urbane opreme i njezina dizajna uz jednu važnu javnu građevinu na koncu 20. stoljeća?

Neidhardtova građevina okićena je epitetima: *palača*, *ljepotica*, *karingtonka*, *arhitektura velikog mjerila* ili s razine teorije arhitekture *emotivni racionalizam* što naimo oduzima pravo na arhitektonsku analizu djela.

Volumen zgrade članjen je na kamenom uokvireni postament prizemlja s mezaninom i tri kata kancelarijskih prostora, te konačno dva kata ureda ovijenih envelopom od zrcalnog stakla.

Prizemlje i mezanin su javni, primjerno položaju i veličini građevine, dakle urbano afirmativni. Arhitektonskom interpretacijom, (pre)bogatošću motiva i oblika – od profiliranog stropa, kamenih motopa nadstroplja, predizajniranih kamenih stupova s kamenu stranim detaljima dovode u pitanje osnovnu intenciju: stvaranje urbano-arhitektonskog prostora suvremenog izričaja i obilježja, koji će svo-

jom kvalitetom i osmišljenošću generirati dalje postupke u ovom dijelu grada.

Ne ulazeći u arhitektonsku valorizaciju dimenzija, proporcija, odnosa punog i

ali i mudrosti... da se prešuti. Neka drugi kopaju ako ih je volja.

Neidhardt koji nas ozaren kroz naočale promatra s naslovnice svoje monografije, očito ima krivu dioptriju i ne vidi ono što je na prvi pogled jasno, a ne vidi to ni pisac teksta Feđa Vukić: u slučaju *Boske* riječ je o urbanističko-arhitektonskoj bombi koja razara postojeće mjerilo grada

Autorstvo i koautorstvo NSB-a

Neidhardtova treća značajna realizacija – Nacionalna i sveučilišna knjižnica, kao i svako arhitektonsko djelo, trpi prigovore, ali ima jasnu unutarnju i vanjsku logiku. Najfrekventniji prostori okupljeni su oko hala po tlocrtu i presjeku značajnih dimenzija, izvora svjetlosti s pogledom na gradsku vedutu. Istina je da pomalo slični na ar-

Poslovna zgrada INE, Zagreb 1985-89.

praznog, tretmana kamena, koja teško da bi bila afirmativna, postavlja se temeljno pitanje: zašto? Zašto je isti sadržaj jednom stavljen u kamene okvire, a drugi put u staklenu plohu, zašto je zgrada *iznad struka* raspiljena?

Okako raspolučena govori dva različita jezika unutar iste funkcije i tlocrtne sheme. Obložena kamenom, ona zaposjeda prostor, definira volumen, neprijeporno se određuje kao urbana i arhitektonska činjenica, na što ima puno pravo. Ostakljena refleksnim staklom, dematerijalizira se, odražava okoliš, nebo i oblake, vremenske mijene, ona želi *ne biti*, nestati u atmosferi.

Dva dijametralno suprotna principa primijenjena na istoj građevini moraju imati razlog. Nepoznat. Moguća odstupnica: vanjski oblik i njegova interpretacija u funkciji su konteksta. Riječ je, primjerice, o zadatku veličinom i volumenom neprimjerenom postojećoj fizičkoj, urbanoj i arhitektonskoj strukturi, traži se izlaz iz slijepe ulice. Ništa od toga: građevina je na ledini, prostorno i kontekstualno neomeđena, ona tek počinje stvarati kontekst koji će obvezati dolazeće.

Zgrada živi danju i noću, dugo u ovo zimsko vrijeme, kada se na staklenoj envelopi ocrtavaju dvokrilni i trokrilni prozori s pristupcima, demantirajući staklenu membranu kao opnu kontinuiranog neomeđenog unutarnjeg prostora, nečega tamo iza i pretvarajući je u banalnost neprepoznatog i nesavladanog odnosa geometrije, funkcije i primijenjenog materijala. Oblikovne vragolije vanjskog izgleda, osim osnovnih nesporednosti, u doslovnom su i izvornom značenju riječi – *escape*.

Sasvim razložno može se reći da je riječ o zakašnjelom (barem 12 godina) kritici, ali kako pozvani nisu imali razloga i volje... bolje ikad nego nikad...

Urbanističko-arhitektonska bomba

Neidhardtova robna kuća *Boska* u Banja Luci. Nema arhitekta koji permanentno radi, a da se ponegdje nije pokliznuo. Bez obzira kako i zašto. U jednoj rekapitulaciji svoga djela pitanje je kritičnosti,

Gradski centar, Banja Luka 1973-79.

i njegovu strukturu. Arhitektonskim oblikovanjem kao da su akceptirani budući događaji, tako da je sve zatvoreno, solidno betonom zaliveno u fortifikacijskim formama.

Feđu Vukića žalosna činjenica da projekt nije realiziran u cijelosti, navodi na "pomniju analizu kompleksne strukture projektirane cjeline od kristalinih nepravilnih oblika (ako je kristalino nije nepravilno i vice versa) koji bi prema ideji autora trebali stvoriti jedan sasvim novi poredak urbanih vrijednosti usmjerene dinamike" itd., itd. Ukratko, riječ je o oktroiranoj, samovoljnoj formi *usmjerene dinamike* koja dinamikom rhinocerosa ruši sve pred sobom.

Naravno, treba se ispričati gospođama Lulić i Nosso, koautoricama ovog izvedenoga galimatijasa za minorizaciju doprinosa uz napomenu da je to u njihovu interesu, a i da prema nagradama treba biti sumnjičav. Bez obzira bila to prva nagrada na natječaju ili Kovačićeva nagrada za najbolju arhitektonsku realizaciju 1979., nagrada za majstorstvo u arhitekturi. Za majstorstvo ovo djelo ne može se optužiti.

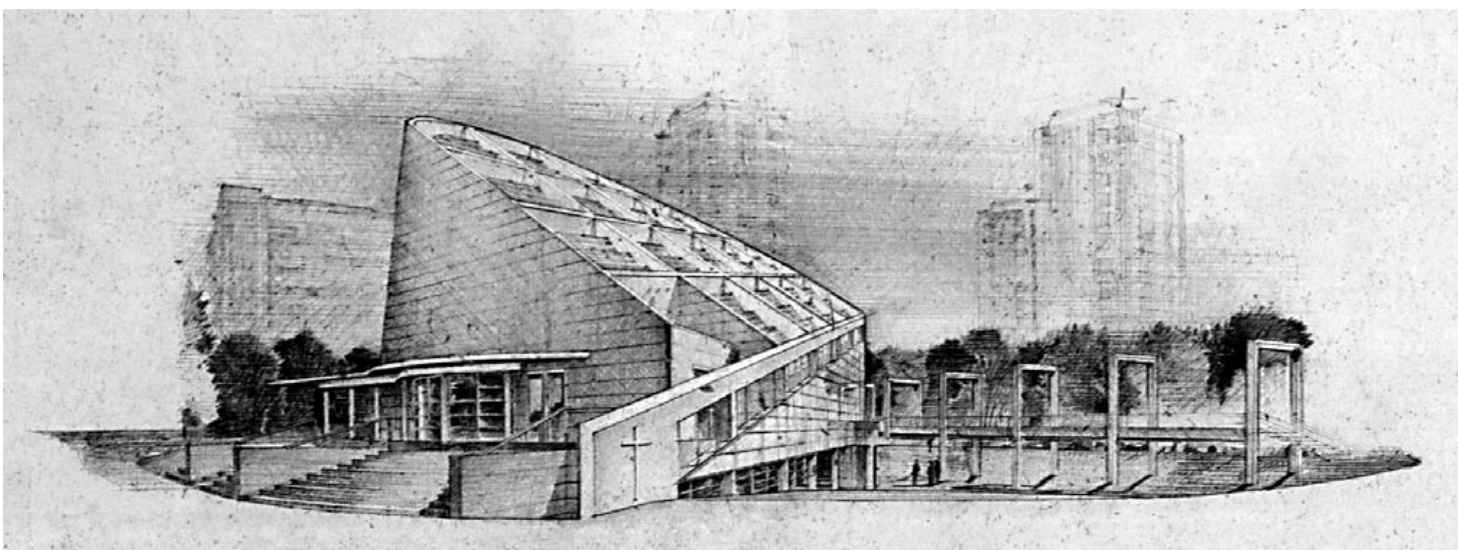
Još jedna zakašnjela kritika i to nakon meritornih ocjena, dodijeljenih nagrada i tišine koja ih je pratila...

Autorski odnosi Neidhardta i ostalih supotpisnika projekta pripadaju samo njima, ali grafološka analiza izacija ukazuje na diskrepanciju koja pod znak pitanja stavlja Neidhardtov arhitektonski doprinos u slučaju NSB-a

hitektonski dobro oblikovan industrijski pogon, ali danas to knjižnica u svojoj biti i jeste: bibliotečni i informatički centar, neke vrste industrije znanja. Važnosti u slici središnje gradske osi ne može se odreći. Sve u svemu visok arhitektonski domet, dosljedno oblikovan prema unutrašnjoj logici i vanjskim aspektima. U usporedbi s

Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb 1979-95.

Crkva Sv. Ivana evanđelista, Zagreb 1991.

prethodna dva ostvarenja, jasno je da su neki drugi utjecaji i druga shvaćanja arhitekture bili presudni za rezultat. Ovo je utoliko jasnije uzme li se na znanje da je Ina-trgovina (1985.-89.) sa svim urbanističkim i arhitektonskim upitnostima nastala nakon projekta NSB-a (1978.-95.).

Vanjski prostori NSB-a oblikovani su jednostavno, suvremeno, s unikatno dizajniranom rasvjetom koja podcrtava utilitarnost, bez romantičnih reminiscencija, ali daju i nešto više u slijedu dugih horizontala koje oblikuju zapadno pročelje poteza Hrvatske bratske zajednice, stepenasto se podižući prema zgradi NSB-a stvarajući prostorni i svjetlosni postament noću, a nizom vertikalna jednostavno artikuliranih danju.

Autorski odnosi Neidhardta i ostalih supotpisnika pripadaju samo njima, ali *grafološka* analiza prikazanih realizacija ukazuje na diskrepanciju koja pod znak pitanja stavlja Neidhardtov arhitektonski doprinos u slučaju NSB-a. Evidentno je na temelju rečenog da bez utjecaja i shvaćanja arhitekture, sasvim različite od Neidhardtove, NSB kao danas neosporne arhitektonske činjenice visokog dometa ne bi bilo.

Kada se u poglavlju *dijagonalna kompozicija* uvrštava zgrada NSB-a koja, masivna i statična kakva jest, s dijagonalnom kompozicijom veze nema, onda nam se to po V.N. i F.V. pričaju bajke, a kada je uvrštena dijagonalom(?) poduprta obiteljska kuća Husar, onda je ozbiljno podcijenjen čitatelj. Ona treba biti svjedokom dinamičnosti u djelu V.N. i to od detalja obiteljske kuće preko NSB-a i Ina-trgovine do TFR-a.

Veliko N

Neidhardtovi projekti mogu se podijeliti na one prije i nakon prikazanih realizacija. Raniji – Hotel Lapad u Dubrovniku (1969.), Begova Ledina u Makarskoj (1969.), više-manje konvencionalni, na razini tadašnje nošnje, Bit pazar u Skopju (1970.) s Ivanom Franićem, zanimljiv je oblikovni eksperiment transponiran u svoje vrijeme i prostor, značajan, Trgovački centar Mrkonjić grad (1972.) s lokalnom oblikovnom mimikrijom, urbanistički znatno uspješliji od izvedene *Boske* u Banja Luci, centar Novog Zagreba (1971.) na tragu aktualnosti (K. Tange), Trg Francuske Republike u Zagrebu s Ivanom Franićem (1977.) itd.

U viziji kozmopolitškoga grada, Zag-

reb 1981.-92., Neidhardt zajedno s piscem monografije Vukićem superiornom ignoracijom prešućuju autore studije Centralnoga gradskog prostora Zagreba 1982. (M. Hrčić, Z. Krznarić, D. Mance, V. Neidhardt) objavljenoj u monografiji (str. 89./90.) i potkrijepljenom perspektivom B. Kaminski. Gesta nakon koje ne znamo više što uzeti za ozbiljno, a što samo za šalu, posebno nakon što vidimo projekt Crkve sv. Ivana Evanđeliste, Zagreb (1991.), munjevito *obrijan* prvoplasi-rani projekt za aleksandrijsku biblioteku (1990.) koji se prema Vukiću "...iskazuje neobičnim oblikom, ali i inovativnim konceptom medijski potpuno opremljene crkve, koja elektroničkim sredstvima treba stvoriti novu vrstu religioznosti... Nestatšluci kojima se pridružuje Tomislav Premerl kada nam u pregledu najznačajnijih kulturnih događaja u 2001. podastire monografiju Velimira Neidhardta". (*Vjesnik*, 31. prosinac 2001.)

Nije lako bilo Fedi Vukiću koji se prihvatio zadatka. Nakon monografije o Krešimiru Rogini i Vinku Peneziću, u kojoj daje vlastito respektabilno mišljenje o

razvoju suvremene arhitekture u koje impostira arhitekta o kojima govori, ili monografije Edvina Šmita za koju piše uvodni tekst *O drugoj arhitekturi* sa simpatijom i obaviještenošću primjereno i odmjerenom, kao profesionalac, muči se da nešto suvislo kaže o subjektu svog zadatka – Velimiru Neidhardt. Te iznutra prema vani, te izvana prema unutra, te grad u malom, fleksibilnost, te postindustrijska arhitektura u industrijskom okruženju, urbane vizije na tragu St. Elie i Mendelshona, te preblizu smo događajima da bismo ih definitivno ocijenili, vrti se Feda Vukić između vlastita viđenja i shvaćanja arhitekture i očekivanja naručitelja razapet između savjesti i obveze. Njegov problem.

Neidhardtov portret rječito je dao dizajner naslovnice Boris Ljubičić. Namjerno ili ne, duhovito, višeznačno, dvobojno golemo N preko fotografije koja se u monografiji ponavlja još jednom u svojoj ljepoti, daje inicijal, ali i moguće tumačenje sadržaja nizom koji počinju sa N.

Ni krive ni dužne, na kraju monografije popisuje Neidhardt sve arhitekta u obitelji kao da se svatko od nas ne rađa i ne umire sam, a kroz život nosi vlastito breme i kao da će nas brojnost i važnost pojedinaca iz plemena zaštititi od zlih duhova. ☒

svakodnevnica

Almanah
poročne
kućanice

Spešl
edišn

Sandra
Antolić

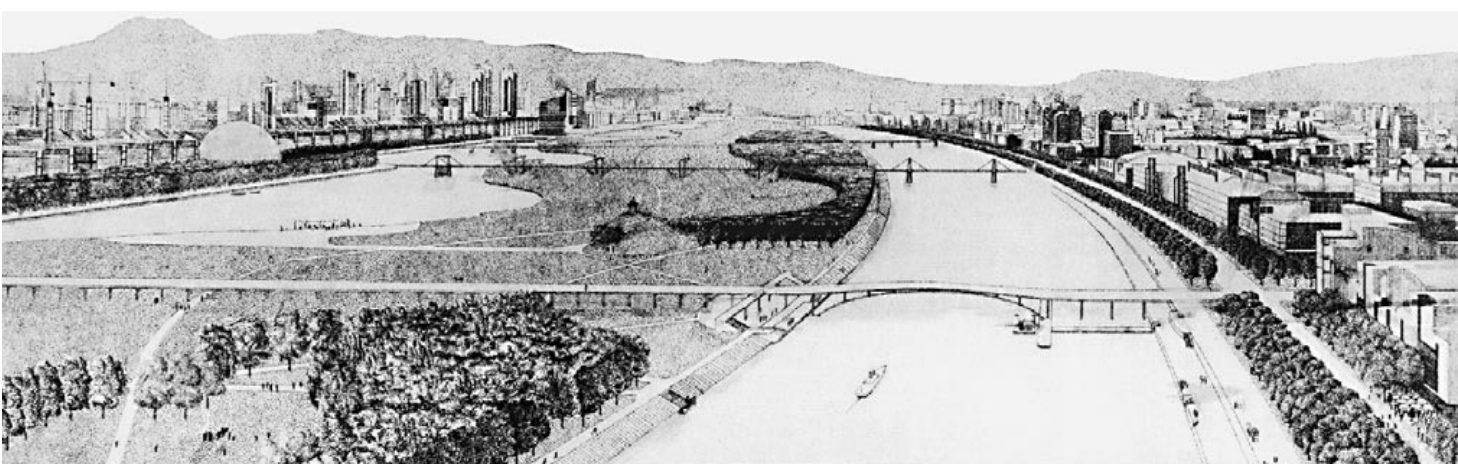
Dodi, dragi, na kolače fine
I osta sarme od Nove Godine
Alaj dragi Zarez ćemo čitat'
Ajner kažeš, sad ću ti poštepaj
Nego mili, navini nam uru
Sutra rano moram ka zubaru.

Čudo, zlato, ne pitaj za cijenu
Lame zlatna bila na sniženju
I tebi sam košulju uzela
Bijela, pamuk, bez poliestera
Nego jesi podgrijao ručak
Znaš da mali danas ima predsat.

Pitaš, mili, "tol'ko telefona?"
I "jel' došla razlika od plina?"
Zlato moje pusti brigu meni
Saftić gricni, vjeruj svojoj ženi
Vidi časak "POGINULO TROJE"
Ceste žrtve nikada ne broje.

Halo, srce," ulje, kruh i mlijeko"
..."kasno, zlato, da me nisi ček'o"
Iz servisa ujutro su zvali
Da račun baš neće biti mali
Sad se idem kratko istuširat
Ako stignem možda depilirat.

Vrijeme, srećo, fakat brzo leti
Mali će na jesen razred peti
Gore ti je iznad crnog šećera
Daj na drugi, sad će biti večera
Zato treba znati biti kralj
Jel ti bolji elit il' specijal? ☒

Gradsko središte i priobalje Save, Zagreb 1981.

put, opis

Bez kišobrana

Kada vas put odvede u Nizozemsku, razmislite dobro što zapravo želite konzumirati, jer biste u naški rečeno *kafiću* mogli umjesto pite od jabuka dobiti *marijuana cookie*

Gioia-Ana Ulrich

Nizozemska je, kao i Engleska, poznata po kišnoj klimi. Jednom sam negdje pročitala da je jedan stranac, nakon samo nekoliko dana provedenih u Nizozemskoj, nakratko pogledao u nebo i izjavio: «Nevjerojatno, uvijek izgleda kao da je upravo kišilo, kao da će kišiti ili kao da kiši». I zaista, sivo, turobno, nepregledno nebo Nizozemce dovodi u očaj i svi su duboko nesretni kad pada kiša (kao da nikad neće prestati), a s druge se strane ponašaju kao da se ništa ne događa; biciklisti se uredno voze, uglavnom bez kape ili kapuljače (i to usred zime), oni koji su krenuli na izlet, neće ga otkazati zbog kiše... Kiša je najčešće praćena vjetrom, pa i nema velike potrebe za kišobranom, jer će čovjek i s njim ostati mokar. Nizozemska ima morsku klimu i pod utjecajem je tople golfske struje, pa ne čudi da su zimi temperature rijetko ispod nule. Nekoliko puta na godinu kad nema kiše, kako Nizozemci u šali znaju reći, istočni sibirski vjetar pobrine se za dobru, hladnu i vedru zimu, a južni španjolski vjetar za lijepo, suho, sunčano ljeto. Tijekom tri mjeseca koja sam ove zime provela u Nizozemskoj kiša je padala desetak puta, što je veliko čudo, pogotovo u zimskim mjesecima. Dok je Hrvatska bila prekrivena snijegom uz temperature do minus 15 u unutrašnjosti, ja sam uživala u blagoj zimi, uz temperature od oko 8 stupnjeva. Jadikovanje vječno nezadovoljnih Nizozemaca koji se žale na *groznu* im klimu čuje se sa svih strana, kao da su potpuno nesvjesni da je *topli jug* iz njihove mašte toga časa pod debelim snijegom. «Odlično žive, imaju sve, a što bi još htjeli? Kalifornijsku klimu?» glasio je komentar jedne strankinje, kojoj su se takvi lamenti popeli na vrh glave.

S nosom u vratima

Krasan običaj i posebnost koja je dugi niz godina moderna u Nizozemskoj jest život na brodu, koji osobito privlači mlade ljude. Samo Amsterdam broji otprilike 24 tisuće brodova-kuća, koje su masovno počeli koristiti nakon Drugoga svjetskog rata, u vrijeme velike nestašice stanova. Stanovi na brodu zapravo su uglavnom prepravljani brodovi za riječnu plovidbu ili, pak, prave kuće na vodi nalik splavima s kabinom s kojima nije moguće ploviti. Prostorije na brodu često su luksuzno uređene, opskrbljene strujom, vodom i grijanjem, mnogi brodovi imaju terase ili nešto nalik balkonu, gotovo svi su ukrašeni cvijećem i na svakom brodu naći će se barem po jedan bicikl. Brodovi-kuće vlasnicima omogućavaju život u samom središtu grada u kojemu su stanovi nevjerojatno skupi – prosječan stančić u strogom centru Amsterdama stoji oko 1000 eura – iako cijena ne garantira mir i

tišinu, pogotovo u jeku turističke navale. U Utrechtu su, na primjer, brodovi-kuće sastavni dio kvarta u kojemu žive prostitutke.

me zapravo trebalo pitati životinje). Mnogi se Nizozemci tuže da su im svi pločnici uprljani *hondepoepe*, odnosno psećim izmetom. Kako je to moguće kod toliko čistog i civiliziranog naroda? Odgovor baš i nije moguće dati, ali je činjenica da ja na *hondepoepe* baš i nisam nailazila. Dapače, tražeći Van Goghov muzej nisam ugazila u govance, kao što mi se to dogodilo

Coffee Shops

Iako su starije generacije na glasu kao rezervirane, povučene, hladne i konzervativne, vremena se mijenjaju i mlade generacije idu u korak s promjenama koje se događaju u svijetu. Tako mladi, kad nisu u noćnom životu, kao i kod nas uživaju sjediti u kafićima kojih ima nevjerojatno mnogo. Zanimljivo je da se i u kafićima,

Nevjerojatno, uvijek izgleda kao da je upravo kišilo, kao da će kišiti ili kao da kiši. I zaista, sivo, turobno, nepregledno nebo Nizozemce dovodi u očaj i svi su duboko nesretni kad pada kiša (kao da nikad neće prestati), a s druge se strane ponašaju kao da se ništa ne događa

prije četrnaest godina u Avignonu, kada sam u potrazi za Papinskom palačom, umjesto da se divim zgradama, bila primorana buljiti u pod da ne bih ugazila u francuski *hondepoepe*. Nizozemci su, kao i Englezi, smislili rješenje: u gradovima i manjim mjestima postoje parkovi i zelene površine na kojima psi mogu slobodno trčati, na svakom uglu nalazi se kanta za smeće za odlaganje izmeta, a često se mogu vidjeti aparati iz kojih vlasnici pasa besplatno mogu uzeti papirnatu vrećicu za uklanjanje izmeta.

kavanama i barovima može naručiti jelo, nema prave razlike između restorana i drugih ugostiteljskih objekata. Pravi restorani obično su mnogo skuplji i u njih se ne zalazi tako često. Za naše prilike cijene su, za razliku od prehrambenih artikala, vrlo visoke. Capuccino u prosječnom kafiću ili baru stoji od 10 do 14 kuna, a u elegantnijim lokalima do 27 kuna. Osoblje u ugostiteljskim objektima nije baš oličenje uslužnosti, zna se dogoditi da konobara čekate i više od pola sata, a moguće je čak i to da vam isti, nakon što ste čekali toliko kako biste naručili, neuljudnim tonom priopći da je *fajrunt*. Nakon nizozemskih iskustava ne priznajem nikakve kritike na račun naših ugostitelja.

Ako stranac poželi kavu ili komad ukusne pite od jabuka, Coffee Shop baš i nije idealno mjesto na koje se treba otići. Naime, naziv Coffee Shop zapravo je nizozemski eufemizam za kafić u kojemu se prodaju lake droge, a gost ondje može naručiti do pet grama marihuane ili hašiša za osobnu konzumaciju. Ondje je također sasvim normalno da se droga raspačava nasred ulice, usred bijela dana, a što je svakom strancu koji na to nije naviknut veoma neobično i zanimljivo.

Kada vas put odvede u Nizozemsku, razmislite dobro što zapravo želite konzumirati, jer biste u, po naški rečeno, *kafiću* mogli umjesto pite od jabuka dobiti *marijuana cookie*. Razmislite uz to, prije puta, jeste li konzervativni ili liberalni, jer tražeći *kafić* lako možete završiti u gay ili lesbian baru. U svakom slučaju, jasno definirajte želje i nadanja. ☒

put, opis

Snjegopis-Aljaska

Anchorage je zapravo mali grad kakvih u SAD-u ima tisuće i, kao velika većina od tih tisuća gradića, prepun je netolerancije i tradicionalizma

Zvonimir Dobrović

“**B**io sam na Aljasci.” Možda je želja da odem bila samo mogućnost da tu rečenicu izgovorim bez da lažem. Ne ostvaruju se baš sve želje uvijek, ali sasvim slučajno su se prilike posložile i ja sam zaista sjedio u četvrtom avionu na putu iz Zagreba preko Londona, New Yorka, Portlanda do Anchoragea. Iako je putovanje trajalo otprilike dvadeset četiri sata, na toj posljednjoj etapi, od uzbuđenja mi se uopće nije spavalo.

Sjever iz okolice Seattlea

Razmišljao sam o svemu i svačemu, od jednostavnih stvari poput jesam li ponio dovoljno toplu jaknu, pa do onih jednostavnijih tipa imam li sunčane naočale. Nisam imao pojma što očekujem. Jedina referentna točka bila mi je serija *Život na sjeveru*, koja je, usput budi rečeno, snimana u okolici Seattlea. Sve mi je bilo pomalo nestvarno, ali kad sam iz aviona ugledao *auroru borealis*, odnosno polarno svjetlo, umalo sam počeo od sreće buditi druge putnike da slučajno ne propuste taj doživljaj. To je bio moj susret sa stvarnošću, polarna igra čije objašnjenje daje fizika, a mojom fascinacijom pogledom na lelujanje svjetlosnih zraka možda bi se mogla pozabaviti psihologija.

Dva ujutro, a aerodrom na Anchorageu pun ljudi koji dočekuju posljednje putnike iz ostatka svijeta. Moglo je isto tako biti i podne, a tome se samo ja kao nešto čudim. Riječ je o petosatnoj vremenskoj razlici od, recimo, Washingtona i nije ni čudo da avioni koji krenu u pristojno vrijeme s istočne obale SAD-a na Aljasku stižu u gluho doba noći.

Bjelina

Sljedeće jutro, odnosno moje prvo i nezaboravno aljaško jutro, pogledao sam kroz prozor svoje sobe i preda mnom se nalazila beskrajna – bjelina. Posve očekivano, ali impresivnije od bilo čega što sam zamišljao. Anchorage je ležao ispod pola metra snijega, a u daljini su se kroz maglicu, koja se stvorila iznad zaljeva, mogli vidjeti obrisi ledenjaka i planina kojima je grad okružen. Inače, planinski lanci koji opasavaju nizinu zaslužni su za umjerenije klimatske uvjete što je i bio jedan od glavnih razloga za osnivanje grada na tom mjestu, pa njegove stanovnike baš ne pogađa svaka snježna oluja.

Lagani doručak, losos i neke salate, i spreman sam za istraživanje okoline. Noćna vožnja od aerodroma do mog smještaja nije mi dala baš neku sliku o tome gdje se ta kućica nalazi, pa je pogled na zaljev i ledenjake zaista bio

iznenađenje. S prijateljem sam krenuo u “malu” šetnju, misleći da će me odvesti do mora i to je to. No, šetnja na Aljasci znači ki-

nje takvog susreta. Bilo kako bilo, postoje pravila kako treba pristupiti medvjedima i kako se treba ponašati pred njima prije

ma sob i njezino čedo, jer kopita bi mogla i na najmanji trzaj udarati gdje stignu.

Vruća voda

Za vrijeme moga boravka, pripremao se maskenbal kod drage gospođe Mim. U zamjenu za priliku da imaju nekog egzotičnog

i ponovno postati atraktivno mjesto za život. Inače, centar grada je pun velikih i modernih zgrada koje su poslovna sjedišta naftnim kompanijama i bankama. Da bi privukli ljude da dođu živjeti na Aljasku, država stimulira naftne kompanije da kao porezne olakšice svakom stanovniku isplaćuju oko dvije tisuće dolara godišnje iz nečega što se zove Permant Fund, to jest referendumom osnovanog fonda koji se puni postotkom profita od nafte. Prosječna obitelj tako može živjeti od te naknade nekoliko mjeseci, unatoč višim životnim troškovima nego u ostatku SAD-a.

Specifičan bioritam

Izoliranost od ostatka SAD-a Aljasku čini jedinstvenom, jer ona je izbjegla klasičnom američkom sustavu vrijednosti iako je prisutna doza iritantne američke bezbrižnosti. Jedina je razlika što ova kao da proizlazi iz drugih izvora, jer tko ne bi bio bezbrižan na Aljasci, jednom kad se navikne na medvjede, naravno. Okrenuta je tradiciji i očuvanju svojih prirodnih ljepota te svojim specifičnim etničkim skupinama čija se prava na zemlju od sedam-

lometarsko gaženje po svježem snijegu. Takvo shvaćanje riječi *walk* možda bih pročitao u vodiču da sam ga kupio, ali kako je vodič ostao u Algoritmu, zaslužio sam tu dvosatnu snježnu odiseju.

Ako medvjed vidi mene

Za vrijeme šetnje empirijski sam naučio da je Aljaska zapravo divljina, bez obzira koliko grad bio velik i koliko se ulica i zgrada sagradi. Činjenica ostaje da se za građenje krčila gusta šuma, no neprokrčeni dio još je uvijek tu. I ma koliko se nekome činilo da je u gradu, vara se, jer se zapravo nalazi usred divljine i nikakve autoceste ili luksuzni hotelski lanci to ne mogu promijeniti. Kada smo od kuće odmakli tek nekih pola kilometra, primijetio sam da idemo nekim šum-

Izoliranost od ostatka SAD-a Aljasku čini jedinstvenom, jer ona je izbjegla klasičnom američkom sustavu vrijednosti iako je prisutna doza iritantne američke bezbrižnosti

Gene Dugan i Jay Brause

stranca u gradu (odnosno mene), dopušteno mi je da izabirem najbolju masku. Maskenbal k'o maskenbal, mislim si ja ne razumijevajući toliku strku oko jednog tulu. No, nakon što su se već svi naplesali i napili, nakon što su sve maske već pale, otkrio sam zbog čega su zabave kod Mim toliko čuvene. Naime, u vrtu njezine kuće nalazi se vruća kupka na otvorenom, pod zvijezdama koje se na Aljasci pod vedrim nebom sasvim lijepo vide. U jednom trenu svi koji su ostali počnu se skidati i uskaču u nezaboravno iskustvo koje još začinjavu brzim valjanjem po snijegu nakon čega odmah ulaze natrag u vodu. Tulum ide dalje, ali mislim da sam ja već dovoljno daleko otišao.

Graditelji Hitler i Staljin

Anchorage je sramežljivo započeo svoj život 1915., kao uslužna stanica za izgradnju poznate Alaska Railroad, a zatim pomalo rastao do prve velike financijske injekcije četrdesetih godina, u jeku Drugog svjetskog rata. Zbog svog položaja, grad je postao vojna baza. I danas se mnogi šale u Anchorageu i kažu da su Hitler i Staljin najveći graditelji grada. Drugi veliki izvor novaca bilo je otkriće nafte šezdesetih godina, da bi ubrzo nakon toga Anchorage postao jedan od najbrže rastućih gradova u Sjedinjenim Državama. To je trajalo do velikog naftnog sloma krajem osamdesetih.

Anchorage danas, s dvjesto pedeset tisuća stanovnika, pokušava revitalizirati svoju industriju

skim puteljkom koji se proteže među gustim borovima. Svaki se šušanj činio kao prijatnja, jer je iz svakoga grma mogla iskočiti kakva zvjerka. Malo dalje stajao je dobronamjeran natpis na nekoj ogradi: *Recent bear sightings* ili *Ovdje ima medvjeda*. Moj domaćin nije se oko toga previše uzbudio, već me usput pitao jesam li pročitao u vodiču kako se treba ponašati ako vidim medvjeda. Odnosno, ako medvjed vidi mene. O čemu on to meni priča? Kakav vodič? Odakle mi? Kakvi medvjedi? Uglavnom, dok sam ja paranoično pokušavao smisliti kamo bih se skrio da mi naide medo, on mi je objasnio razliku između mrkog i smeđeg medvjeda i koji su pravilni postupci i šanse za preživljavanje

nego vam se sva pravila sruše u jed(i)nom sprintu.

Sob

Na povratku s napete, ali lijepe šetnje, vidjeli smo soba, što i nije tako rijetko u Anchorageu. A i laknulo mi je da je, ako sam već morao izigravati National Geographic putovanje, moje životinjsko iskustvo bilo s biljojedom. No, i oni djeluju zastrašujuće, jer su izuzetno veliki i visoki, a nisu ni potpuno bezazleni, jer svake godine poneki mještanin nastrada od napada soba. Kažu da je najbolje ne obzirati se na njih i da, ako ih vidite kako vam idu u susret ulicom, jednostavno prijedete cestu i gotovo. Tim više nije se za igrati radoznalog turista ako vam prilazi ma-

PETA RADIONICA KULTURALNE KONFRONTACIJE

ODRŽAT ĆE SE

**04. 03. 2002 u 19h
U TEATRU "EXIT"**

S jedne strane imate masovne medije (to uključuje sve od sporta i humorističkih serija do vijesti): njihova je uloga zabavljanje populacije, osiguravanje od toga da publika ne dođe do >smiješnih< ideja o sudjelovanju u javnoj politici.

Noam Chomsky

**DOĐITE ODLUČIVATI I DISKUTIRATI
O ZAJEDNIČKIM PROBLEMIMA.**

Solidarnost je dijeljenje rizika.

Augusto Boal

Ulaz besplatan.

Jakov Radovčić, muzejski savjetnik u Hrvatskom prirodoslovnom muzeju u Zagrebu

Od kosti do Knjige postanka

Kada biste kojim čudom vremeplova pračovjeka otkrili odjevena u suvremenu odjeću i našli se s njime u nekom prenatrpanom podzemljaku europskoga velegrada, teško da bi svojom pojavom privlačio pozornost ostalih putnika

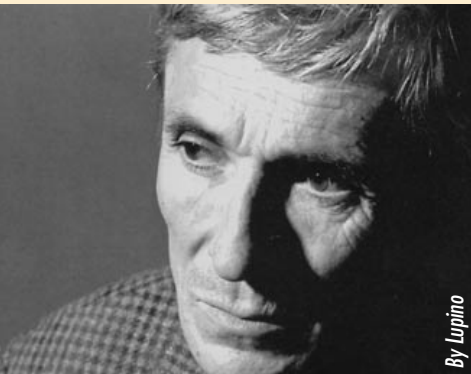
Petar Jandrić

Već se godinama bavite proučavanjem krapinskog pračovjeka. Koja je njegova uloga u proučavanju postanka čovjeka?

– Poznavanje i proučavanje krapinskog pračovjeka ima izuzetnu ulogu u razumijevanju evolucijskog puta naših predaka. Otkriće krapinskoga pračovjeka ima povijesnu važnost tako da je svojedobno europska znanost spoznala da je nekoć stvarno postojao drugi oblik ljudskoga roda. Gorjanović-Krambergerovo otkriće "diluvijalnoga" čovjeka u Krapini svijetu je obznanilo da evolucijska znanost ima fosilne dokaze o mijeni najstarijih ljudskih predaka. Bila je to intelektualna novina europske znanosti i jedno od najznačajnijih otkrića hrvatske znanosti. S druge strane Gorjanović-Kramberger u Krapini je prikupio izuzetno veliki znanstveni fondus i uzorak pogodan za različite znanstvene pristupe i istraživanja. Veličina i varijabilnost uzorka, potom dobro utvrđeni kronološki slijed i mnogi drugi popratni nalazi (paleontološki i arheološki ostaci raznih životinjskih kostiju i ljudskih izrađevina) izuzetan su materijal za suvremene opservacije, korelaciju i provjeru drugih paleoantropoloških nalaza. Nove tehnologije omogućuju nam i nove uvide u fosilni materijal. U Zagrebu su bili ili nam stalno dolaze znamenita imena svjetske znanosti, kao i njihovi studenti, koji proučavaju evolucijske staze čovječanstva. Mnoge televizijske kuće ili drugi deseminatori popularno-znanstvenih informacija ovdje kompletiraju svoje dokumentarce ili slikovite reportaže o pretpovijesti ljudskoga roda.

Kako su izgledali neandertalci iz Krapine?

– To je pitanje koje mi se najčešće upu-

By Lupino

Jakov Radovčić rođen je 1946. godine u Kostanju. Završio je studij geološko-paleontološke struke na Geološkom odjelu Prirodoslovno matematičkog fakulteta u Zagrebu. Godine 1980. počinje raditi kao kustos za zbirke fosilnih kraljevnjaka i krapinskog pleistocena u Geološko-paleontološkom muzeju u Zagrebu. Suradivao je i aktivno suraduje na brojnim znanstvenim projektima iz paleontologije, s posebnim naglaskom na popularizaciju znanosti.

Do sada je samostalno ili u koautorstvu objavio tri monografije, više od dvadesetak znanstvenih radova u Hrvatskoj i inozemstvu. Kao tekstopisac, scenarist ili koscenarist suradivao je u izradi mnogih televizijskih i radio emisija u zemlji i inozemstvu. Zaposlen je kao muzejski savjetnik u Hrvatskom prirodoslovnom muzeju u Zagrebu. ☒

Rekonstrukcija najranijih hominida

ćuje i olaki odgovor na njega mnogima može biti nejasan ili nepotpun. Ali, ako vas i vaše dijete pita kako je izgledala njegova prabaka, a vi nemate njezinu sliku, sjetit ćete se mnogih majčinih pripovijesti, pa ćete mladima predočiti čitavu prošlost svoje obitelji. No kada znanost raspoložbe samo okaminama i krhotinama prošlosti, rekonstrukcija i prisposoba čovjeka geološke prošlosti temelji se na zamršenom postupku iščitavanja njegove morfologije ili arheologije. To iščitavanje temelji se na znanstvenim polazištima ili paradigama koje nam određuju pristup prapovijesti. Otkriti pračovjeka u darvinističko vrijeme vulgarnog evolucionizma Ernsta Haeckela bilo je otkriti "missing link": *Pithecanthropus erectus*. Kad se utvrdilo da anatomija netom otkrivenih neandertalnih dijelova kostura po Njemačkoj ipak ne otkriva izgled "patoloških stvorenja" i bolešću preoblikovanih ljudi, "pračovjek" je morfološki trebao biti polučovjek ili polumajmun! Nažalost, neki i danas u čovjeku vide samo "golog polumajmuna".

Nesiguran taksonomski položaj

Prve rekonstrukcije neandertalnog pračovjeka bile su rekonstrukcije poluuspravne životinje za koju ni danas, po otkriću mnogih fosilnih hominida, ne bi mogli odrediti taksonomski položaj. Po otkriću pračovjeka u Krapini i definitivne spoznaje kako je postojao "prepotopni čovjek", praljudi se ipak prikazuju kao poludivlja stvorenja "tupavoga" životinjskog izgleda. Neandertalski čovjek, ili ako želite pračovjek, svakako nije izgledao kao ljudi današnjice. Bio je niži ras-

tom, robustnije muskulature, malo iskošenim čelom i jače nadsvođenim nadočnim lukovima. Ali, kada biste kojim čudom vremeplova pračovjeka otkrili odjevena u suvremenu odjeću i našli se s njime u nekom prenatrpanom podzemljaku europskoga velegrada, teško da bi svojom pojavom privlačio pozornost ostalih putnika.

Kako su preživljavali: strvinarenjem, ljudožderstvom?

– Neandertalski pračovjek je čovjek srednjeg paleolitika, najšire rečeno, čovjek s kraja starijeg kamenog doba. Čitav paleolitik (koji traje, danas znamo, više od dva milijuna godina), je kulturno razdoblje lovaca i nomada. Oni su možda ispočetka i strvinarili, ali već u razdoblju australopitecina postali su veoma uspješni lovci i skupljači raznovrsnih plodina. Lov je svakako odredio mnoge značajke ljudskog ponašanja, ali i pridonio hominizaciji najstarijih ljudskih predaka. Prikupljanje i pribavljanje hrane određuje život nomada i lovaca. No arheologija pretpovijesti i paleontologija već su davno utvrdile kako je već davno u prošlosti nastala i podjela na različita zanimanja. Dok su jedni lovili, drugi su svakako čuvali zaklonište i vodili brigu o potomstvu. Neki su bili umješniji u izradi kamenih alatki, a neki su svoja iskustva mogli lakše prenositi drugima. Sigurno je tu bilo dokolice, igre, ali i surova načina preživljavanja i borbe za opstanak.

Kanibalizam

Ljudožderstvo je poznato i u povijesnim vremenima čovjeka. Pračovjek je vjerojatno mogao biti i kanibal, ali još su

od kosti do knjige postanka

nam uvijek nejasni razlozi pojave kanibalizma kod nekih pretpovijesnih populacija. Postoje mogućnosti da su to bile manifestacije zamršenih rituala ili pak eventualno posebnog, psihološki zagonetnog oblika odnosa prema bližima, pokojnom suplemeniku ili čak neprijatelju. Smeta mi kad i neki paleoantropolozi naglašavaju kanibalizam kao bitno svojstvo neandertalskoga pračovjeka, a zanemaruju mnoge tragove plemenite brige za nemoćne koje također čitamo iz osteoloških analiza. Neki ljudi uvijek prvo čitaju crnu kroniku događanja oko nas. No, znademo posve pouzdano da je jedan jadnik s krapinskog pretpovijesnog zakloništa bio danima u komi. Preživio je tešku traumu glave i netko ga je pritom njegovao. Drugi je bio invalid, a u skupini su dominirala djeca. Netko je o njima itekako skrbio. Povijest ljudske agresije začinje se počecima ljudskog roda, ali u prehumanom razvoju čovjeka nastaju i mnoga temeljna obilježja ljudskosti i skrbi za druge.

Kako objašnjavate to da ljudi srednjeg paleolitika kojima "krapinci" pripadaju nisu ostavili nikakve prepoznatljive slikovne prikaze?

– Umjetnost je bitna odrednica zamršenoga ljudskog ponašanja. Ona proistječe iz apstrakcije i čitava kognitivnog spleta i naravi čovjeka. U evolucijskom razvoju ljudske vrste ona se pojavljuje razmjerno veoma kasno, tek u razdoblju gornjeg paleolitika (možda pred tridesetak ili koju tisuću godina više). No pitamo se jesu li prvi slikovni prikazi ili prve sitne antropomorfne ili zoomorfne figurice materijalizirani i fosilizirani dokazi pojave umjetnosti? U svijetu neandertalskoga pračovjeka ne možemo razaznati umjetnost, ali je pitanje kako možemo eliminirati njegove sposobnosti apstraktnog promišljanja. Je li imao kalendar, je li u prirodi razaznavao godišnja doba i kako je u skrovištu čekao nova krda nosoroga? Znamo da su ponegdje neandertalci pokapali svoje mrtve, ali ne znamo što su pritom promišljali. Jedno je priroda fosilnih dokaza, a drugo je mogući proces fosilizacije, otkrića i iščitavanja paleontoloških nalaza.

Jesu li imali religiju i kakva je ona otprilike bila?

– Religija je religija zato što duhovnost ne možemo materijalizirati. U egzaktnoj znanosti gdje se traže materijalni dokazi za religiju, manifestacije zamršenog ljudskog ponašanja čovjeka geološke prošlosti za mnoge su tek pusta špekulacija. Osobno vjerujem da je klica duhovnosti začeta pri samim počecima hominizacije ljudskog roda i da je ona bitno obilježje ljudskosti. Nama Europljanima su i neke današnje religije ili religijske manifestacije neshvatljive, ali teško je ne pretpostaviti moguću religioznost pračovjeka.

Genom čovječanstva

Jesu li se neandertalci miješali sa suvremenijim oblicima *Homo sapiensa*?

– Mislim da nam i najnoviji genetski

rezultati istraživanja arhaičnih svojstava neandertalske DNK ne pružaju pouzdane dokaze za tvrdnju kako neandertalce treba otkloniti iz našeg rodoslovnog stabla. Ako smo tek upoznati s današnjim ljudskim genom, još ne znamo kakav je bio cjelokupni genom čovječanstva prije trideset ili četrdeset tisuća godina. Mutacije, selekcija, i različiti genetski tokovi svakako su se zbivali u tom dugom vremenu. Razaznati sićušni fragmenti mitohondrijske DNK neandertalaca kazuju nam kako su oni bili malo drukčijega genetskog sklopa od nas, ali to nam već odavno otkriva i morfologija pračovjeka.

Upitno je da je to dovoljno da bismo neandertalce razvrstali u drugu biološku vrstu. S znatiželjom očekujemo utvrđivanje DNK s nekog arhaičnog fosila koji nepobitno morfološki pripada *Homo sapiensu*. Nijedan paleontolog neće ustvrditi kako su se sve populacije neandertalskog pračovjeka razvile u ljude današnjice. Opstanak neke skupine ovisi o nizu bioloških i kulturnih sastojnica života, ali prema mom sudu, još nikako ne možemo eliminirati neandertalce kao naše moguće pretke.

Je li moguće da nam je neka daleka "prabaka" bila crna Afrikanka?

– Apsolutno je moguće! Svi mi u određenoj mjeri nasljeđujemo dio genetskog sklopa naših najstarijih predaka s afričkog kontinenta, ali i dobar dio bioloških svojstava naših životinjskih srodnika. Crna "Eva", pramajka svih ljudi ipak je fikcija znanstvenog folklor, još jedan pretpostavljeni *missing link* prošlosti. U prošlosti je bilo puno Eva i Adama, u različitim vremenima i prostorima. Genetski sklop čovječanstva su mnogi tokovi i rijeke stalnih migracija. Vjerujem da je jedinstvo tog sklopa začeto već davno, ali i da smo mi tek kapljica o oceanu svjetskog pučanstva.

Gorjanović-Kramberger

Fosilne nalaze krapinskoga pračovjeka otkrio je Dragutin Gorjanović-Kramberger o čemu ste svojedobno objavili monografiju. Koja je bila njegova uloga u paleontologiji i što mislite o njegovom današnjem znanstvenom vrednovanju?

– Dragutin Gorjanović-Kramberger mi je uvijek bio inspiracija. Nekako sam kao muzealac zadužen za njegovu baštinu, muzejske zbirke i intelektualno nasljeđe. Tu monografiju objavio sam davno, i danas bih je znatno nadopunio i proširio. Mada je Gorjanović-Kramberger zaslužio brojna priznanja i stekao neporecivi ugled još za života u Zagrebu, čini mi se da sam tom knjigom znatno pridonio da njegov opus bude znatnije uvršten u danas dominirajuću "anglosaksonsku" literaturu. Moja knjiga o Gorjanoviću često je navođena kao izvor dodatnih informacija o tom velikanu hrvatske znanosti. Mnoga Gorjanovićeva promišljanja sam reinterpretirao u svjetlu naših današnjih spoznaja i teoretskih postavki, pa su mnogi uvidjeli kako je on i danas uveliko aktualan te ga drže utemeljiteljem suvremene paleoantropologije.

Veći dio karijere posvetili ste proučavanju i prezentaciji krapinske muzejske zbirke. Posljednjih godina pokrenuli ste mnoge projekte vezane za taj fundus. Kako i koliko je danas hrvatska paleontologija uključena u svjetska zbivanja?

– Kao muzealac ne mogu se prikloniti samo uskom, posve specijalističkom proučavanju dalekih fenomena iz povijesti života, već nužno moram pratiti dostignuća svjetske znanosti. Danas mi je, preko kruga kolega i prijatelja po svijetu to lakše nego nekad. Nove tehnologije omogućavaju nam razvijanje novih znanstvenih i muzejskih projekata, što se sve skupa može najbolje sintetizirati kroz muzejsku ekspoziciju. Spomenut ću kako sam sa stranim stručnjacima reinventirao, često i redeterminirao krapinski fundus, objavio nove kataloge zbirke, a onda inicirao nova radiološka proučavanja. Mislio sam, ako je Gorjanović-Kramberger prvi pomoću rendgenskih zraka proučavao fosilnog čovjeka mogu i ja, zajedno sa specijalistima, objaviti cjeloviti radiografski atlas čitave zbirke. Danas već kanimo s tehni-

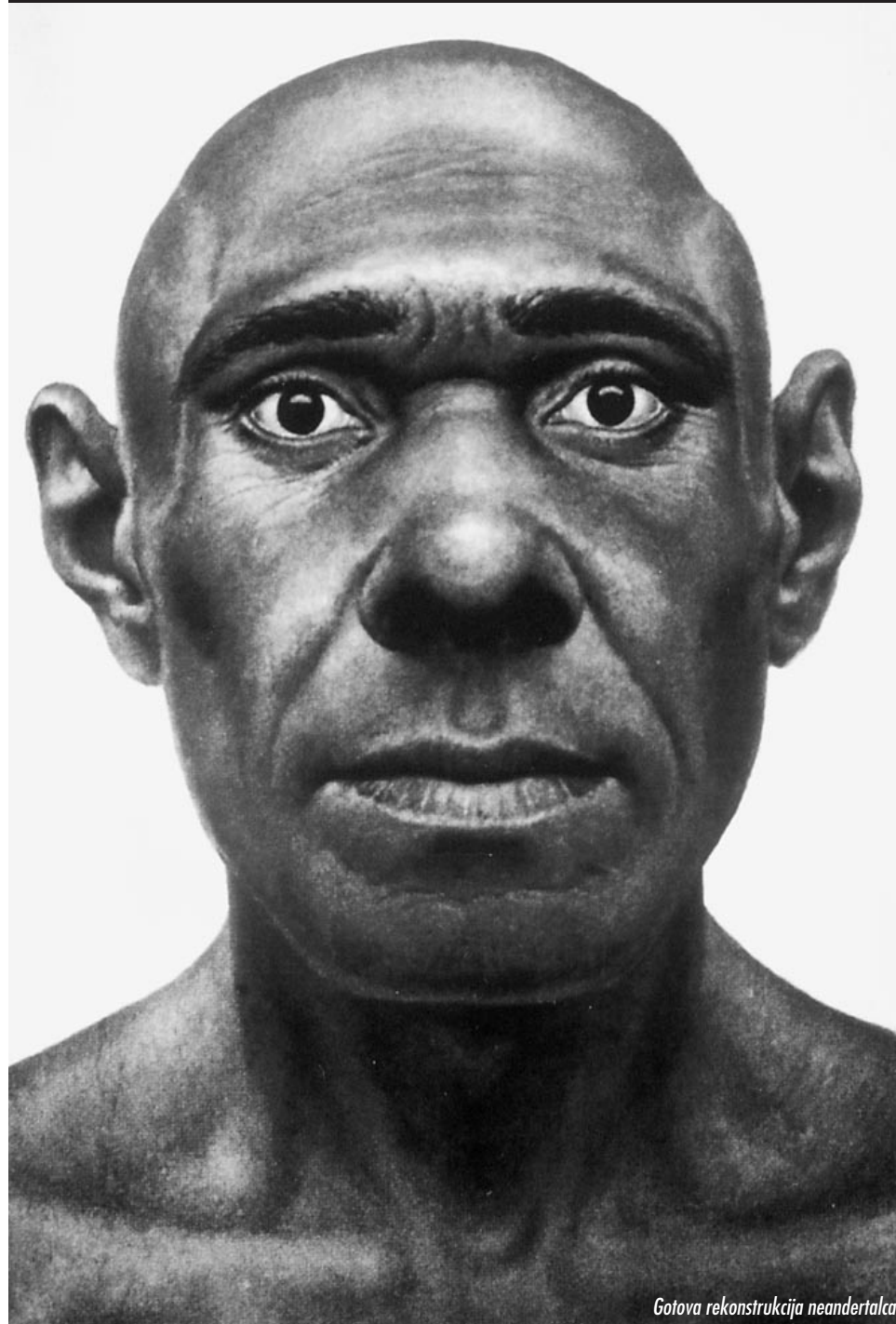
kom zagrebačkih bolnica izraditi računalne tomografske analize cjelokupnog osteološkog materijala, ponovno proučavati paleontološke i arheološke podatke... No, radeći u muzeju drago mi je kada mogu stručno i kvalificirano determinirati nove i značajne pronalaskе fosila. Istraživao sam fosilne ribe stare stotinjak milijuna godina, a nedavno sam bio posebno sretan jer sam s kolegama otkrio najstarije europske fosilne praslonoze. Znanstvena interpretacija tih izuzetnih nalaza dio je moje svakodnevne preokupacije.

Ne bježim od prezentacije našega bogatog fundusa. Osmislio sam mnoge muzejske izložbe na temu evolucije čovjeka, sa suradnicima radio izložbe o starim geološkim kartama, priredio nekoliko likovnih izložbi kad su me motivi umjetnika asociirali na pretpovijesno slikarstvo... Dosta vremena i veliku energiju potrošio sam u osmišljavanju i novog Muzeja neandertalaca u Krapini, i veselim se njegovoj realizaciji.

Tethys more

Hrvatska paleontologija je na različite načine uključena u svjetska zbivanja. Možda će vam biti zanimljivo saznanje kako je ovo ozemlje tijekom duge geološke prošlosti pripadalo jednom velikom plitkomorskom prostranstvu unutar Tethys mora, pa otud tu postoje mnogi fosilni tragovi onodobnog života. Ovaj prostor bio je zanimljiv tijekom tercijara i kvartara i tu su postojale posve specifične manifestacije života. Rutinske konstatacije i evidentiranje sporednih znanstvenih "dokaza" bez prave interpretacije teško imaju odjeka u svjetskoj znanosti. No

U prošlosti je bilo puno Eva i Adama, u različitim vremenima i prostorima. Genetski sklop čovječanstva su mnogi tokovi i rijeke stalnih migracija

Gotova rekonstrukcija neandertalca

Rekonstrukcija prizora iz lova

Proces izrade rekonstrukcije

onaj koji dobro poznaje svoju struku zna to svijetu i objaviti i biti znanstveno relevantan.

U ozračju nimalo sklonom znanosti kojim smo okruženi, kako uspijevate ravnopravno surađivati s najvećim svjetskim paleontolozima i paleoantropolozima?

– Vrlo jednostavno! Iskustvo me već uči razlikovati važno od nevažnog. Kod svjetskih znanstvenika koji su uvijek otvoreni za upite i dijalog morate pokazati kompetentno poznavanje materije, a nije sramota pitati za razjašnjenje onoga što ne razumijete. Morate biti vjerodostojni i široki pri pružanju relevantnih informacija koje znate, a onda je moguć intelektualni i znanstveni reciprocitet. Relevantnu literaturu već dobivam u rukopisu, ali nikad nisam zlorabio povjerljivost informacija ili tražio suautorstvo u djelu kojem nisam nešto doprinio.

Kao muzejskom kustosu zaštita i briga o čuvanju fundusa bila mi je uvijek primarni zadatak, pa neki u svijetu "nevoljko" prihvaćaju odbijanje naše "suradnje" ili ustupanje nekoliko miligrama dragocjenog uzorka koji bi završio u eksperimentalnim kemijskim retortama. Ne mogu dopustiti da netko diletantski pristupa obradi ili prezentaciji dragocjene hrvatske baštine. U tom pogledu oštro sam se zamjerio jednom našem ministru, ali i ponekom svjetskom autoritetu.

Raspjevani neandertalci

Postanak čovjeka vječna je inspiracija umjetnika. Alfi Kabiljo je još 1994. počeo "skladati" svoj novi musical na tu tematiku, ali je smrt Milana Grgića poremetila njegove planove. Kabiljo se zanimao za literaturu o neandertalcima i "krapincima", a neko vrijeme je nagovarao mog prijatelja i mene da napišemo libreto. Kazalište i "musical" ipak nisu kulturološki medij kojem smo vični, i bili smo sretni kad se Lada Kaštelan primila tog posla. Mislim da su Lada i Alfi proniknuli u svijet neandertalskog pračovjeka kao i u svijet onih koji te praljude otkrivaju i svijetu tumače, pa sam Lada tek malo pomogao u znanstvenoj podlozi libretoa. Brzo je shvatila da u istraživanju našeg mentalnog sklopa ima puno biologije pračovjeka, pa je u kazališnu igru uvela Freuda i njegovu psihoanalizu, kao i mnoge paleontologe koji rješavaju zagonetku našeg postanka. Kako ne bi još otkrili sadržaj izvrsnog libretoa Lade Kaštelan recimo da se praišvedba novoga Kabiljova musicala u scenografiji i kostimografiji Zlatka Boureka i režiji Krešimira Dolenčića očekuje u svibnju ove godine u kazalištu Komedija. ☒

veo je do "figa u džepu". Duh kolektivizacije i kolektiviteta pluta nad našim vodama, pa ako pojedine izdvojene hrđi strše kao orijentiri naše plovidbe mnogi misle da ih treba nivelirati i spustiti pod vodu. A mnogim birokratskim glavama važno je da se ne "talasa". Rođen sam u kraju gdje pušu bura i jugo i mislim da povremeni jači vjetrovi donose bistri vidokrug, svježinu i zdravo ozračje.

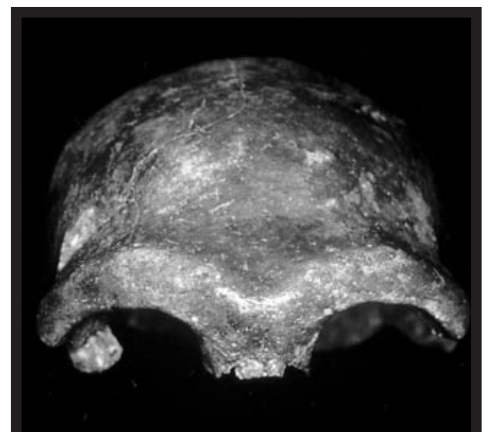
Kakva je vaša vizija muzeja budućnosti, možda i Hrvatskoga prirodoslovnog muzeja, i njegove uloge u društvu?

– Mnogi su danas spremni ustvrditi kako su muzeji konzervativne institucije, učmale pod talogom i hladovinom prošlosti. Drugi "muzeolozi" pod dojmom informatičke revolucije razvijaju doktrinu kako su nam budućnost "virtualni muzeji". Osobno mislim da suvremeni muzej mora biti kulturna institucija kojoj će značajke njezina fundusa određivati okvire djelatnosti. Kohezijska snaga muzeja upravo je u tom fundusu i muzejskoj javnoj ekspoziciji predmeta.

Budućnost muzeja

U svijetu je muzejska djelatnost u ekspanziji, jer ljudi hrle prema doživljaju i susretu s ozračjem i realitetom stvarnog muzejskog predmeta. Virtualni muzej može biti medij deseminacije znanja, ali on je patvorina koja se brzo odloži u stranu kao lako štivo ili dnevna novina. Vjerujem u budućnost muzeja, jer onaj tko ne vjeruje u budućnost ne zaslužuje biti ni u sadašnjosti.

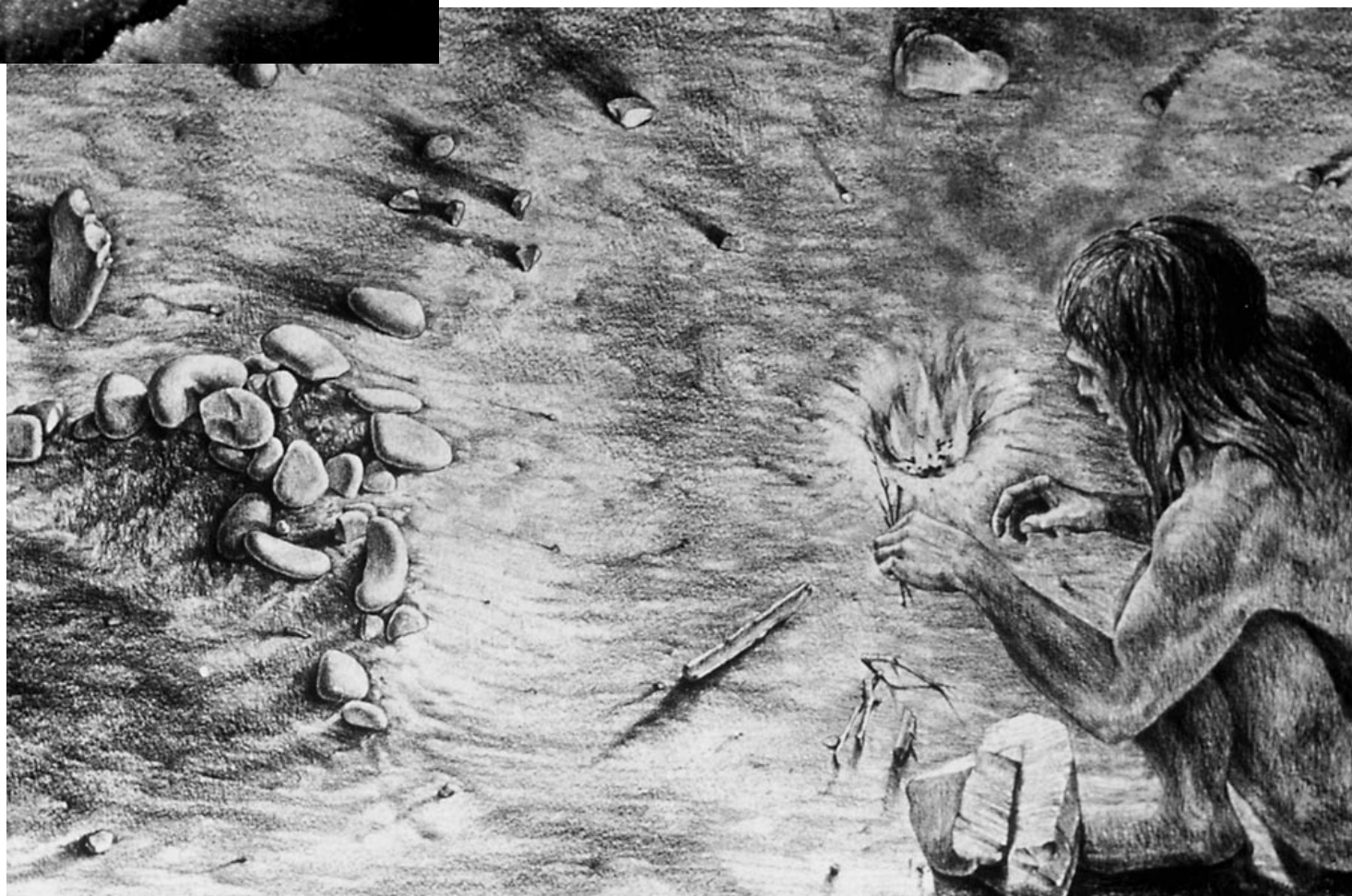
Današnje stanje Hrvatskoga prirodos-

od kosti do knjige postanka

nanciraju različita ministarstva, Grad Zagreb, različite eko-udruge, pa i pojedini sponzori. U prividno razgranatoj djelatnosti zaboravljena je institucija muzeja, pa ne čudi da je muzej u sramotnom stanju.

Prije više od 130 godina zagrebačke vlasti su smatrale kako stara zgrada "Amadeova teatra" u Gornjem gradu ne odgovara potrebama prirodoslovnog muzeja, pa se već onda promišljalo o novom muzejskom objektu. Više od stoljeća tih promišljanja danas je dovelo do stanja da su tu kustosi, tehničari i ini uposlenici sabili prostor muzeja u uske koridore muzejskog postava. Očito je da takav muzej ovdje ne može opstati. Što napraviti s njim? Imamo li vizija za budućnost? Mislim da je vrijeme za radikalne promjene! No, tu nam mnogi trebaju pomoći: političari, kulturni i znanstveni djelatnici, a onda i novo kvalificirano ravnateljstvo koje derutno stanje naše institucije mora hitno redefinirati i rekonstruirati. ☒

Intelektualna znatiželja

Osim znanstvenog rada kojim se bavite, mnogo energije posvećujete muzejskim projektima, odnosno prezentaciji i popularizaciji prirodoslovne baštine i prirodoslovnih znanstvenih disciplina. Koja je razlika između rada na ta dva područja?

– Zapravo nema razlike između znanstvenog i muzejskog rada. Uvijek vas mora voditi intelektualna znatiželja, a i u jednom i u drugom morate biti temeljiti. Muzejski rad je možda složeniji jer morate djelovati u širem kulturološkom ozračju, što je ponekad teško, pa i neizvedivo. O znanstvenoj popularizaciji prirodoslovne baštine najviše su me naučili posjetitelji muzeja i nekadašnja brojna vodstva kroz muzejski postav. Da biste postavili dobru izložbu, morate biti dobar stručnjak. Iz kulturološkog ozračja i razine tzv. općeg znanja morate u prezentaciji teme imati osjećaj mjere i znati procijeniti one kome je izložba namijenjena. Morate biti dobar muzealac: poznavati sve strane svog fundusa i moguće načine ekspozicije. Ako sami nemate

dara morate imati likovnog suradnika, ali i dobronamjernoga kritičara...

U svom radu stalno ste u kontaktu sa čitavim svijetom, a pojedini projekti koje radite uklapaju se u svjetske muzejske trendove. Kako ocjenjujete rad svojih hrvatskih kolega?

– U Hrvatskoj imamo izrazito dobro osmišljenih i izvrsnih projekata i čini mi se da često izostaje prava stručna valorizacija i poticaj onog najboljeg i najkreativnijeg. Često se razmjerno oskudna financijska sredstva rasipaju na beznačajne projekte da bi pojedini činovnici "stručnih službi" zadovoljili što širi krug zainteresiranih. U institucionaliziranoj kulturi i znanosti i mediokriteti će, jednom uposleni, lako sastaviti godišnje izvješće "nadležnima". U hrvatskoj znanosti i kulturi nedostaje meritornih recenzentskih zahvata. Svojedobno mi je kolega i dobar stručnjak ispričao kako je prestao dobivati recenzentske zadatke kada je počeo pisati negativne prosudbe nesuvislih projekata. Oportunitizam i "druže, snadi se" do-

lovnog muzeja je očajno. Zbog mnogo razloga, pa čak i sanitarnih, treba ga hitno zatvoriti jer je postao ruglo grada i države. Muzej je formalno nastao tek nedavno, sredinom osamdesetih, integriranjem triju dotadašnjih zagrebačkih prirodoslovnih muzeja i zbirki proizašlih još iz Narodnog muzeja u Zagrebu. Tada je izrađen koncept jedinstvenog prirodoslovnog muzeja koji je nužan svakoj metropoli. Nažalost, taj koncept ni nakon dva desetljeća nije realiziran. Krivi smo svi mi koji tu kao muzealci djelujemo, a poglavito je krivo ravnateljstvo Muzeja. Za stanje možemo prozvati i mnoge "stručnjake" koji ignorantski zanemaruju sramotno stanje objekta, a počesto i djelatnost koja je daleko od srži djelovanja suvremene muzejske institucije. Prividno iza kulise Muzeja vrve brojni "muzejski projekti" pojedinih kustosa i inih djelatnika, gdje izostaje bilo kakva međusobna koordinacija, subordinacija i informacija. Institucija stručnog kolegija davno je zamrla, pa ravnateljstvo promiče "znanstvene projekte" koje fi-

Kako smo nastali?

Najvažnija otkrića suvremene paleontologije, ili paleoantropologije: njezine uže grane koja se bavi izučavanjem postanka čovjeka, je spoznaja da je ljudski rod začeo u dalekoj geološkoj prošlosti. Hominizacija ljudskih predaka svakako je stara nekoliko milijuna godina. *Australopithecinae* su kronološki i zemljopisno veoma raznolika skupina najstarijih ljudskih predaka iz Afrike, gdje se pred četiri ili pet milijuna godina nazire biološki zasebno ljudsko rodoslovlje. Potom, pred dva do tri milijuna godina iz geoloških slojeva možemo iščitati tragove rudimentarnog i protohominidnog kulturnoga ponašanja nekih *australopithecusa*, tako da pred više od dva milijuna godina u fosilnim podacima možemo prisposobiti i prve izravnije pretke našeg roda *homo*. Nepobitno je da se tada začine kulturna akceleracija koja određuje evoluciju i opstanak prilično raznovrsnog biološkog supstrata naših dalekih afričkih predaka. Pred više od milijun i nekoliko stotina tisuća godina neke skupine afričkih hominida migriraju u Aziju i Europu, pa se tijekom vremena razvijaju, razgrađuju ili nadograđuju još raznovrsnija biološka, ali i kulturna osnova naših predaka i naše arhaične vrste. Čovjek je već davno postao neobično adaptivno kulturno stvorenje, a onda i biološki gledano veoma raznolika i razgranata politipska vrsta. Skoro vječne migracije, pa onda biološke i kulturne adaptacije, uz zamršene evolucijske procese mijene dovest će pred koji stotinjak tisuća godina do pojave neandertalskih praljudi, a tek pred nekoliko desetaka tisuća godina i do postanka ljudi današnjice. ☒

Preslik ljudskog mozga - muzej u nastajanju

Volumen, proporcije i pročelje građevine proizišli su iz analize vjerojatnog izgleda urušene krapinske polušpilje (abria) i drugih sačuvanih staništa iz doba neandertalaca

Željko Kovačić

Posjetiti mjesto nekog značajnog događaja, boraviti u prostoru u kojem se rodila, živjela ili umrla neka povijesna osoba ili običi značajne građevine neke kulture i razdoblja ciljevi su sanja i putovanja mnogih ljudi. Ta *in situ* mjesta kao da su zadržala zračenja proteklih zbivanja i osoba. Energija je ostala u predmetima, namještaju, ambijentu. Ali i kad nema materijalnih tragova ljudi i događaja energija isijava iz zemlje i praznih, urušenih zidova. Biti u prostoru ili tek na mjestu gdje se nekad nalazio ima gotovo istu mističnu snagu.

Lokaliteti nude inspiraciju koja pomaže lakšem razumijevanju osjećaja i postupaka nekadašnjih stanovnika. Prema takvim mjestima treba biti pažljiv i čuvati ih. Nije potrebno graditi spomenike – treba samo osmisliti postojeće mjesto za lakšu recepciju prošlosti.

Kolijevka čovječanstva

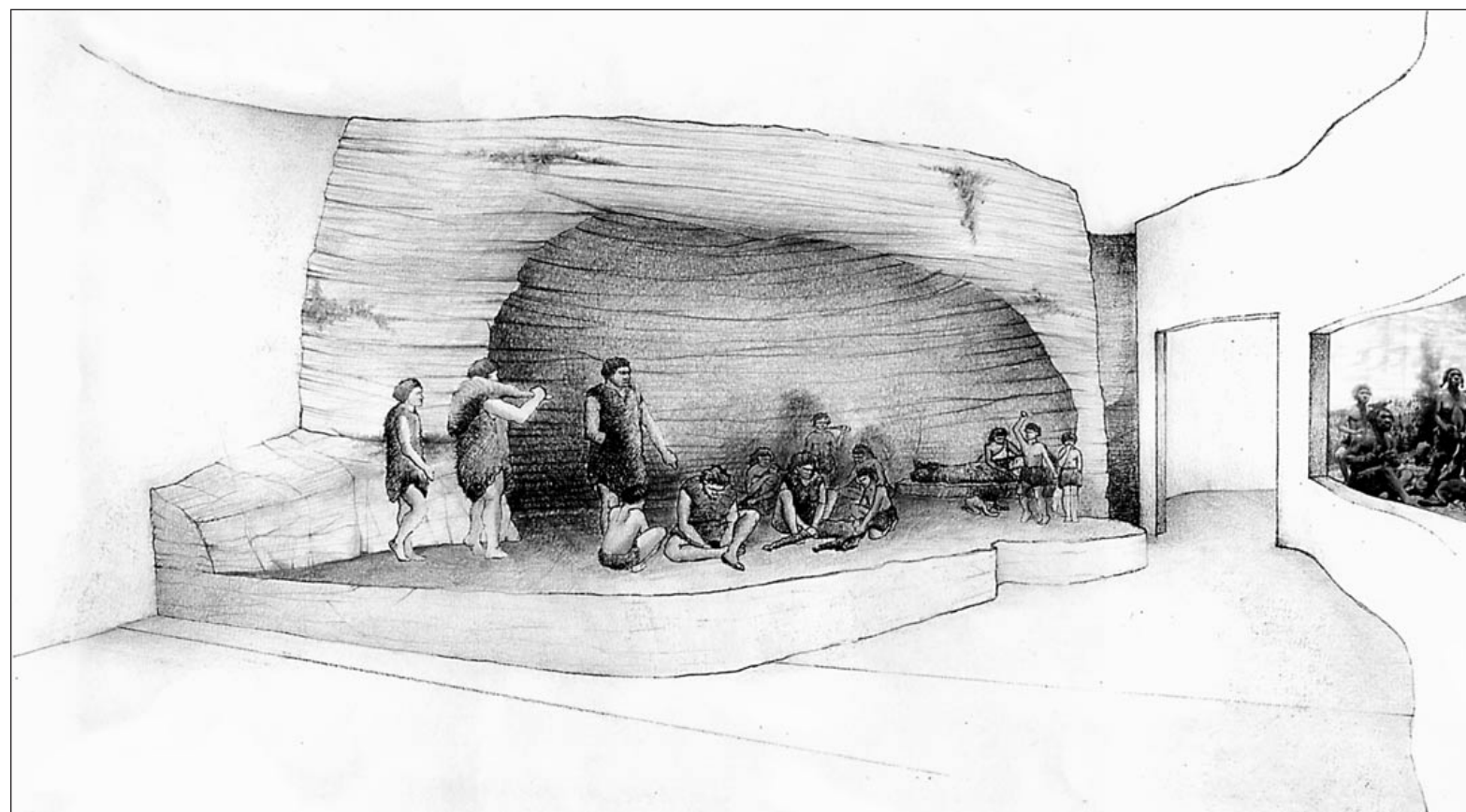
Iako nema gotovo nikakvih tragova staništa krapinskih neandertalaca na Hušnjakovu, preostala polušpilja je sveto mjesto razvoja ljudske vrste i magnet za dolazak mnogima. U želji sačuvanja aure postojećeg lokaliteta nismo željeli graditi novi muzej u njegovu vidokrugu. Tražeći pogodnu lokaciju, u neposrednoj blizini pronašli smo udolinu sa potocićem na kojem se vjerojatno hladio i tažio žed i sâm krapinjak.

Nova muzejska zgrada postavljena je s druge strane brda na kojem se nalazi lokalitet i koje postaje svojevrsno Alisino ogledalo s dvije različite slike pradavne prošlosti. Odraze u ogledalu namjerno nismo spajali, već smo između njih ostavili prostornu i vremensku distancu koja nudi mogućnost neometanog upoznavanja, informiranja i doživljavanja svakog pojedinog mjesta. Sačuvavši poruke svake pojedine lokacije pun učinak posjete postiže se tek naknadno, njihovim prožimanjem u sveobuhvatnu sliku života pračovjeka.

"Prirodna" zapreka

Novi muzej postavljen je poprečno na smjer doline, čime ujedno postaje njezin novi završetak – vertikala koja se ne može zaoobići, već samo u nju ući. Vanjsko pročelje je interpretacija polušpilje u modernim materijalima betonu i staklu. U počecima modernog korištenja betona na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće taj materijal često se nazivao «umjetni kamen», zbog tadašnje inženjerske interpretacije sila prirode u formiranju vapnenih stijena.

Volumen, proporcije i pročelje građevine proizišli su iz anali-

Rekonstrukcija života u krapinskoj polušpilji

ze vjerojatnog izgleda urušene krapinske polušpilje (abria) i drugih sačuvanih staništa iz doba neandertalaca. Osnovna karakteristika svih staništa je najčešće jednodimenzionalna "dvorana" prirodno izdubljena u gotovo vertikalnoj stijeni. Pročelja su potpuno ogoljena i bez ikakva raslinja, kao kontrast najčešće ozelenjenoj okolini ("maketu" krapinske polušpilje možemo vidjeti i danas na Hušnjakovu, kod ulaznih stepenica za nalazište).

Upravo zbog te akcentiranosti, naš davni pretek odabirao je prirodom oblikovane prostore za svoje boravište. Budući da je mobilnost bila osnova skupljačkog načina života, bilo je važno u svakom trenutku znati pronaći put do "kuće". Takva se "kuća" lijepo isticala u zelenom interglacijalnom pejzažu!

Leđa i bokovi Muzeja su u zemlji a ravni krov je njome prekrit, što čitavu građevinu kamuflira velikim *land-artom*. Postojeći potok kanalom je proveden ispod objekta, a ispred muzeja je u natkriznom kanalu po cijeloj širini premošten prohodnom rešetkom. Prelaskom preko potoka (sa svim njegovim simboličnim i zvučnim značenjem) te kroz oklopna vrata u obliku rotacionog vjetrobrana, posjetioći ulaze u objekt Muzeja.

Neandertalčeva "dnevna soba"

S unutrašnje strane staklene stijene na kasetama su postavljene aluminijske žaluzine, čiji se nagib može regulirati elektromotorom. Kada su žaluzine zatvorene na njih se projiciraju "slike iz života pračovjeka": svakodnevne situacije, obitelj oko vatre, izrada artefakta, sukobi s onodobnim životinjama. Kada su žaluzine otvorene, kroz njih se horizontalno vidi okoliš šume. Moguće su različite međusituacije s prelascima i kolažima između stvarne slike okoliša i animirane slike. Režijom različitih kombinacija prijelaza kao i zvučnom pratnjom staklena stijena je dematerijalizirana. Ona postaje projekciono platno kroz koje

posjetilac prolazi, postajući "stanovnikom" špilje, koji iz njezine pozadine sve promatra u polusvjetlu.

Pod ulaznog hala je u blagom usponu. To prostoru daje određen pomak, povećava važnost onoga prema čemu se penjemo i ujedno omogućuje bolje gledanje projekcija.

Oko ulaznog hala obavijene su izložbene dvorane koje se prostiru kroz dvije etaže. Organska forma građevine nije slučajna, već je odraz pažljivog iščitavanja i tumačenja scenarija autora Jakova Radovića. Završetkom projektiranja zgrade, otpočele su brojne analize oblika i njihove interpretacije.

Prva asocijacija bila je materica ili embrij, što na neki način odgovara mjestu i značenju neandertalaca u razvoju ljudske vrste. Neki su pak u njoj vidjeli puža ili labirint, a Slobodan Prosperov Novak formu je iščitao kao «preslik ljudskog mozga», obrazlažući "da je idealan teatar smješten u ljudskoj glavi i da su moždani dijelovi najidealnije gledalište i najidealnija scena koju čovjek poznaje".

Mogućnost asocijacija ne djeluje kao rasap ideja već kao bogatstvo prostorne školjke, koja svojom čistom arhitektonikom oblikuje scenu za muzej i dopušta svakom posjetitelju slobodu osobnog doživljaja. No kraj sve divergentnosti interpretacija, tema i mjesto toliko su snažni i jedinstveni da je krajnji rezultat visokodefinirano, gotovo jednoznačno okružje specifično za muzej krapinskih neandertalaca na Hušnjakovu.

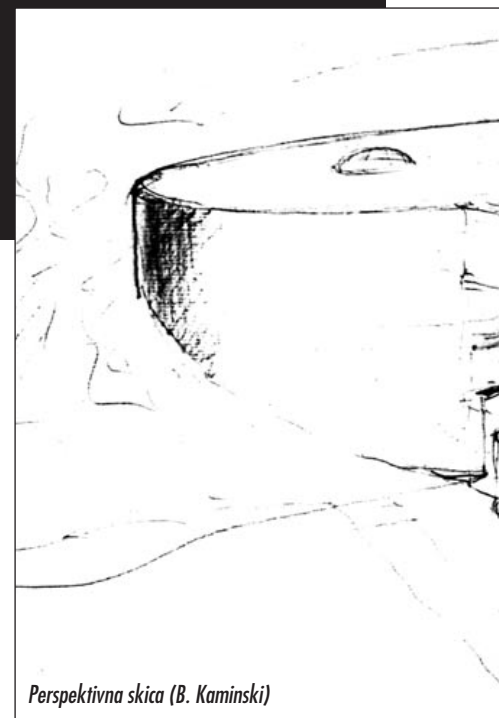
Halo, Gorjanović!

Niz dvorana je svojevrsan «back stage» za neposrednije i detaljnije pričanje priče. Kroz tajnovitost špilje polako ulazimo "pod kožu" prezentirane teme. Iz ulazne hale koja pripada periodu neandertalaca, vremenski stroj nas vodi u vrijeme Gorjanovićeve otkrića krapinskog pračovjeka krajem 19. stoljeća. Na pozicijama vrata i prozora nalazi se veli-

Vanjsko pročelje je interpretacija polušpilje u modernim materijalima betonu i staklu. U počecima modernog korištenja betona na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće taj materijal često se nazivao «umjetni kamen», zbog tadašnje inženjerske interpretacije sila prirode u formiranju vapnenih stijena

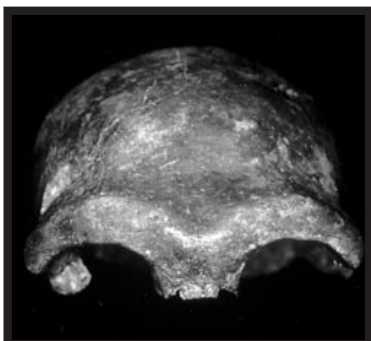
ko perforirano fotopovećanje Krapine s kraja 19. stoljeća, u čijim otvorima su izloženi eksponati o ljudima i vremenu Gorjanovićeve otkrića.

U sljedećoj prostoriji nalaze se lutke s likom pojedinih znanstvenika s kraja 19. stoljeća. Podižući telefonske slušalice na njih obješene, posjetitelji će moći čuti tadašnje stavove o porijeklu čovjeka. Mijenjajući slušalice, posjetitelj postaje sudionikom stoljetnih rasprava i često kontradiktornih razmišljanja, dok se dodatne informacije se

Perspektivna skica (B. Kaminski)

od kosti do knjige postanka

možu pretražiti na *touch-screenu* i vidjeti u vitrinama.

Preko diorame samog trenutka istraživanja, od prikaza sudionika i rekonstrukcije izgleda lokaliteta za vrijeme istraživanja, preko dokumentacije o odjecima i tumačenjima otkrića kao hrvatske i svjetske senzacije, dolazimo do velike demonstracije nastanka Zemlje. Jaka svjetlost *velikog praska* je nova cezura.

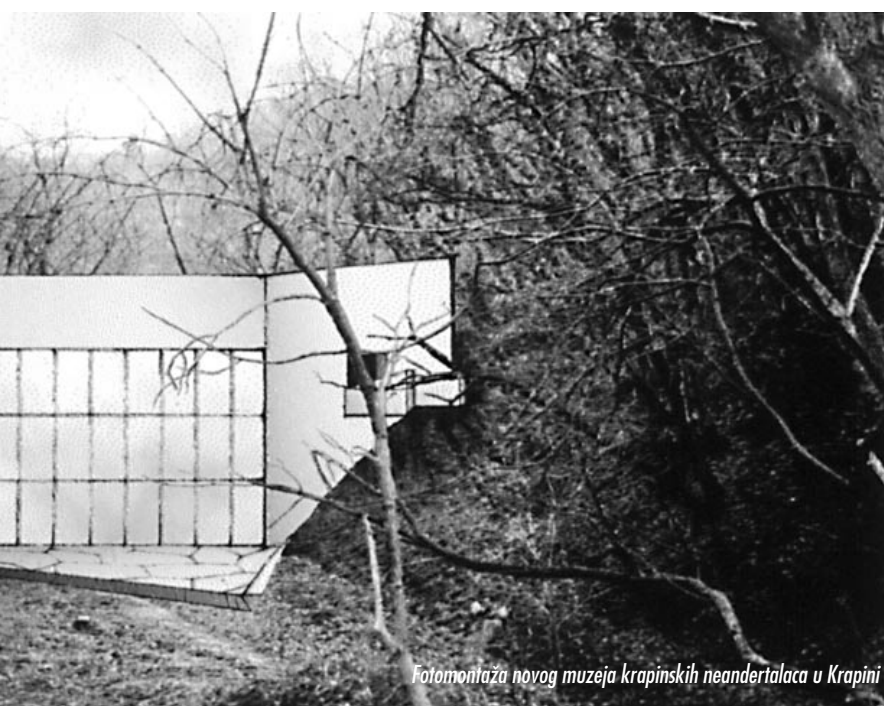
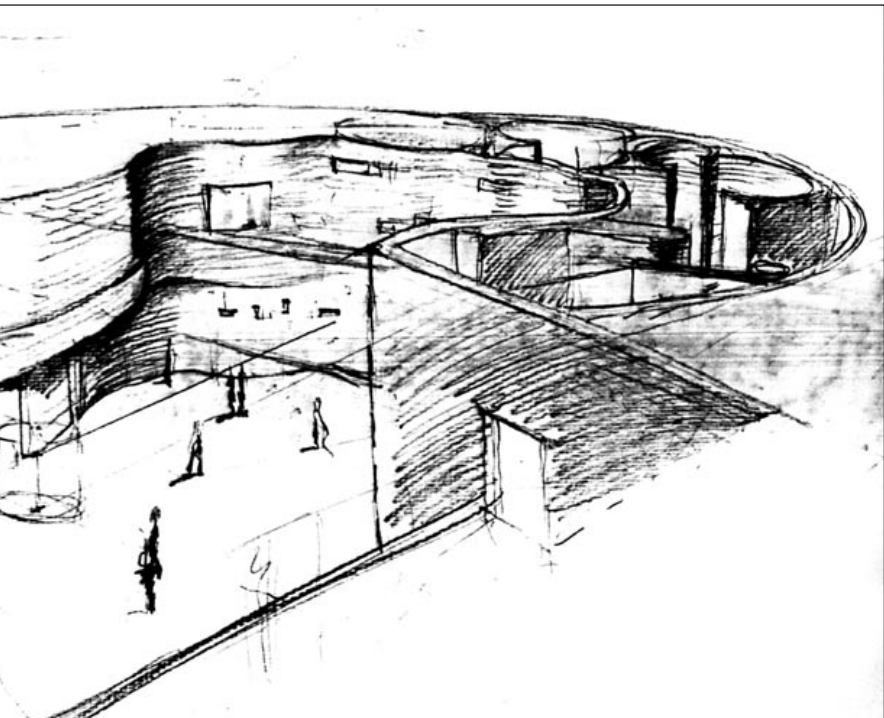
Putovanje kroz prošlost

Dvostruka pužnica zapravo je velika rampa kojom se posjetitelji penju iz prizemlja na kat muzeja. Ona je ujedno i veliki vremenski sat čiji prvi dio pokriva razdoblje *prekambrija* (vremena u kojem se oblikuje Zemlja), a drugi dio vrijeme od *paleozoika* do danas. U tom dijelu prikazuje se razvoj života na Zemlji. Raznim eksponatima, video projekcijama, modelima, simulacijama, interaktivnim ekranima i preparatima posjetitelj prolazi kroz sažeti pregled povi-

jesti Zemlje. Posebno je naglašena vremenska pozicija i slijed razvoja čovjeka, a sâm uspon rampe ima i dodatnu formalnu simboliku uspona evolucije. Sa svake točke može se pogledati unaprijed i unazad, što mijenu koja se zbivala kroz mnoge milijarde godina čini dostupnu jednom pogledu! Došavši na kraj rampe, na razini I. kata posjetitelji ulaze u vrijeme pojave neandertalaca. Oni su ovdje detaljno izloženi na primjerima krapinskog nalaza i zbirke.

Prvi prostor je idealna rekonstrukcija krapinske polušpilje s nizom suvremenih dermoplastičnih prikaza neandertalaca rađenih prema krapinskim nalazima. Oni čine punu dioramu staništa pračovjeka s umornim lovcem, brižnom majkom i razigranom djetecom. Posjetitelji ponovo prate total-projekciju na ulaznoj staklenoj stijeni i gledaju animirane prikaze dioramskih slika.

Same prostorije na katu oblikovane su kao male špilje unutar osnovne velike. U njima su suprotstavljeni prikazi morfologije neandertalnog pračovjeka i njegove izradevine, zajedno s idealnim rekonstrukcijama njegova izgleda, kostima životinja i pojašnjenjima okoliša u kojem je živio. Slijedi tema o duhovnom svijetu neandertalca s rekonstrukcijom ukopa mrtvih, nakon koje dolazimo do prikaza svih svjetskih nalaza neandertalskih praljudi. Na karti lokaliteta prikazano je značenje krapinskog nalaza nekad i danas te ostali pretpovijesni nalazi u Hrvatskom Zagorju. Postav završava sažetim slijedom razvoja čovjeka od vremena neandertalaca do danas. ☒

Fotomontaža novog muzeja krapinskih neandertalaca u Krapini

“Znanost” - uzdanica ideologije?

Grga Frangeš

U skriveno shvaćanje evolucije i pseudoznanosti socijalnog darwinizma bili su često korišteni kao vid samoobrazloženja kako desnih tako i lijevih ekstremnih ideologija. Socijalističkom totalitarizmu svakako nije manjkalo evolucionističkog uzdizanja vlastita načela društvenog uređenja kao vrhunca ljudskog civilizacijskog razvoja. No zbog svoje proklamirano internacionalne prirode on se nije previše miješao u rasne teorije, vjerojatno našavši da je sasvim dovoljno da kao neprijatelje novog poretka obilježi političke neistomišljenike ma kojoj oni rasi pripadali. S druge strane, nacional-socializam odlučio je odijeliti pripadnike svog nad-društva od njegovih neprijatelja ne samo po političkim, već i dodatnim nacionalnim, te na rudimentarnijoj razini rasnim linijama. Iako uzajamna privlačnost ekstremne desnice i doktorine rasne nadmoći i nije neka novost, u ovom kratkom osvrtu raščlanit ćemo povijest i antropološka obrazloženja stavova britkih umova neonacističkih mislioca današnjice.

Rasizam je još u Darwinovo doba radosno prigrlilo evoluciju kao znanstveni dokaz svojih stremjenja. Povijest antropologije pokazuje da stav po kojem su Afrikanci nešto malkice bliži rođaci majmuna nego njihova razvijenija europska braća tada čak i nije bio osobito znanstveno sporan. No tada on nije služio kao opravdanje raznoraznim ideološkim mitomanijama već drugom, nešto pragmatičnijem društvenom uređenju – kolonijalizmu.

Nazi evolucija

Misao o odvojenoj evoluciji bijele rase doživljava pravi procvat u doba nacističke vladavine. Kao što je dobro poznato iz povijesti, razvijaju se “znanosti” eugenika i rasna higijena te daju jasni naputci za djelovanje u svrhu nastavka evolucije. No razmišljanja o srži problema postanka bijele rase (koja su u grčevitoj atmosferi prije kraja rata i konačnog sloma nacizma gajile neke ideološke struje

Prvi anatomski prikaz ljudskog tijela – Vaselius 1542. g

unutar nacional-socialističke matice, i kojima navodno nije bio nesklon ni sam Führer) manje su dokumentirana. Nakon dugotrajnog čeprkanja po ostavštini nordijskih mitova o padu bogova i njihovu integriranju u evolutivnu misao, nametnuo se zaključak da je bijela rasa potekla od nadmoćnih posjetitelja iz svemira! Taj genetski materijal nažalost je ukaljan kasnijim miješanjem s ostalim rasama, kojih se podrijetlo od majmuna ne dovodi u pitanje.

Ako odlučite provjeriti na Internetu što moderni naraštaj nacista ima za reći na temu evolucije bit ćete suočeni s impresivnom količinom štiva. Istina, većina današnjih ideologa rasizma ne zadiru preduboko u dobro uhodanu šablonu: superiorna bijela rasa posebno je lijepo očitovana u visokim plavim nordijskim mladcima, čiju daljnju evoluciju koče genetska uplitanja inferiornih evolucijskih stranputica u obliku Semita, Crnaca, Azijata, Slavena i drugog podljudskog korova. No, među tim umnim ljudima povremeno se nađe i pokoji pravi antropološki znalac, koji ne preza od toga da nam kroz lijepo uobličen znanstveni diskurs izloži svoje sasvim novo i dubinski revidirano viđenje ljudske biološke i društvene evolucije. Između mnoštva eseja i traktata te tematike svakako se ističe kapitalno djelo *March of The Titans: The History of the White Race*.

Marš divova

Bijela rasa dijeli se na tri sku-

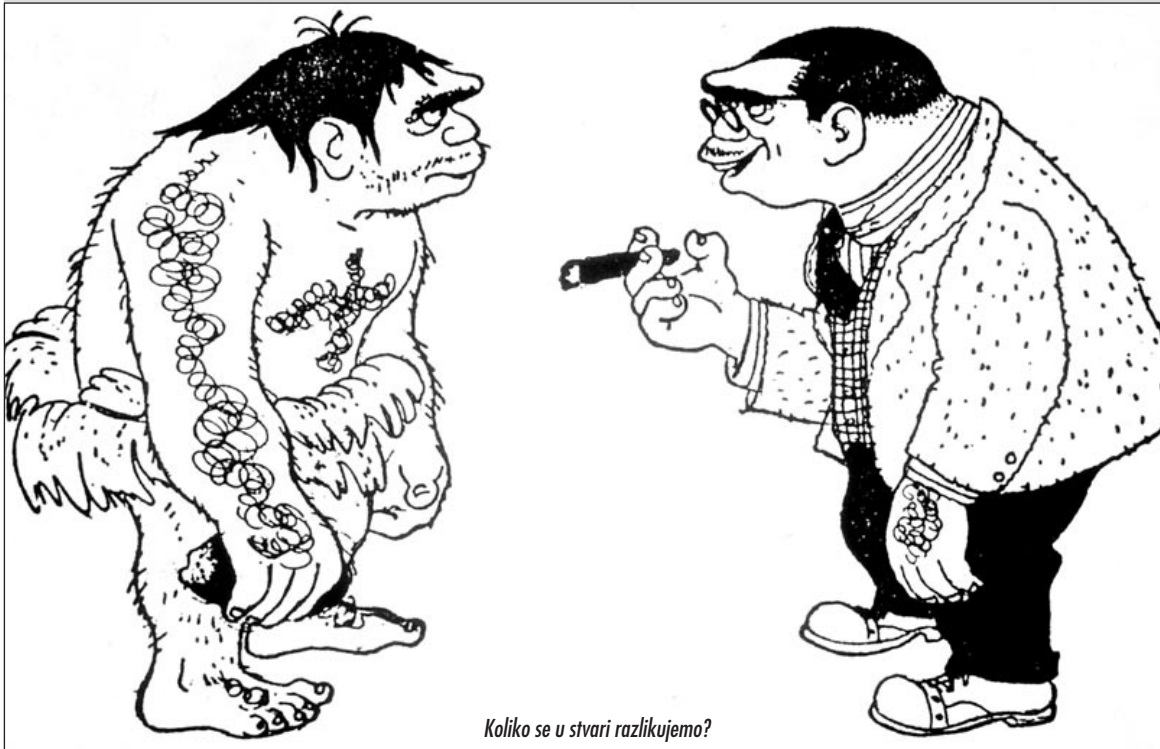
pine: Nordijce, ljude Alpa i Mediterance. Pripadnikom bijele rase smatraju se pojedinci koji su u dovoljnoj mjeri zadržali “bijeli” genetski identitet. Miješanjem s drugim rasama taj identitet se gubi i potomstvo više ne pripada bijeloj rasi.

Razotkrivaju se “mitovi” poput prilagodbe vanjskim uvjetima. “Stvarnost je da su fizičke karakteristike određene genetski u trenutku stvaranja i da nema nikakva dokaza kako život u hladnoj ili toploj klimi mijenja genetsku podlogu grupe ljudi”. Kao dokaz postavlja se pitanje: “Može li itko ozbiljan povjerovati da će bijelac koji se preseli u Kinu postati Mongol bez obzira koliko vremena tamo provede?” S pomoću analize različitih fosilnih kostiju (posebno lubanja i njihova oblika) zaključuje se da bijeli čovjek nema nikakvih dodirnih točaka s neandertalcima (dakle ni s krapinskim pračovjekom), već da bijela rasa potječe od kromanjonaca. Iako su uz superiornu bijelu rasu ista područja nastanjivali i pripadnici ostalih rasa (koji se već tada bili u većini), bijelci nordijskog tipa već su tada zbog svojih superiornih svojstava činili vladajuću elitu. Ne zaboravimo, radi se o kasnom paleolitu!

Always look on the bright side of life

U ovom djelu mogu se naći brojne zanimljive interpretacije koje je nemoguće i pobrojati u okvirima novinskog teksta. Ako su navedene “revolucionarne” interpretacije zagolicala vašu maštu, detaljnije “dokaze” i objašnjenja potražite na stranici <http://www.stormfront.org/whi-tehistory/>.

Jedno je sigurno: pseudoznanstvena tumačenja prirodnih fenomena nemoguće je iskorijeniti, pogotovo na područjima još uvijek punim nedoumica poput antropologije. Iako sa znanstvenog stajališta ne zaslužuju nikakvu pozornost, njihovu primjenu moguće je naći čak i u dnevnoj politici. Ako ih već i moramo čitati (da bismo znali s kakvim se argumentima sukobljavamo) pogledajmo barem stvari s vedrije strane: ništa nas ne priječi da se pritom zabavimo! ☒

Koliko se u stvari razlikujemo?

Tko je *Homo sapiens*?

Toliko naglašavana odsutnost ikakve sličnosti neandertalske DNK sa suvremenim ljudskim genomom ne podupire model potpunog zatiranja neandertalaca iz našeg rodoslovlja, niti pobija model multiregionalnoga kontinuiteta i davnašnji politipizam arhaičnog čovjeka

Davorka Radovčić

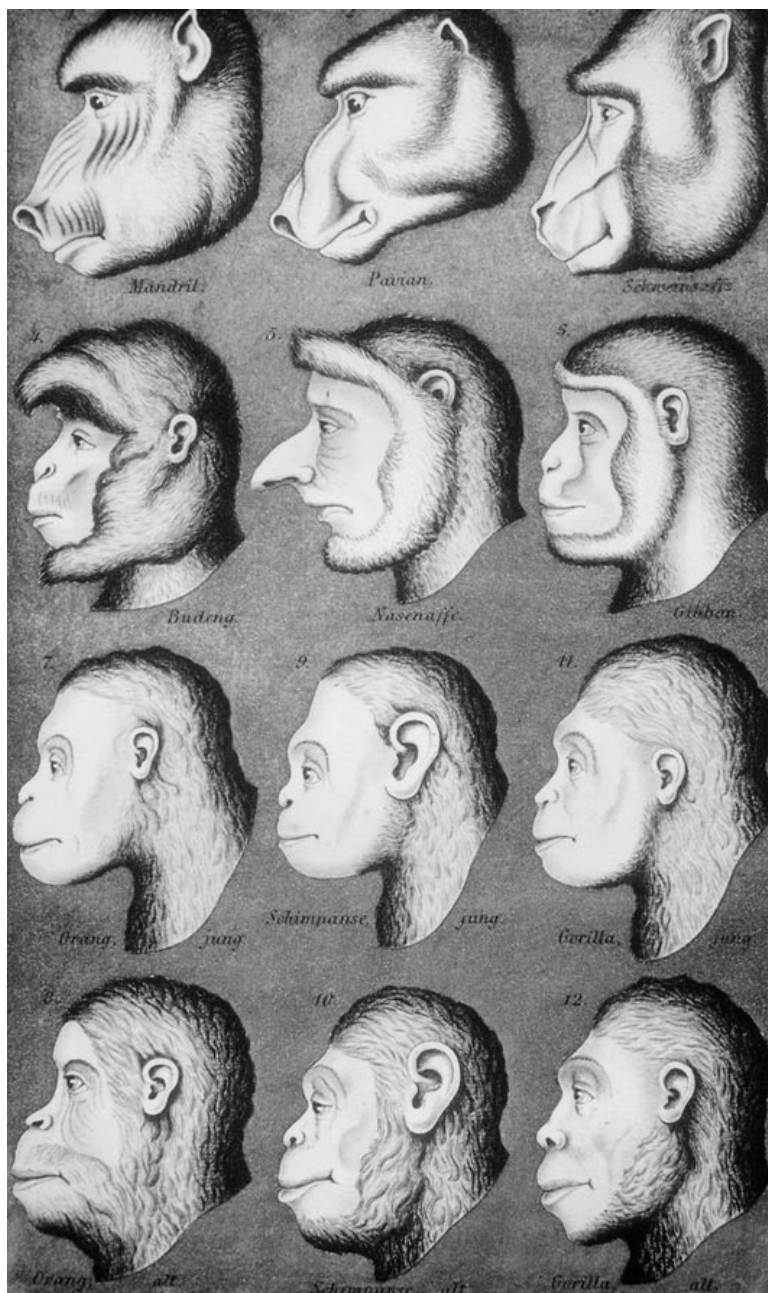
Današnja znanost utvrdila je da postoji dug geološki i evolucijski slijed ljudskih predaka različitog stupnja biološkog i kulturnog razvoja. Tlo Europe pruža nam indikativan kronološki, biološki i kulturni slijed iz kojeg je moguće iščitati prijelaz arhaičnoga neandertalskog čovjeka u suvremene ljude. Taj se proces zbio pred četrdeset do trideset tisuća godina prije sadašnjosti. Možda čak i kasnije!

Pokušaji da se odrede začeci "suvremenosti ili moderniteta" s pomoću paleontoloških dokaza, odnosno da se odredi "sapienost" ili "humanitet" iz zbira bioloških, morfoloških ili genetskih fosilnih dokaza posve su suprotstavljani u različitim teorijskim školama. Koncept i široko orisani sklopovi anatomske modernog čovjeka po suvremenoj literaturi tek su zamršeni pokušaji uspostave evolucijskih modela. Njih je moguće razjasniti tek svodenjem na pojednostavljenje raznovrsnih bioloških i kulturnih faktora što utječu na evolucijsku dinamiku davnih pretpovijesnih populacija. Znanstveni opisi novootkrivenih fosila ili pronalasci dodatnih arheoloških stratumata koji se odnose na prijelazno razdoblje sukcesije evolucijskog slijeda, ne izazivaju življe rasprave stručnjaka. Međutim, pokušaji pobliže rekonstrukcije i objašnjenja davnih okvira naših izravnih ishodišta otvaraju dodatna pitanja, dvojbe i suprotstavljena gledišta proislabih iz različitih škola i znanstvenih paradigmi.

Mjesto i značenje neandertalaca, pretpotopnih Europljana ili *praljdi* u ishodištu suvremenog čovjeka, svakako je i danas velika enigma paleoantropološke znanosti. Nakon prvih spoznaja kako arhaični čovjek geološke prošlosti nije morfološki preslik suvremenih ljudi Europe, nametnulo se pitanje otkud pojava baš naše morfologije?

Evolucionizam i Crkva

Povijest znanosti bilježi da je svojedobno otkriće i objašnjenje raznolikosti američkih Indijanaca u 15. i 16. stoljeću otvorilo pitanje otkud morfološka raznolikost čovjeka Novog Svijeta. Zbunjenost i dvojbe u narodu ponukale su 1512. godine papu Julija II. da tada još nepoznate ljude Amerike pribroji ukupnom potomstvu ishodišnog para Adama i Eve. Time je Katolička crkva već davno prije otkrića ikakva traga "pračovjeka" uvažila politipizam i spoznala morfološku varijabilnost ljudsko-

Šaroliki svijet primata

Pokušaji da se odrede začeci "suvremenosti ili moderniteta" s pomoću paleontoloških dokaza, odnosno da se odredi "sapienost" ili "humanitet" iz zbira bioloških, morfoloških ili genetskih fosilnih dokaza posve su suprotstavljani u različitim teorijskim školama

ga roda, čime je priznala puno biološko jedinstvo suvremenog *Homo sapiensa*.

Mnogim hereticima bilo je teško prihvatiti takvo dogmatsko učenje. Godine 1655. pisac djela *Prae-Adamitae* Francuz La Peyrère nastradao je tvrdeći da su potomci Adama samo Židovi. Prosvjetiteljski filozofi 18. stoljeća na pitanje rasne raznolikosti i različitog filogenetskog, odnosno rodoslovnog stupnjevanja, odgovarali su *poligenizmom*. Čitavo 19. stoljeće prirodoslovci su podučavali kako su se različite rase razvijale prema *primitivnima i naprednima*. Takva gledišta kulminirala su učenjem njemačkog evolucionista Ernsta Haeckela kako su ljudske rase posebne biološke cjeline, tj. vrste. Svaku ljudsku rasu ili po Haeckelu vrstu obilježava jedinstveni splet morfoloških oznaka, a evolucijski razvoj tih oznaka odredio je njihov različit položaj na rodoslovnom stablu čovjeka. Različiti kulturni razvoj svojstven različitim "primitivnim" i "naprednim" rasama pretpostavljao je kako su temeljne odrednice biologije i kulture utemeljene na razini pojedinih

nih rasa, pa onda i vrsta. Haeckel je kao najveći filogenetičar razvio razgranate shematske zemljovide evolucionizma kao nastanka čovječanstva od *urmenscha* do *übermenscha*, a sociolozi su uvjerali kako se priroda čovjeka može dodatno usmjeravati.

Haeckelov evolucionizam i rasiističku podlogu određivanja različitog položaja svjetskih populacija možda najbolje ilustrira mišljenje američkog antropologa C. Coona. On u svojoj knjizi *Postanak rase* (1962.) drži kako zasebni razvoj rase dovodi do toga da razne ljudske skupine u različito vrijeme prelaze "prag sapienosti". Još donedavno se smatralo kako u svrhu što cjelovitije rekonstrukcije filogenetskih odnosa ponajprije treba utvrditi *razlike* među pojedinim stupnjima humaniteta, a ne *sličnosti* koje bi ukazivale na biološko jedinstvo i isto ishodište srodnih populacija. Taj stav, nažalost, ponegdje možemo naći i danas.

Vrste ili tipovi?

Po jednom od teoretskih modela sagledavanja ljudske prošlosti svaki pokušaj filogenetske

rekonstrukcije nužno se svodi na određivanje i imenovanje novih podvrsta i vrsta. Neminovno slijedi da "unutar okvira sadašnje taksonomske prakse postoji jasna tendencija da se podcijeni bogatstvo vrsta u primata, posebice kad su u pitanju ljudski fosilni podaci". Američki antropolog Tattersall u tim shvaćanjima ide i dalje, pa je prema takvim taksonomskim postavkama svaki novi fosil ili morfološki entitet u stvari novi takson. Druga struja antropologa kritički se odnosi prema takvoj sistematizaciji i izdvajanju fosila, smatrajući da se time zanemaruje relevantnost populacijskog promišljanja i utvrđene razine izuzetne varijabilnosti politipske ljudske vrste.

Prva logika promišljanja tvrdi da se svaka morfološka raznolikost utvrđuje različitim stupnjem taksonomskih odnosa i njihova genetskog spleta kojeg je moguće iščitati na različitim sljedovima molekularnih i biokemijskih dokaza. Druga pak strana drži kako je biološka varijabilnost čovjeka rezultat evolucijskih snaga, koje uvijek iznova stvaraju i održavaju varijabilnost politipske populacije u vremenu i prostoru.

Mnogim paleoantropolozima danas se čini sve očitijim kako prijelaz iz srednjeg u gornji paleolitik i vrijeme sukcesije neandertalaca suvremenim populacijama može predstavljati biološki sraz i potpuno zatiranje arhaičnih ljudi, te naglu pojavu novog supstrata koji prethodi ljudima današnjice. Obično se neandertalce u potpunosti identificiralo s kulturom srednjeg paleolitika, a njihove sljednike ljudima gornjeg paleolitika. No, postoje (doduše manjkavi, ali indikativni) dokazi da taj biološki i kulturni slijed ne možemo više posve sigurno smatrati odnosnim i povezanim spletom, već moguće posve izdvojenim i nezavisnim manifestacijama različite dinamike interpopulacijskih odnosa. Na nekim nalazištima, na primjer u špilji Vindiji u Hrvatskoj, već je pred četvrt stoljeća utvrđeno da postoji nepobitna asocijacija neandertalskoga pračovjeka s kamenim izrađevinama koje odgovaraju prvim kulturnim fazama *gornjeg paleolitika*. Druga nalazišta i nalazi potvrđeni novim i preciznijim datiranjima ukazuju da je određeni stupanj "modernog" spleta ponašanja i odnosne kulture bio prisutan i kod arhaičnih populacija neandertalskoga čovjeka. Isto tako, čini se pouzdanim kako se neke tehnologije srednjeg paleolitika Bliskog istoka i Južne Afrike (otkud neki "vuku" izvorište naše *moderne sapienosti*) mogu povezati uz pojavu *modernog* sklopa anatomske obilježja na drugim lokacijama. Čini se, stoga, da morfološka, tj. anatomska modernizacija prethodi promjeni kulturnog sklopa *suvremenog* ponašanja. Taj se proces pouzdanije veže za vrijeme gornjeg paleolitika i vrijeme kada (posebice na europskom kontinentu) identificiramo modernitet *Homo sapiensa*.

Iz tih razloga mnogi paleoantropolozi drže da postanak suv-

od kosti do knjige postanka

remenih ljudi nije moguće vezati na jednoznačni i istovremeni biološko-kulturni splet promjene. Rekonstrukcija filogenetskih i kulturnih odnosa te razlozi ukupne mijene i tranzicije, stoga su moguće posljedice našeg koncepta tautološkog promišljanja.

Rodoslovlje čovječanstva

Posljednjih godina činilo se kako je utvrđivanjem novih molekularnih dokaza i otkrićem DNK sekvence na tri neandertalska nalaza postalo moguće konačno se prikloniti objašnjenju o potpunom zatiranju neandertalskoga genetskog sklopa iz *suvremenog* rodoslovlja. No ubrzo nakon tih senzacionalnih otkrića podastri su nam novi modeli populacijske dinamike različitih populacija. Oni zaključke o eliminaciji našega arhaičnoga genetskog supstrata čine dosta upitnim i svakako još preuranjenim.

Postoje posve elaborirani modeli i prognoze kako ćemo i u daleko širim izvanoeuropskim prostorima (tamo gdje postoje pretpostavke našeg najstarijeg *moderniteta*) možda konstatirati istu razinu *neandertaloidnog* genetskoga sklopa. Stoga toliko naglašavana odsutnost ikakve sličnosti neandertalske DNK sa suvremenim ljudskim genomom ne podupire model potpunog zatiranja neandertalaca iz našeg rodoslovlja, niti pobija model multiregionalnog kontinuiteta i davnašnji politipizam arhaičnog čovjeka.

Koliko je važno utvrđivanje našeg potpunog taksonomskog položaja, odnosa s arhaičnim pračovjekom i pojave nas samih kroz određivanje iskona moderniteta vrste *Homo sapiens*? Odgovor je svakako višeznačan i uključuje mnoge aspekte. Proučavanje ljudske raznolikosti u geološkoj prošlosti i među ljudima današnjice svakako je osvjetlilo mnoge evolucijske putove. Oni nepobitno govore o cjelovitosti ljudskoga roda, pa se utvrđivanje *moderniteta* i *suvremenosti* čovječanstva svakako nužno preklapa s promišljanjima o čovjeku kao *jedinstvenoj politipskoj vrsti*. Mnoge taksonomske kategorije kao i određeni biokulturni entiteti posljedica su esencijalističkog promišljanja svijeta. Takva tumačenja otvaraju nove predodžbe o znatnim razlikama što obilježavaju čovječanstvo. No, kada se esencijalističkim pristupom tumači i varijabilnost prošlosti, onda je to taksonomska razgradnja mogućeg jedinstva, a ne potvrda međuovisnosti svih ljudi svijeta. Naslijeđena genetska raznolikost važna je za opstanak ljudske vrste, ali samo uz njezin pun integritet. ■

Istina o kanibalizmu

Ostaje mnogo veći izazov utvrditi zašto se pojavio kanibalizam nego ustvrditi da se pojavio

Tim D. White

M ože šokirati, izazvati gnušanje i fascinirati u jednakoj mjeri, bilo u pričama o izglednijim pionirima ili pričama o preživjelima nakon avionske nesreće koji jedu preminule između sebe ili pak izvještajima o ritualima na Papui Novoj Gvineji. To je materijal za naslove i filmove strave, koji privlači ljude i hipnotizira ih unatoč njihovoj averziji. Kanibalizam je ultimativni tabu za mnoge u zapadnim društvima – nešto što se povezuje s drugim kulturama, drugim vremenima, drugim mjestima. A ipak je razumijevanje kanibalizma proizašlo iz nekoliko prošlih stoljeća antropoloških istraživanja previše nejasno i manjkavo da bi omogućilo kategorično odbijanje tih postupaka ili njihovo bolje razumijevanje o tome kada, gdje i zašto se događa.

Nova znanstvena dostignuća ipak bacaju svjetlo na istinu o kanibalizmu. Postalo je očito da se kanibalizam mogao naći u mnogim različitim naseljima i među mnogim ljudskim precima mnogo prije pojave metala, prije no što su izgrađene egipatske piramide, prije začetaka poljoprivrede, prije erupcije pećinske umjetnosti gornjeg paleolitika. Polomljene i razbacane ljudske kosti, u pojedinim slučajevima na tisuće njih, otkrivene su u prehistorijskim selima od američkoj jugoistoka do pacifičkih otoka. Osteolozi i arheolozi koji se bave ovim prastarim pojavama koriste sve sofisticiraniju analitičku opremu i metode. U posljednjih nekoliko godina, rezultati njihovih istraživanja konačno su pružili uvjerljive dokaze prehistorijskog kanibalizma.

Vrste kanibalizma i...

Kanibalizam je dugo vremena zaokupljao antropologe i oni su desetljećima pokušavali klasificirati tu pojavu. Neki od njih dijele kanibalizam ovisno o odnosu prema konzumiranom. Tako se endokanibalizam odnosi na konzumaciju pojedinca unutar grupe, egzokanibalizam upućuje na konzumaciju pridošlica a autokanibalizam pokriva sve, od grizanja noktiju do mučenjem izazvane samokonzumacije. Štoviše, antropolozi su uveli klasifikaciju koja opisuje pretpostavljene ili utvrđene motive kanibalizma. Kanibalizam preživljavanja potaknut je glađu. Povijesno dokazani slučajevi uključuju stranku Donnera – čiji su pripadnici bili zarobljeni u Sierra Nevadi tijekom oštre zime 1846./47. godinu te ljude zarobljene u Andama ili na Arktiku bez hrane. Nasuprot tome, ritualni se kanibalizam pojavljuje kada članovi obitelji ili zajednice konzumiraju nekog umrlog člana tijekom pogrebnih obreda da bi naslijedili njihove kvalitete ili u čast sjećanja na njih. Patološki kanibalizam uglavnom je rezerviran za kriminalce koji jedu svoju žrtvu ili, mnogo češće, za fiktionalne likove kao što je Hannibal Lecter u filmu *Kad jaganci utihnu*.

Tim D. White jedan je od ravnatelja Laboratorija za proučavanje ljudske evolucije zoološkog muzeja Vertebrate na Sveučilištu Berkeley. Na Berkleyju predaje na katedri za integrativnu biologiju i član je Nacionalne akademije znanosti. Jedan je od voditelja istraživačkog projekta Middle Awash u Etiopiji. Bavi se ljudskom paleontologijom, paleolitičkom arheologijom i interpretacijom modifikacija kosti u rasponu od prehistorijske arheologije do suvremenih forenzičarskih situacija.

...gastronomski kanibalizam

Unatoč ovim razlikama, međutim, većina antropologa jednostavno izjednačava pojam «kanibalizam» s običnom, kulturološki potaknutom konzumacijom ljudskog mesa. Takav prehrambeni, gurmanski, osjetilni ili gastronomski kanibalizam, kako ga sve nazivaju, jest pojava kojoj su etnografi posvetili mnogo pažnje. U doba etnografskih istraživanja – koje je trajalo od vremena grčkog povjesničara Herodota oko 400. godine prije Krista do ranog dvadesetog stoljeća – nezapadni svijet i njegove stanovnike pomno su proučavali putnici, misionari, vojno osoblje i antropolozi. Svjedoci govore o gastronomskom ljudskom kanibalizmu na različitim mjestima, od srednje Amerike do pacifičkog otočja i Srednje Afrike.

Takve priče često prate kontroverze. Profesionalni antropolozi sudjelovali su u posljednjih nekoliko navrata takvih kulturalnih kontakata – onih koji su započeli u kasnom 19. stoljeću. Kao rezultat toga, mnoga povijesna svjedočanstva kanibalizma, izazivala su sumnju. Godine 1937. antropolog William Arens s njujorškog State Universityja proširio je taj argument revizijom entografskih zapisa o kanibalizmu u svojoj knjizi *The Man-Eating Myth*. Arens zaključuje da su primjeri pojave kanibalizma među narodima od Asteka preko Maora do Zulu plemena ili lažni ili nedovoljno dokumentirani. Njegova je skeptična tvrdnja s vremenom postala upitna, pa ipak je on uspio identificirati znatan ponor između tih priča i dokaza kanibalizma: «Antropologija nije zadržala uobičajene standarde dokumentacije i in-

tektualne oštine očekivane kada je riječ o drugim temama. Umjesto toga, izabrala je nekritički pružiti podršku kolektivnoj slici i slabo pruršenim predrasudama zapadne kulture o drugima.»

Iskorištavanje mrtvoga gospodina

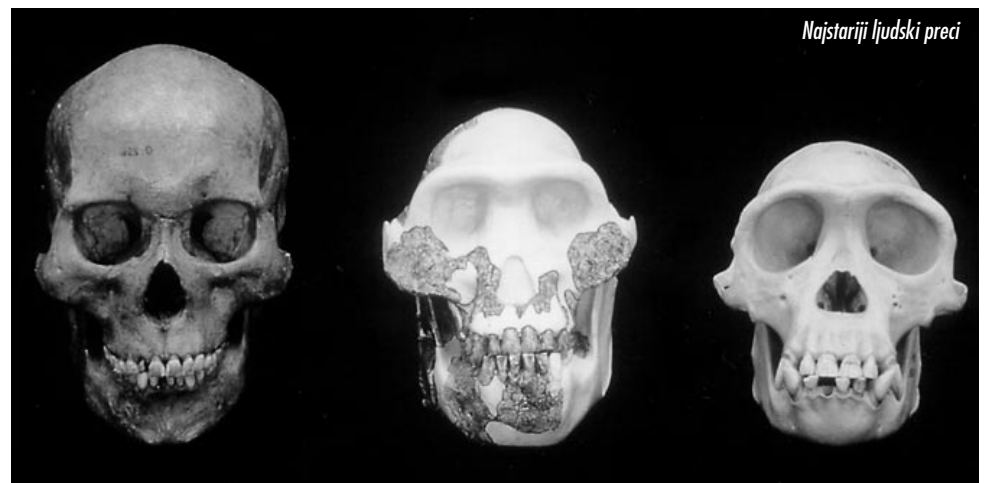
Antropolozi koje su Arens i Montagu kritizirali nisu se ograničavali na tumačenje samo suvremenih naroda. Neki su produbili svoje predrasude i mnogo dublje – u arheološke tragove. Interpretacije kanibalizma neizbježno su slijedile mnoga otkrića prehistorijskih ostataka. Arheološki nalazi u Europi i drugdje doveli su do raširenih pretpostavki o kanibalizmu. Prije 1871. godine američki pisac Mark Twain odvagao je to pitanje u eseju kasnije objavljenom u *Life as I Find It*: «Hrpa kostiju prvih ljudi i zvijeri pomiješanih zajedno, bez čvrstih dokaza da je čovjek jeo medvjede, a ne da su medvjedi jeli čov-

Današnja rekonstrukcija na krapinskom nalazištu

jeka – a ipak paleontologija zadržava izvještaj mrtvozornika u petom geološkom razdoblju o 'neugodnosti' koja se u međuvremenu izgubila i mirno ga veže uz COVJEKA, a onda mu dodaje ono što ukazuje na dokaze KANIBALIZMA. Pitam iskrena čitatelja, ne izgleda li to kao iskorištavanje gospodina koji je mrtav dva milijuna godina... «.

U stoljeću nakon Twainovih primjedbi, arheolozi i antropolozi opisali su hominide *Australopithecusa africanusa*, *Homo erectusa* i *Homo neanderthalensisa* kao kanibale. Prema nekim stavovima, ljudska je prehistorija u razdoblju od prije tri milijuna godina, pa do nedavno, bila prošarana kanibalizmom.

U ranim osamdesetim godinama našeg stoljeća, pojavila se važna kritička procjena ovih zaključaka. Knjiga arheologa

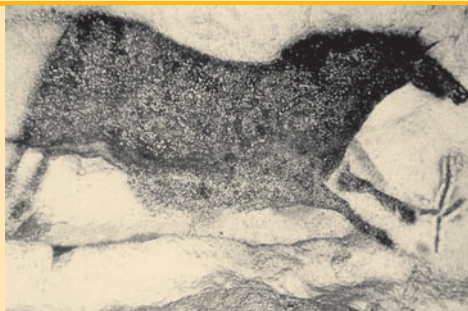

Lewisa Binforda *Bones: Ancient Men and Modern Myths* dokazuje da su tvrdnje o kanibalizmu ranih hominida bile neutemeljene. Nastavio je rad drugih prehistoričara zaokupljenih sastavom, kontekstom i modifikacijama skupina paleolitičkih kosti. Binford naglašava potrebu izvlačenja točnih zaključaka o načinima ponašanja u prošlosti na temelju poznavanja prošlosti s pomoću eksperimenata i promatranja u sadašnjosti. Njegov je utjecajni rad spojio skepticizam sa zahtjevom za metodološkom preciznošću u studijama o prehistorijskom kanibalizmu.

Rani europski kanibali

Najvažnije paleoantropološko nalazište u Europi nalazi se na sjeveru Španjole

ske, u podnožju Sierra de Atapuerce. Prehistorijsko naseljavanje špilja u tim planinama ostavilo je mnogobrojna nalazišta, ali je najstarije poznato do danas Gran Dolina, gdje se vrše iskopavanja. Tamo su pronađeni dokazi o postojanju, prije oko 800.000 godina, onoga što bi se moglo pokazati kao nova vrsta ljudskih predaka, *homo antecessor*. Kostii hominida

Špiljsko slikarstvo – prizor iz lova

s ostacima hominida, i oni su bili kanibalizirani. Dva hrvatska lokaliteta razdvaja tisuće generacija, pa ipak analiza upućuje da je kanibalizam prakticiran na oba mjesta. A sada je i francuski lokalitet potvrdio tu interpretaciju. Ovi se zaključci temelje na strogim standardima dokaza. Upravo zbog toga, većina paleoantropologa danas se pita «zašto kanibalizam?», a ne «je li to bio kanibalizam?»

Slično tome, novija otkrića mnogo mlađih nalazišta na američkom jugozapadu promijenila su način na koji su antropolozi shvaćali kulturu Anasazija na ovom području. Uzgajivači kukuruza nastavali su regiju Four Corners na američkom jugozapadnom stoljećima, gradeći svoje *pueblo* i spektakularne nastambe u stijenama ostavivši jedno od najbogatijih i najdetaljnijih arheoloških nalazišta na svijetu. Christy G. Turner II. s Arizona State Universityja analizirao je neobičnu grupu slomljenih i spaljenih ostataka ljudskih kostura s nalazišta Anasazija u Arizoni u državama New Mexico i Colorado tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina. Vidio je uzorak koji je upućivao na kanibalizam: lokalitet za lokalitetom s ljudskim kostima i izdajničkim znakovima. Pa ipak malo toga u novijoj povijesti ovoga područja i naroda Pueblo upućuje na činjenicu da je kanibalizam bio raširen, a neka su moderna plemena, koja tvrde da potječu od Anasazija, tvrdnje o kanibalizmu među svojim precima smatrali vrlo uznemirujućim.

Tragovi pečenja

Velika većina grobova Anasazija uključuje cijeli, složeni kostur često praćen ukrasnim keramičkim posudama koje su bile omiljene među lovcima ovoga područja. No kako je Turner zapazio, nekoliko desetaka grobova sadržavalo je fragmentirane, često i s tragovima gorenja, ljudske ostatke, i počeo se pojavljivati veći uzorak. Tijekom prošla tri desetljeća ukupan broj primjeraka ljudskih kostiju s ovih nalazišta popeo se na desetine tisuća, predstavljajući desetine individua tijekom

osam stotina godina prehistorije i desetine tisuća kvadratnih kilometara na američkom jugozapadu. Skupina koju sam analizirao prije deset godina s nalazišta Anasazija u kanjonu Mancos u jugozapadnom Coloradu, primjerice, sadržavala je 2106 fragmenata kostiju od najmanje 29 američkih urođenika muškaraca, žene i djece.

Ta je skupina nađena u nastambama od malih *pueblos* do velikih gradova i često se datira u vrijeme napuštanja tih istih nastambi. Kostii često pokazuju tragove pečenja prije odvajanja mesa od kostiju. Nalazi također nesumnjivo ukazuju na to da su ljudi vadili mozak i lomili kosti udova zbog moždine nakon odvajanja mišićnog tkiva. A neko od većeg iverja kostii čak pokazuje tragove obrade na krajevima, što je pojava koja se povezuje s kuhanjem u keramičkim posudama. Fragmenti kostiju iz Mancosa otkrivaju promjene koje odgovaraju onima koje su Anasaziji ostavljali nakon obrade divljači kao što su jelen ili ovce s velikim rogovima. Osteološki dokazi jasno pokazuju da je ljudima skidana koža i da su pečeni, mišići su im odrezani, zglobovi odvojeni, duge kosti slomljene na nakovnju kamenim čekićem, meke kosti su zdrobljene, a fragmenti su nađeni u keramičkim posudama. No članci koji iznose rezultate pokazali su kontroverznom. Suprotstavljane interpretacijama kanibalizma ponekad se činilo motivirano više političkim no znanstvenim razlozima. Mnogi današnji antropolozi vjeruju da znanstveni dokazi moraju odgovarati društvenim osjetljivostima. Za njih je kanibalizam kulturološki toliko osjetljiv, toliko politički nekorektan, da jednostavno ne mogu progutati dokaze o njegovu postojanju.

Najčvršći dokaz u prilog ljudskom kanibalizmu na nalazištima Anasazija na američkom jugozapadu objavio je Richard A. Marlar s kolegama s University of Colorado School of Medicine. Iskopane su tri sojenice Anasazija datirane otprilike 1150 godine prije Krista na nalazištu nazvanom Cowboy Wash u blizini Mesa Verde u jugozapadnom Coloradu. Nađen je isti uzorak uočen na drugim lokalitetima kao što je Mancos: odvojene, polomljene, razbacane ljudske kosti u nepogrebnom kontekstu. Odlično očuvani, pažljivo iskopani i promišljeno analizirani, pružili su kemijsku dimenziju analize i, konačno, izravan dokaz ljudskog kanibalizma.

Marlar i njegovi suradnici otkrili su i ostatke ljudskog mioglobina – proteina

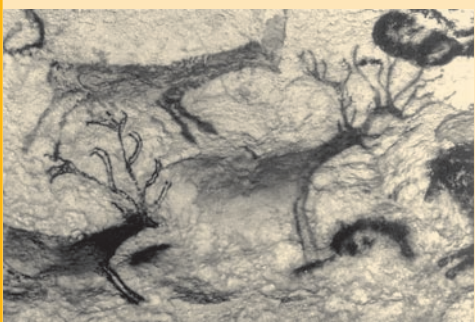
od kosti do knjige postanka

prisutnoga u srčanom i drugim mišićima – na keramičkoj posudi, upućujući na zaključak da je ljudsko meso kuhano u toj posudi. Nespaljen ljudski, antički izmet otkriven na ognjištu jednoga od napuštenih nastambi također je sadržavao ljudski mioglobin. Tako osteološki, arheološki i biokemijski podaci ukazuju na pojavu kanibalizma u Cowboy Washu. Biokemijski podaci o obradi i konzumaciji ljudskog tkiva nude dodatnu čvrstu potporu za brojna osteološka i arheološka nalazišta širom američke jugozapada.

Ostaje mnogo veći izazov utvrditi zašto se pojavio kanibalizam nego ustvrditi da se pojavio. Ljudi obično jedu zato što su gladni, i većina prehistorijskih kanibala jednako je tako vjerojatno bila gladna. No razlikovati više od toga – kao što je pitanje je li okus ljudskog mesa bio ugodan ili je li kanibalizam bio način preživljavanja teških vremena ili zadovoljavajući način na koji se moglo riješiti neprijatelja – zahtijeva znanje koje još nije dostupno arheolozima. Čak i slučaju Anasazija, koji su kvalitetno proučavani, nemoguće je odrediti je li kanibalizam bio rezultat gladi, religijskih vjerovanja ili nekog spoja ovih i nekih drugih faktora. Međutim, ono što postaje jasno s pomoću sve preciznije znanosti o arheologiji jest činjenica da je kanibalizam dio naše kolektivne prošlosti.

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

* Iz *Scientific Americana*, vol. 265, broj 2 (kolovoz 2001.)

Špiljsko slikarstvo – prizor iz lova

otkrivene u jednom sloju špiljskog sedimenta, izmiješane su s kamenim oruđem i ostacima prehistorijske divljači kao što su jelen, bizon i nosorog. Ostatke hominida čine 92 fragmenta kostura šestero individua. Nose nedvojbene tragove klanja kamenim oruđem, uključujući skidanje kože i odvajanje mesa, kao i obrade moždane ovojnice i dugih kostiju zbog moždine. Taj uzorak klanja odgovara onomu na obližnjim životinjskim kostima. Ovo je najstariji dokaz kanibalizma hominida.

O kanibalizmu među mnogo mlađim europskim neandertalcima – koji su živjeli u razdoblju prije 35.000 i 150.000 godina – raspravlja se od kasnog devetnaestog stoljeća, kada je veliki hrvatski paleoantropolog Dragutin Gorjanović-Kramberger pronašao polomljene, s tragovima noža i razbacane ostatke više od 20 neandertalaca duboko u pijesku krapinskoga planinskog skloništa. Nažalost, meke fosilne kosti grubo su izvadene prema današnjim standardima i onda prekrivene tankim slojem sredstva za konzervaciju, koji je skrio dokaze djelovanja kamenim oruđem i uvelike otežao analizu ostataka. Neki vjeruju da kosti krapinskoga pračovjeka pokazuju jasne znakove kanibalizma; drugi su pak pripisali uzorke oštećenja na kostima kamenju koje je padalo sa stropa špilje, žvakanju nosoroga ili nekom običaju pokopa neandertalaca. No novije analize krapinskih kostiju, kao i onih iz druge hrvatske špilje, Vindije, u kojoj ima nešto mlađih ostataka neandertalaca i životinja, ukazuju da se kanibalizam prakticirao na oba mjesta.

Špilja Moula-Guercy

Posljednjih nekoliko godina, još je jedno nalazište neandertalaca poduprlo tezu po kojoj su neki od ovih hominida prakticirali kanibalizam. Na obalama rijeke Rhone u jugoistočnoj Francuskoj, Alban Defleur s fakulteta Mediterranean u Marseillesu vrši iskopavanja u špilji Moula-Guercy posljednjih devet godina. Neandertalci su ju nastanjivali prije otprilike 100.000 godina. U jednom sloju otkriveni su ostaci najmanje šestoro individua, od šest godina do odrasle dobi. Defleurova minuciozna iskopavanja i standardi konzervacije pružili su podatke u svakom pogledu jednake suvremenim forenzičnim ispitivanjima mjesta zločina. Svaki fragment faune i kosti neandertalca, svaki makrobotanički trag, svaka kamena alatka precizno su nacrtani u tri dimenzije. Taj trud omogućio je shvaćanje položaja kostiju razbacanih oko ognjišta koje je bilo hladno tisuću stoljeća.

Mikroskopska analiza fragmenata kosti neandertalaca i biljnih ostataka navode na isti zaključak do kojega su došli arheolozi u starijem nalazištu Gran Dolina: kanibalizam su prakticirali neki prehistorijski Europljani. No odrediti koliko su ga često prakticirali i u kojim prilikama mnogo je veći izazov. Ipak, učestalost kanibalizma je zapanjujuća. Poznato nam je samo jedno vrlo rano europsko nalazište

U što su vjerovali naši preci?

ESEj

Arte povera

Predrag Matvejević

Zidne biljke dijele sudbinu s jednom vrstom skulptura koje su također utisnute u zidove. I jedne i druge su na pročeljima, uz prozore i balkone, po mostovima i bunarima, na verandama.

Te skromne skulpture nazivaju «kamenjem» – *pietre*. Izložene su vjetru i kiši, žegama i studeni, vlazi i memli od kojih se nitko i ništa u Laguni ne može skloniti i spasiti. Vrijeme i nepogode nagrizaju im i stružu površinu, izbrazdaju je i naboraju poput ljudskoga lica. Podloga na koju su pričvršćene ili oslonjene popusti i ulegne se. Žbuka se oko njih satre ili smrvi. Pored njih svakodnevno prolaze tisuće ljudi a da im pogled i ne padne na njih. Hrle prema znamenitostima i spomenicima, većim ili slavijim.

Takvo se «kamenje» stoljećima ugrađivalo u zidove i skidalo s njih po želji i prema potrebi, kupovalo se i prodavalo, krijumčarilo i krivotvorilo. Izdvajaju se napose takozvane *patere* (vulgo: *patare*) i *formelle*. Prve su obično okrugle, druge uglaste. Slične jedne drugima i često se međusobno zamjenjuju. Rubovi su im ponekad čipkasti. Neke su od mramora, onog skupocenog koji je dovažan s egejskog otoka Naksiosa, iz Pentilikosa kraj Atene ili s Parosa. Mnoge su isklepane od istarskoga kamena, tvrdog i otpornog. Najviše ih je izliveno od obične sadre, pomiješane sa žbukom. U devetnaestom stoljeću, Cesare Augusto Levi, potomak židovskih Marana koji bijahu u Veneciji primljeni bolje nego drugdje, nije povezivao porijeklo *patere* s obradnim zdjelicama Grka i Rimljana, nego s manikejskim herezama kakvima su bili bliski i bogumili na Balkanu, s patarenima. Crkva i znanost nisu potvrdile takve pretpostavke. U Boerijevom mletačkom rječniku iz 1829. godine nema te riječi.

Poznati majstori dljijeta radili su rijetko i nerado takvu «vanjsku skulpturu» (tako je najčešće zovu: *scultura esterna*). Bila je podcijenjena i nedovoljno zaštićena. Izrađivali su je ponekad obični zidari i klesari, sinovi obrtnika i trgovaca, mornari koji su između dviju plovidbi tražili posla ili ispunjali dokolicu. Teško je razvrstati sve rodove i motive koji joj pripadaju: heraldički znaci i grbovi obitelji koje su ostavile traga u povijesti ili pak onih koje su posve zaboravljene, blazoni plemstva koje se još pamti ili se već odavno ugasilo, štitovi ratnika koji su pali na bojnopolju ili na pramcu galije, insignije zadužbina što su se raspale i bratovština koje su se razdružile, bareljeji i zavjetne ploče, medalje i medaljoni iz raznih epoha. Nedaleko od tabernakula u kojem je kip Gospe predane molitvi, nailazim na lik mletačke gospođe, željne radosti. Izmjenjuju se antropomorfnе i zoomorfne figure, zmije i zmajevi, amblemi uspjeha i taštine, vjere i praznovjerja. Kraj bifora, trifora i raznih polifora, portala i lođa, ističu se simboli moći i prijetnje – dvoglavni orlovi, krvožedni grifoni, marcijanski lavovi. Ovih je posljednjih oduvijek bilo napretek. Još ih je posvuda, od najsiraćijih *sestiera* i Lazareta do Duždeve palače i same bazilike Svetoga Marka. Kad je potkraj petnaestoga stoljeća Dürer prvi put došao u Mletke začudio se što vidi tolike lavlje glave, a u gradu bijaše jedan jedini lav od krvi i mesa, kakvog se moglo vjerno nacrtati ili isklesati.

I stilovi takvih djela, manjega i većega razmjera, raznovrsni su i raznoliki: romanički, gotički, «gotico fiorito» na mletački način, barokni, naivni, ponegdje s

Biblia Pauperum, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. Lat. 871, fol. 14 v

ugrađenim kasnoantičkim dodacima, izvornim ili kopiranim. Razlikuju se od spomenika povijesnim ličnostima i zaslužnim građanima kraj velikih palača, kipova svetaca i prelata uz oltare. Svjetovni motivi češći su nego vjerski. Poganskih je, reklo bi se, više nego kršćanskih. Bizantski i latinski duh u ovom gradu ne prkose jedan drugome.

Trgove ovdje zovu poljanama – *campi* i *campielli*, jedino je Trg svetoga Marka zaslužni čast da bude *Piazza*. Na njima su bunari urešeni prstenom koji se naziva *vera* – na istočnoj jadranskoj obali to se ime daje zaručničkom i vjenčanom prstenu. Ispod *vera* su opet štitovi, blazoni ili grbovlje, ponovo amblemi i heraldika, ponegdje plodovi i grozdovi. *Campielli* bi bez takvih bunara bili siromašniji, izgledali bi još više pusti. Oni su njihov nakit čak i tamo gdje su ih vjedra vode i lanci vitla izlokali i ožuljali.

U jednoj staroj knjižari, smještenoj među uskim prolazima kraj Rialta, nađoh opširan libar povjesničara po imenu Rizzija, posvećen upravo «vanjskim skulpturama». Rijetki stručnjaci za ovu vrstu primijenjene umjetnosti nazivaju ih također lutajućim ili bludećim: *sculpture erratiche*. Navode se razne zgode i nezgode u vezi s njihovim nastankom ili iščeznućem. Ruskin je, prilikom jednog od svojih boravaka u Veneciji, nacrtao i obilježio *patere* koje su krasile Fondaco dei Turchi. Nema ih više na tom mjestu. Akvarelist Antonio Vucetich (sudeći po imenu naš sunarodnjak iz Dalmacije, Ščavun ili Morlak), izradio je po narudžbi mnoge crteže sličnih radova. Neki su od njih još tamo gdje su jednoč bili. Nekih više odavno nema. Skinuti su, istrgnuti iz zidova poput travki i stabljika. Premješteni su na druga mjesta, propali ili prodani. Dio ih je pronađen u stranim riznicama i po dvorovima, u Rusiji i Pruskoj, čak i s onu stranu oceana.

Većina ih je ipak ostala. Uspio sam pronaći neke od tih skulptura uz pomoć drevnih zapisa i crteža, prepoznati ih unatoč neprilikama kojima su bile izložene, ozljedama koje su pretrpjele. Tri neobične «eratičke glave» od istarskoga kamena zatekoh na Ca' Molin uz Rio dei Barcaroli – posve su iste kao one koje su nam zaviještali Vucetichovo pero i kičica. Maskarona s glavom starca, prekrivenom nekom vrstom marame, nađoh u Calle dei Spiriti gdje je i prije

stajao – nagrdilo ga je vrijeme, otkinut mu je dio nosa, ali je još tu. Na Campiello dei Guardiani dobro je sačuvan barelje, također od istarskoga kamena, s motivima basne o rodi i lisici uz izduženi vrč. U grčkom mramoru, reklo bi se onom s Naksiosa, kraj stepenica Ca' Molin (u Santa Maria Zobenico), nalaze se dvije goleme ptice kojima su se vratovi isprepleli, oslonjene su na trs sa dva golema grozda grožđa – vrijeme im je naudilo premda su mramorni. Jedva se daju prepoznati. Ponte delle Oche – Most gusaka – dobio je ime po velikim čapljama ispod njegove ograde, izrađenih u mramoru s Parosa – oni koji su taj most tako nazvali zamijenili su čaplje i guske, kao što često zamjenjujemo različite stvari jednu s drugom. Nadoh u blizini i jednog orla koji se strmoglavio na zeca, sklupčanog i preplašenog. Skladna kompozicija *patera* i formela sačuvala se na pročelju Ca' da Mosto, uz sam Canal Grande.

Lavova Svetoga Marka ima raznih vrsta: krilatih, sjedećih («*in moleca*»), likujućih. Povjesničari kažu da ih je

Napoleonova vojska, kad se približila Veneciji, pokušala zabraniti dekretom: divizijski general Victor Perrin usprotivio se 30. floreala 1797. godine, u ime Revolucije, javnoj upotrebi takva simbola: «Gradska uprava (*La Municipalità*) Venecije izlaže s pompom slike Svetoga Marka u nadi da će ponovo zavezati teror Inkvizicije nad časnim i poštenim građaninom... To su koraci prema Makijavelizmu» itd. Generalu je bilo nepoznato da Sv. Marko, za razliku od Sv. Petra i Pavla, nikad nije otišao u Rim te da je njegov primjer predstavljao neku vrstu blage oporbe spram pontifikalne moći. Jakobinac nije znao kakva je doista bila pobožnost samih Mlečana. Lavovi Svetoga Marka ostali su i dalje zaštitnici grada i njegovih posjeda, čuvari Jadrana koji je nekoć smatran Zaljevom Venecije.

Sve te «izvanjske» i «lutajuće» skulpture («*esterne*», «*erratiche*» itd.) mogu se, na kraju krajeva, podijeliti u dvije osnovne kategorije: one koje krase i uzdižu pročelja golemih i raskošnih palača i one koje su pribite uza zidove tiješnih i sjenovitih ulica da i njih urese i oplemene. Ove posljednje – kojima su ovi redovi posvećeni – tvore posebnu umjetnost grada i građana, puka i ulice, mletačkih «kala» i kanala. Ta ARTE POVERA uči nas gledati s poniznošću ono što stoji iznad nas ili postrani, pomaže nam da otkrijemo ono što vrijedi vidjeti.

Skulptura po zidovima i zidne biljke često su blizu jedne drugima, ponekad zajedno. Ove se osipaju i gube, one venu i iščezavaju. Kraj jednih i drugih naći ćemo ponekad jedva vidljivu udubinu s metalnim vratašcima obavijenim patinom ili rdom. Uz nju je natpis: *Pane dei poveri*. Tu se ostavljalo ne samo koricu kruha, nego i novčić ili milodar.

Serenissima je poznavala pohlepu i lihvu, ali je znala i za milost i milosrđe. ☒

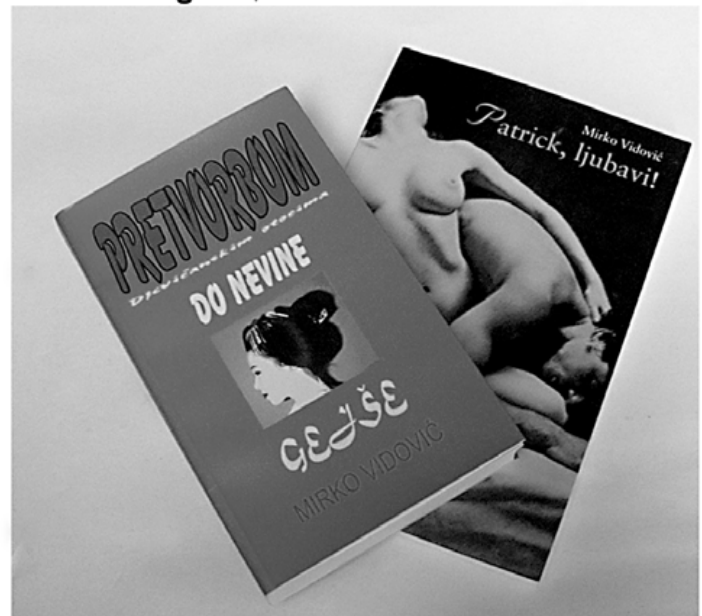
Odlomak iz rukopisa knjige
Jadranski portulan

Kad je potkraj petnaestoga stoljeća Dürer prvi put došao u Mletke začudio se što vidi tolike lavlje glave, a u gradu bijaše jedan jedini lav od krvi i mesa, kakvog se moglo vjerno nacrtati ili isklesati

Mirko Vidović PATRICK, LJUBAVI!

Ceres / Zagreb, 2001. Str. 278

Roman se prodaje u boljim knjižarama ili direktno na telefone 4668 002 i 4668 003, Ceres Zagreb, Nova Ves 7

Mirko Vidović PRETVORBOM Djevičanskim otocima DO NEVINE GEJŠE

Roman se prodaje u zagrebačkim knjižarama:

Knjižara LJEVAK, Trg bana Jelačića 17
MEANDAR, Opatovina 11
MODERNA VREMENA, Teslina 18
PROSVJETA, Preradovićev trg 5

Ili na telefon: 098 1691217 (besplatna poštarina)

većina izloženih radova. Naime, s fleševima je ulazio u ono što naziva "međuprostori", te je uzimao oblike. Međuprostori su mu također velika opsesija, a to su oni

horizontalnim usmjerenjem naslanja na vertikalno postavljen crni pravokutnik veličine prozora, koji i prekriva ugao prostorije do samog prozora. U drugom je pak snop svjetla usmjeren u kut prostorije, rastapajući ga i pretvarajući u blješteću materiju. No, u dva rada te serije umjetnik uvodi za njega neobične autobiografske figurativne motive. U instalaciji *Fleševi*

– *Fleševi (toalet)*. Zrcalima se tako stvara novi odnos prema prostoru gdje se prostor i svjetlo ogledaju stvarajući slojevite značenjske odnose.

Pitanje stvarnosti

Svjetlo je umjetnikova opsesija kojom u jednom crno-svjetlećem svijetu osvještava paralelnu stvarnost valova i čestica svjetla te našu percepciju

Goran Petercol, *Fleševi*, Muzej suvremene umjetnosti, od 7. veljače do 3. ožujka 2002., Zagreb

Sunčica Ostoić

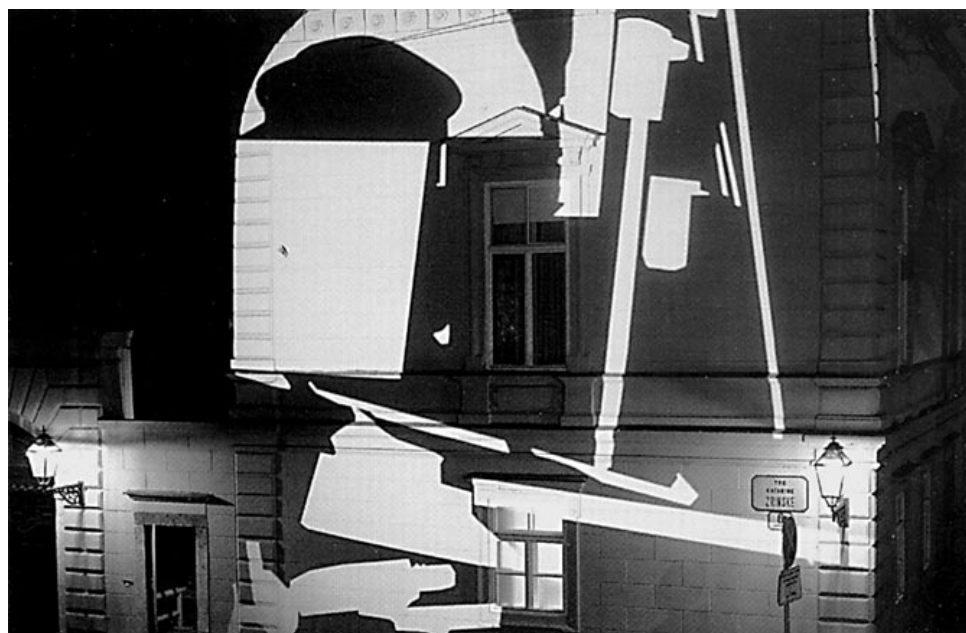
Svjetlo i sjena u tradiciji zapadne umjetnosti korišteni su kao dodatni elementi koji su oblicima davali iluziju trodimenzionalnosti. Do polovine 19. stoljeća svjetlo je prikazivano kao efekt na objektima koji se naglašavao bijelom bojom, a sjena crnom i njezinim tonovima. Impresionisti su oslobodili svjetlo i sjenu crno-bijelog svijeta, te su se ta dva elementa počela u umjetnosti 20. stoljeća polako osamostaljavati, da bi na kraju postali potpuno autonomni. Neki od velikih umjetnika današnjice također rade sa svjetlom, i to svjetlom koje nalaze u različitim prostorima, svjetlom kao materijalom, primjerice James Turrell.

Trenutačno se na hrvatskoj umjetničkoj sceni nekoliko autora bavi svjetlom – Ivana Franke, Mirjana Vodopija, Davor Antolić-Antas, da spomenemo neke. Svaki od njih na specifičan način radi sa svjetlom, nađenim, umjetnim, prirodnim u svojim mijenama... No, umjetnik koji se još uvijek ne samo bavi svjetlom, već mu je ono jedan od najčešćih materijala kojim gradi svoje instalacije i ambijente, jest Goran Petercol. U svakoj prostoriji postoji mnogo nijansi svjetlosti, no kako se primjećuje, čak i u osvjetljenoj prostoriji postoje mjesta gdje nema svjetlosti, kao što su ladice. Tako Petercol koristi svjetlost različitog intenziteta, od punog osvjetljenja do sjena. Osim što tematizira svjetlo, ovaj autor proučava i sjene, te objekte dobivane sintezom svjetlo-objekt-sjena. Predmet, svjetlo i sjena u njegovim se radovima miješaju u nove forme koje izmiču definiciji prema jasnim koordinatama prostora. Drugi materijal kojim gradi umjetnička djela upravo je zatečeni prostor. Iako baratanje svjetlom i sjenom asocira na crno-bijele površine, njegovi radovi imaju različite nijanse svjetlosti ovisno o vrsti osvjetljenja koje koristi, jer smatra da je rad sa svjetlošću rad s bojom.

Samostalnost svjetla

Svjetlost i predmet su uvjetovani. No i svjetlo može stvarati vlastite oblike. Petercol radi instalacije od onog zbog čega vidimo, te nas tjera na razmišljanje o onom što vidimo. Dajući svjetlosti neku vrstu samostalnosti, postajemo svjesni nje i svih onih oblika koje omogućava. Čineći obrat prezentiranjem konstante – svjetla, a ne prolaznih tijela i oblika, radi umjetnička djela s pomoću nečeg stalnog, što je samo naizgled promjenljivo i to u našem univerzumu dana i noći, godišnjih doba, odnosno položaja Sunca. On instalacijama sa svjetlom pokazuje ono što i inače vidimo: sjene te obasjana područja predmeta. U tom postupku te dobivenom vizualnom efektu on ne traži nikakvu simboliku ili asocijativnost. On jednostavno predstavlja jedan neopipljivi sloj realnosti.

U svojoj najnovijoj izložbi koja se održava u zagrebačkom Muzeju suvremene umjetnosti, radove je ujedinio pod nazivom *Fleševi*. Fleševi su vremenski kratki svjetlosni bljeskovi s pomoću kojih je nastala

Fleševi (galerija), 2002. (foto: Jasenko Rasol)

POLICA iz serije *Kupaonice*, 2001., instalacija u Muzeju suvremene umjetnosti, Zagreb / kombinirana tehnika (foto: Jasenko Rasol)

prostori čiji je sadržaj sekundaran, koji nije jasno definiran. Na različitim razinama to su, kako daje primjer, hodnici, dječji prostori za igru, kao mjesto ispod stola, udubljena vrata, prozora, ali i svjetlo te sjena kao dio nekog objekta. Na izložbi je prezentirano više vrsta radova: dislocirane svjetlosne forme, zatim radovi s ogledalima, njihova kombinacija, te radovi koji se sastoje od svjetlosnih i video projekcija. Kao i u prijašnjim radovima, umjetnik dislocira različite oblike i predmete, te ih postavlja u novi kontekst. Kao što je sjena Taličnog Toma brža i odvojenija od svojeg vlasnika, tako je i Petercolovo svjetlo odvojena sjena koja je promijenila svoju svjetlosnu kvalitetu. Oblici su apstraktne geometrizirane ili organske plohe koje variraju oblikom i usmjerenjem, a u njima nisu raspoznatljivi predmeti od kojih su oduzeti. Osim toga, oblike obrubljuje tanki obojeni pojas koja nastaje zbog loma svjetlosti.

Dislokacija formi

U seriji *Fleševi* Petercol je izložio niz nepravilnih svjetlosnih formi koje smještajem veže uz galerijska vrata i prozore. Prema naslovima možemo zaključiti njihovo porijeklo. Nose, naime, nazive *depo* ili *toalet*, što ukazuje da ih je umjetnik pronašao baš na tom mjestu u muzeju. No, ti su oblici prvobitno bili sjene koje je umjetnik uhvatio fotoaparatom upotrebljavajući fleš, da bi ih kasnije transformirao u svjetlo. Tako izmijenjene, postavio ih je u novi prostor istražujući njihov odnos s otvorima galerije, gdje nastaje potpuno novi sadržaj. Jedan od oblika tako se

Goran Petercol, kao što sâm govori, svjetlo tretira kao materijal, dakle materijal koji je u stvaranju umjetničkog djela jednako vrijedan, važan i zahtjevan kao što su to u kiparstvu kamen ili bronca. Ono što mi je posebno zanimljivo kod Petercola jest ta problematika uzimanja sjene kao forme. Naime, čitav njegov rad promatram u kontekstu problematiziranja samog pojma forme – što je to forma? Forma je, naravno, ono što se u komunikacijskom procesu razmjenjuje. Ono što inače u naučnoj percepciji poimamo amorfnim, dakle sjenu, Petercol tretira kao formu. Konkretno u slučaju ove izložbe, svi radovi nastali su tako da je sve oblike osvjetljavao flešom fotografskog aparata, potom je od tako nastale proizvedene sjene umjetnik izradio negative, i ti su negativi projicirani u samom prostoru galerije, te kroz prozor galerije na susjednu zgradu. Dakle, on se ovdje bavio pojmom dislokacije same forme. Sjena ovdje nije vezana na objekt uz koji je uvjetno rečeno prirodno vezana, nego je tu sjenu prebacio na drugo mjesto. Na taj način umjetnik postavlja pitanje što je stvarnost. Tako performativ njegova rada očitavam u poimanju stvarnosti kao relacionirane i trajno nastajuće, ne kao unaprijed određene. ☐

Leomida Kovač

(ormar) preklapa video projekciju u kojoj flešom fotografira oblike iz ormara s tim istim oblicima prevedenim u svjetlost. Rad *Fleševi (stubište)*, posvećen Tomislavu Gotovcu, sastoji se od pravilnih crno-bijelih oblika i bljeskova, poput onih fleša, kadrova Petercola kako fotografira te, kao i prethodni, prikazuje proces nastajanja djela.

Zrcala su mjesta na kojima prostor postaje bezgraničan, iluzija. Ona su u odnosu s prostorom – veličine su galerijskih prozora. Koristi ih na različit način stavljajući ih u odnos s raznim predmetima koji su osnova za daljnju izgradnju iluzije. U radu *Međuprostori (vrata)* sučelice postavlja dva zrcala od kojih jedno ima dva para malih metalnih štapića. Bez gledatelja oni su beskonačan odraz, a kada u prostor između njih zakorači posjetitelj, nađe se u beskonačnom ponavljanju svojeg lika. Tako se stvara neuhvatljiv prostor. No, u zrcalu se odražavaju i predmeti poput instalacije od drvene prizme koja se, ukoso postavljena, oslanja s jedne strane na zid, a užom stranom na zrcalo stvarajući suptilne prostorne iluzije, a u njemu se, također, odražavaju i svjetlosne forme

Stvarnost valova i čestica

Petercol koristi i *ready-made* predmete, kao u instalaciji iz 2001. godine *Polica* iz serije *Kupaonice*, koja se sastoji od bijele keramičke police kakvu nalazimo u kupaonicama, njezine sjene te svjetla. Forma svjetla je uvećana sjena koja prekriva i predmet i sjenu. Time je svjetlo odvojeno od njegove posljedice. No, umjetnik sa svojim instalacijama nije ostao samo u unutarnjem prostoru, nego je oblike koje je pronašao unutra izložio na Katarininu trgu. Naime, galerijski prostor s vanjskim povezuje najvećom instalacijom izložbe – *Fleševi (galerija)*, u kojoj na nasuprotnu palaču Dverce projicira oblike unutrašnjosti, koji su vidljivi tek kada padne mrak. Tada je fasada zgrade prekrivena nepravilnim žutim geometrijskim ploham, za koje bismo mogli reći da podsjećaju ne na kazališta sjena, nego na kazališta svjetla.

Umjetnik koji se već petnaestak godina bavi svjetlom nekoliko je puta izlagao na najvećim svjetskim bijenalima, poput Venecijanskog ili onog u São Paulu, i ovaj put kreativno i kvalitetno nastavlja sa svojim istraživanjima. Izložba *Fleševi* veliki je svjetlosni ambijent u kojem iz polumraka izviru pojedina djela. Tu Petercol opet pokazuje kako je svjetlo njegova opsesija kojom u jednom crno-svjetlećem svijetu osvještava paralelnu stvarnost valova i čestica svjetla te našu percepciju. Petercolovi su radovi kratkotrajni. Traju samo onoliko koliko je svjetlo upaljeno ili ugašeno. No, osim ako ih ne kupite, mogu se pogledati u *Radnoj monografiji*, koja je izašla istovremeno s izložbom, u kojoj su uz bogatu foto-dokumentaciju umjetnikovih radova tekstovi kustosice izložbe Leonide Kovač, Gregora Podnara, kustosa Ljubljanskog ŠKUC-a, te intervju Ivane Sajko s umjetnikom. ☐

Fleševi su vremenski kratki svjetlosni bljeskovi s pomoću kojih je nastala većina izloženih radova. Naime, s fleševima je ulazio u ono što naziva "međuprostori", te je uzimao oblike. Međuprostori su mu također velika opsesija, a to su oni prostori čiji je sadržaj sekundaran, koji nije jasno definiran

Rekao bih da je Goran Petercol dugo na umjetničkoj sceni i to ne samo na hrvatskoj, već i međunarodnoj, tako da ga smatram međunarodnim umjetnikom. Više je puta bio označen kao umjetnik svjetlosti, što želim opovrgnuti. On naravno upotrebljava svjetlost kao materijal poput bilo kojeg drugog materijala, tako da je u monografiji naglasak na činjenici da ne radi samo sa svjetlom, nego da je svjetlo jedan od mogućih materijala. Petercol nije vezan za generaciju te je danas jednako suvremen kao i prije petnaest godina. ☐

Gregor Podnar

Fenomen koji sam želio naglasiti tim tekstom jest da danas umjetnost više nije avangarda koja ide od samog vrha situacije,

Kad je ovaj rad prvi put izlagan, kulturna javnost shvatila ga je više kao umjetnički angažman u socijalnom kontekstu, kao da se radi o producentima vizualne umjetnosti, koji sami nisu umjetnici... Naša je uloga u svemu to-

ski zid s naslikanim logotipima raznih lokalnih istarskih tvrtki. Zainteresirala nas je kvaliteta tih logotipa i načina na koji su oslikani, vrlo zanimljivo u usporedbi s tehnološkom kvalitetom reklama na većim nogometnim igra-

ra tako jaka da smo je na neki način htjeli iskoristiti. Ako ne iskoristite strukturu zgrade za izložbu, struktura može uništiti rad. Rad i prostor moraju surađivati. To je vrlo važno baš u Galeriji PM-a, nije tako u svakoj galeriji, pogotovo ne u onim uobičajenim kvadratnim prostorima, u kojima suradnja između prostora i djela može izostati.

– **Hislop:** Staviti logotipe na zgradu zanimljivo je premještanje i odučavanje svakodnevnog života. To je neka vrsta igre, svojevrsna provokacija koja prolaznike potiče na pitanje: "Zašto?". Ako je moguće potaknuti na pitanje one koji obično ne zalaze u galerije, onda je to već uspjeh koji ne postiže mnogo izložbi! Ako netko pak uspije shvatiti da se radi o riječima i prošetati oko zgrade, tada smo zašli u drugi sloj djela. Želja je bila provocirati pitanje potaknuti ljude da promatraju svoje okruženje na drugi način.

Naslov izložbe Točke razdvajanja, kao i pitanje postavljeno natpisom, asocijativno je i otvara slojevit interpretacijski prostor koji zadire u socijalni kontekst. Možemo li reći da u eri tzv. liberalnoga kapitalizma rad aktualizira procese globalizacije?

– **Erhard:** Živimo u čudno vrijeme novih segregacija i globalne kulture s vrlo jakim i zapravo prilično stupidnim sloganima, u doba razdvajanja na "dobre" i "loše", njih i nas, terorista i anti-terorista... Privukla nas je mogućnost da slogan "Kad mi započinjemo, a oni završavaju?", to prilično nejasno pitanje, stavimo u doista moćnu poziciju. Iz te je pozicije moguće očekivati nešto uistinu politički aktivno, zbog samog položaja zgrade u Zagrebu.

– **Hislop:** Zbog imena trga, Trg žrtava fašizma.

Odbiti odabir

– **Erhard:** Ne želimo činiti odabir, jer danas svatko želi napraviti odlučan izbor i nekamo pripadati. Kao što je George Bush rekao: "Ako nisi za nas, onda si protiv nas". Govorim o takvoj vrsti slogana, koji nam se uistinu ne sviđaju.

– **Hislop:** Uporaba logotipa sama po sebi upućuje na pitanje razdvajanja u društvu, ekonomskog razdvajanja, između lokalno poznatih logotipa i njihovih funkcija, i onih međunarodno poznatih korporativnih logotipa koji okupljaju više kapitala i moći oko sebe i neprestano se šire, za razliku od lokalnih tvrtki koje se smanjuju. To predstavlja točku podjele koja se događa posvuda, u čitavome svijetu, ne samo u istočnoj Europi, nego i u zapadnim zemljama. Radi se o razdvajanju stabilnoga lokalnog i fluidnoga globalnog. I u Škotskoj, Africi ili Aziji postoji ista borba za preživljavanje lokalnih vrijednosti i ekspanzija centralizacije. Sve veća količina novca odlazi sve manjem broju ljudi... To je međunarodni fenomen.

Pitanje koje smo postavili ostaje bez zaključka, ono počinje i završava iznova. Da postoji neki poseban definirani odgovor ili komentar, napisali bismo članak u novinama, a ne bismo napravili umjetnički rad. Ovako je mnogo otvorenije, stvar klizi od jedne definicije do druge. To je dio snage rada, taj govor o definiciji i razdvajanju, a u isto vrijeme odbijanje definicije po sebi. ☒

Dominic Hislop i Mikos Erhard

Gdje mi počinjemo, a oni završavaju?

Dominic Hislop i Miklos Erhard, Točke razdvajanja, Galerija PM-a, od 29. siječnja do 23. veljače 2002., Zagreb

Iva R. Janković

Zbog svoje zanimljive povijesti, položaja i oblika, Meštrovićev paviljon na Trgu žrtava fašizma u posljednje je vrijeme postao metom različitih umjetničkih intervencija. Posljednju su intervenciju krajem siječnja izveli škotski umjetnik Dominic Hislop i Miklos Erhard iz Budimpešte, postavivši na zgradu natpis sastavljen od logotipa različitih hrvatskih proizvođača i poduzetnika. Dominic Hislop i Miklos Erhard suradnju su započeli u Hrvatskoj, na umjetničkoj koloniji u Labinu 1997., da bi međunarodnu popularnost stekli već sljedeće godine zajedničkim projektom *Inside Out*.

Dominic Hislop je nakon tradicionalne akademske naobrazbe u Edinbourghu, te posljediplomskog studija u Glasgowu, boraveći 1996. na šestomjesečnoj stipendiji u Budimpešti počeo ciklus aktivističkih radova intervenirajući neposredno na uličnim znakovima i reklamnim plakatima. Tada upoznaje Miklosa Erharda, koji je studirao slikarstvo na Umjetničkoj akademiji u Budimpešti, no Akademiju je, uz studij jezika na Filozofskom fakultetu, završio diplomom na odsjeku za nove medije. Nezadovoljstvo umjetničkim sustavom i vlastitom ulogom u njemu Miklos Erhard izrazio je tekstom *Strukture praznine*, objavljenim u webzinu *Subsol*, napisanim u suradnji s filozofkinjom Dunom Maver.

U tekstu se osvrćete na monumentalne izložbe suvremene umjetnosti koje uspoređujete s inventarnim knjigama, redundancijom bez stvarnog cilja i svrbe. Što Vas je potaknulo da objavite taj tekst?

– **Erhard:** Napisao sam te stvari jer je sve djelovalo beznadno... Razmišljao sam o onome što danas nazivamo sustavom, socijalnim, političkim, svjetskim ili globalnim... Način na koji danas funkcionira svijet je kreativan, a kreativnost kakvu je zastupala umjetnost moderne, predstavlja ujedno posljednje veliko uočište koje je moguće proklamirati kao umjetnik, kao osoba za koju se pretpostavlja da je kreativnija od drugih.

Pomislio sam da to možda i nije točno, jer je sustav u nekim slučajevima kreativniji od umjetnika. Takva situacija bila je vrlo uobičajena na početku stoljeća u vrijeme umjetničkih avangardi. Militantne avangarde rodile su mnoga važna i radikalna otkrića koja je sustav kasnije usvojio i iskoristio, ponekad mnogo bolje u reklamnoj industriji i u samoj proizvodnji.

Pitanje koje smo postavili ostaje bez zaključka, ono počinje i završava iznova. Da postoji neki poseban definirani odgovor ili komentar, napisali bismo članak u novinama, a ne bismo napravili umjetnički rad

nego samo trči prema sustavu. Umjetnost je vrlo sretna ako nešto dobije od sustava koji je može upotrijebiti. Danas je sustav postao avangarda, a umjetnost je onakva kakav je na početku stoljeća bio sustav.

Zajednički rad

– **Hislop:** Naš proces zajedničkog rada uistinu je proces preuzimanja vizualnih informacija iz već prezasićenog okruženja. Preuzimamo ih i otvaramo pitanja o njihovoj društvenoj pozadini. To se nastavlja na ono što je Mikloš govorio. Ne radi se samo o tome da slijedimo sustav, nego o svjesnom odabiru da ne želimo stvarati. Mi prisvajamo i radimo s pronađenim predmetima.

Pozornost teoretičara suvremene umjetničke kritike pobudili ste projektom Inside Out, u kojem surađujući s beskućnicima izokrećete tradicionalne oblike umjetničke reprezentacije. U Budimpešti je projekt prošao relativno nezapaženo, da bi nakon što se 1998. rad pojavio na Internetu, uslijedio niz poziva za sudjelovanje na značajnim međunarodnim izložbama.

– **Hislop:** U Mađarskoj su se stvari prihvaćale prilično sporo, vjerojatno zato što je umjetnost bila više usmjerena na rad u specifičnom mediju, na tehnologiju, estetiku, bez osobitog zanimanja za pitanja socijalnog konteksta.

ne bila prilično anonimna.

U modernoj umjetnosti postoji jaka tradicija fotografiranja bespomoćnih, siromašnih, beskućnika i prosjaka. Za razloge eksploatacije tih ljudi uvijek se može upotrijebiti retorika kako su fotografirani radi podizanja društvene svijesti, ili da bi im se takvom prezentacijom njihove bijedne situacije pomoglo prikupiti sredstva, što je u redu i protiv čega nemam ništa, ali mi smo željeli napraviti obrat i izazvati takvu kulturološku prezentaciju u kojoj je pogled uvijek okrenut od vrha hijerarhije. Otud je potekla Dominicova originalna ideja dati beskućnicima kameru, tražiti od njih da dokumentiraju detalje iz svoga života, koji nisu nužno specifični za beskućnike i kojima se predstavljaju onako kako sami osjećaju da se publici žele predstaviti.

Za izložbu u galeriji Proširenih medija na fasadu Meštrovićeva paviljona i na kružnim zidovima galerije različitim logotipima, na hrvatskom i engleskom jeziku ispisujete pitanje "Gdje mi započinjemo, a oni završavaju?". Ideja je nastala u vrijeme kada ste boravili na umjetničkoj koloniji Lamparna '97. u Labinu. Zašto su vas zainteresirali lokalni logotipi?

– **Hislop:** U Labinu smo posjetili lokalno nogometno igralište, oko kojega je bio bijeli beton-

lištima. Često su ti logotipi simbolički prikazivali robe ili usluge koje su razne tvrtke nudile, ili pak prvo slovo imena kao grafički simbol. Isto tako, u Labinu smo prvi put upotrijebili pitanje "Gdje mi završavamo, a oni započinju?" na *LAD displayu*.

Lokalni logotipi

Kasnije smo utvrdili da mnoge od oglašanih tvrtki više ne postoje, da su propale ili promijenile vlasnika.

Kada smo u rujnu posjetili Zagreb, pronašli smo još takvih zanimljivih logotipa, kakve nismo vidali izvan Hrvatske. Osobito su nas zanimali oni koji su djelovali pomalo nostalgичno i naivno, jer su povezani s proizvodom i jednostavno izgledaju, za razliku od logotipa multinacionalnih tvrtki kojima je puno teže definirati izgled i funkciju, jer služe kao simbol za sebe, a ne za specifičan proizvod ili uslugu, marka je nadrasla sam proizvod..

– **Erhard:** To je samo jedna strana projekta, a druga je određena strukturom građevine. Ako pogledate zgradu kao gradsko središte, s puno ulica koje se spajaju na okruglome trgu, i tu prekrasnu bijelu okruglu zgradu čiste strukture u sredini, kao neku vrstu kružnog zrcala svojeg okoliša, i naposljetku samu Galeriju proširenih medija poput gnijezda unutar svega, ta je struktu-

Populistički postmodernizam

Dalje Zevi navodi, kako smo krajem sedamdesetih godina već jednom bili nadomak "nultog stupnja ove *arhitekture akcije*

suvremenijim zahtjevima kvalitetnog turizma. Interes korisnika hotela nije bio usmjeren boravku u sobama nego u vanjskom prostoru. Zato je pred zgradom ho-

Zašto je hotel Grand spomenik kulture?

Hotel Grand anticipira koncept kritičkog regionalizma – sinteze regionalne kulture i globalizacijskih procesa

Krunoslav Ivanišin

"Tvoja je obitelj vrlo stara", rekao sam. "Možda prema tvojoj. Prema ovom krajoliku, mi smo nekoliko generacija mušica. Zašto bih onda brinuo o njima?... Naravno, podovi još nisu kakvi bi trebali biti, ali planiram još raditi na njima. Ovamo, gdje me nitko ne može vidjeti dok radim. A kad podovi budu bez greške, bit ću uistinu slobodan."

(Razgovor Amerikanca i Firentinca; Dave Hickey: *Mayflies, an Envoi, Essays on Art & Democracy*)

Dana 19. rujna 1997. godine, nedugo prije svoje smrti, Bruno Zevi je kao zaključak svoga životnog djela pročitao u Modeni tekst naslovljen *Paesaggistica e grado zero della scrittura architettonica*, kasnije nazvan *Manifest iz Modene*. Na samom početku tog teksta objavio je našu (modernih arhitekata) pobjedu u milenijskoj bitci, jer je *arhitektura budućnosti* koju je Wright preokao kao onu koja će "prvi put u povijesti biti u cijelosti arhitektura, prostor sam po sebi, bez propisanih modela, pokret u tri i četiri dimenzije... radost življenja izražena u prostoru", postala *arhitektura sadašnjosti*. Nulti stupanj moderniteta prema Zeviju je danas, "arhitektura moći, klasična, autoritarna, akademska, postmoderna arhitektura je pobijeđena".

Hotel Grand je spomenik kulture jer je on nezamjenjiv dio pozitivnog razvoja koji nas je do tog nultog stupnja doveo i zato ga treba kao spomenik i zaštititi.

Arhitekt Nikola Dobrović rođen je 12. veljače 1897. u Pečuhu. Diplomirao je 1923. na Odjelu za arhitekturu Visoke tehničke škole u Pragu. Od 1934. do rata djeluje u Dubrovniku. U ovom, razmjerno kratkom vremenskom razdoblju, projektira i uglavnom realizira: Kursalon (hotel s bazenom) na Pilama (1930.), Gradsku kavanu (neizveden natječajni projekt, podijeljena nagrada s Kauzarićem i Gombošem, 1931.), hotel Grand na Lopudu (1934.-1936.), Vilu Rusalka kipara Petra i Cilke Palavicini na Boninovu (1938.), dogradnju Opus X i uređenje vrta Vile Wolff na Lapadu (1939.), Vilu Vesna obitelji Barić (1939.) i spomenik Viktoru Dyku na Lopudu, Vilu Adonis Kruna i Mary Stulli na Konalu (1939./40.), Dom Ferijalnog saveza na Lapadu (1940.), Vilu Svid obitelji Saracca u Zatonu (1940.). Dobrovićeva intervencija u prizemlju palače Sponza, zatvaranje lučnog otvora zidom s vratima i ispunom od staklenih prizmi i danas je primjer dosljednog davanja vrijednosti historijskoj cjelini.

Godine 1943. pristupa Dobrović NOP-u, na Visu s grupom stručnjaka planira obnovu zemlje. Nakon rata djeluje u Beogradu. Izabran je 1963. za dopisnog člana izvan radnog sastava Odjela za likovne umjetnosti JAZU-a. Bio je izvanredni, pa redovni profesor beogradskog univerziteta, član SANU-a i RIBA.

Za hrvatski prostor važni su i Dobrovićevi prvo-nagrađeni projekti na međunarodnim natječajima za Banovinsku bolnicu i kupalište Bačvice u Splitu iz 1930., natječajni projekti bolnica u Zagrebu iz 1931. te njegov poslijeratni prijedlog regulacije prometa na zagrebačkom Glavnom kolodvoru. Zadužio je hrvatski kulturni prostor i svojim opsežnim teoretskim djelom, mnogobrojnim člancima i raspravama, često baš o problematiki urbane cjeline i arhitekture novog Dubrovnika. ☒

tela zasađen park od tropskih palmi i suptropskog nižeg raslinja s armiranobetonskim parkovnim namještajem, a hotelske sobe izvedene su minimalnih dimenzija sa svom opremom, čak i sanitarnim elementima iz armiranog betona. Da bi ovakva, dotad u ovoj regiji gotovo nepoznata gradnja u armiranom betonu bila moguća, na otoku je za tu prigodu bio otvoren kamenolom i mala tvornica za drobljenje kamena. Zgrada je imala vlastiti sustav oborinske i fekalne kanalizacije povezan sa sustavom navodnjavanja zelenih površina, vlastitu proizvodnju električne energije i vlastiti sustav klimatizacije i ventilacije. Gradnja hotela Grand nagovijestila je svekoliki progres i turistički razvoj otoka Lopuda i cijelog dubrovačkog prostora, koji je zaustavilo izbijanje Drugog svjetskog rata, a društvene promjene koje su uslijedile skrenule u sasvim drugom smjeru.

Za vrijeme rata ovdje su fa-

Slučaj hotela Grand aktualan je i u vremenu tranzicije jer dokazuje mogućnost za ukupni prostor afirmativne suradnje talentiranog arhitekta i naprednog investitora na stvaranju humaniziranog okoliša u uvjetima tržišne ekonomije i privatnog poduzetništva

koja nastaje iz događaja a ne iz potrebe reprezentacije", pa je taj proces bio zaustavljen populističkim postmodernizmom kao pokušajem zaustavljanja smjera moderniteta. Koliko je Zevi mrzio i prezirao takozvanu postmodernu, historicističku arhitekturu poznato nam je iz njegove burne reakcije na *Strade nuovissime*, odnosno izložbu *La Presenza del Passato* u selekciji Paola Portoghesija na Venecijanskom bijenalu 1980. godine. U svojoj je oštroj kritici ovakve arhitekture Zevi bio tako radikalno da je Leona Kriera, Mauricea Culota i sljedbenike zbog njihova *po mo* historicizma nazvao fašistima.

Potrošačko tumačenje tradicije dovelo je u Zapadnoj Europi do pomodne implementacije američkih sajamskih obrazaca, a u nas u prvom redu do poplave *vulgarnog regionalizma* potaknutog još i probuđenim socrealističkim idejama o *narodu lako shvatljivoj*... i nacionalističkim idejama o nekakvoj *narodnoj arhitekturi* utemeljenoj u historicistički protumačenim tradicionalnim shemama. Paradoksalno je da su restriktivne odredbe o oblikovanju olako formulirane s takvih postavki i danas dio urbanističkih planova, koji bi, naprotiv, trebali biti vizije svekolikog razvoja i napretka našeg *prostora* i društva. Administracija koja urbanističke planove provodi upravo na ovim odredbama najdosljednije inzistira.

Danas nam i hotel Grand i ostale Dobrovićeve kuće na području Dubrovnika svjedoče, da je moderna arhitektura itekako prikladna našem uređenom mediteranskom podneblju, pa su i zato one spomenici kulture, pa ih kao takve i treba zaštititi.

Hotel u vremenu

Hotel Grand Dobrović je projektirao za lopudsku obitelj Glavović, po tada naj-

šisti internirali Židove uhićene na dubrovačkom i širem području, kako navodi Bernard Stulli, šest do sedam stotina zatočenika. Nakon rata, hotel je otet vlasnicima, jedno vrijeme služio je kao odmaralište da bi potom bio vraćen u izvornu funkciju. Osamdesetih godina temeljito je obnovljen po projektu arhitekta Mladena Frke. Izvornom "L" tlocrtnom obliku dograđeno je stražnje krilo u formama koje ponavljaju Dobrovićev vokabular. Obnovljena je konstrukcija i pročelje i dio izvorne opreme interijera, isto tako i biljni fond i betonski namještaj parka pred hotelom. Betonska oprema sanitarnih čvorova zamijenjena je standardnom keramičkom. U devedesetim godinama hotel nije korišten, pa je stoga i zapušten, a danas propada. Konstrukcija same zgrade i osnovna struktura parka pred njom u zadovoljavajućem su stanju, a potrebna je sanacija ravnih krovova, obnova fasade i opreme interijera.

Hotel Grand svjedok je pozitivne vjere ali i kontradikcija i diskontinuiteta moderniteta prošlog stoljeća na našem i cijelom evropskom prostoru, pa je i zato on spomenik kulture, pa ga i zato treba zaštititi.

Kritički regionalizam

Hotel sjajno ilustrira svekoliku modernu sintezu forme i funkcije, kuće i okoliša, od ugrađenog namještaja do parka pred hotelom. On je paradigma moderne arhitekture: *stroj za odmor*, kako u doslovnom smislu odvodnje oborinskih voda s ravnog krova, upotrebe otpadnih voda za navodnjavanje okolnih zelenih površina, ventilacije i klimatizacije unutrašnjih prostorija, tako i u smislu metafore: *putovanja* svojom *brodskom* formom, *egzotike* tropskim palmama u parku i agavama na

Dubrovačko Društvo prijatelja prirode Dub prošle je godine pokrenulo akciju za spas hotela Grand, jednog od najznačajnijih spomenika moderne arhitekture u Hrvatskoj. Činjenica da jedno društvo građana, dakle ne uskostručna organizacija, brine o zaštiti moderne arhitekture izvanredan je presedan. Kad bi se ciljevi akcije, zaštita, obnova i ostvarenje prikladne funkcije hotela ostvarili, to bi bilo u nas još nezabilježeno kulturno dostignuće.

U povodu akcije, ovaj je tekst, ovdje nezatno dotjeran i skraćen, bio pročitao sudionicima Dana Cvita Fiskovića u bivšoj Preparandiji u Dubrovniku, u listopadu 2001. ☒

krovnim pergolama te *hedonizma* teniskim igralištem na ravnom krovu. *Javni prostor* parka pred hotelom uvučenim u dubinu parcele paradigma je modernog urbanizma mediteranskog podneblja, a uvođenje novih materijala i tehnologija i same gradnje zgrade kao proizvodnog procesa te njezino autonomno funkcioniranje uvjetovano specifičnim zahtjevima naprednog turizma razvojna je paradigma.

Prema sjećanju doktora Stijepa Bogdanovića, jedan od Dobrovićevih meštara armaturne je koševce odnio u Ston da bi na njima uzgajao mušule (dagnje) i kamenice i tako unaprijedio tradicionalnu marikulturu Malostonskog zaljeva.

Ovo najcjelovitije i najznačajnije Dobrovićevo djelo na dubrovačkom području i jedno od najznačajnijih ostvarenja moderne arhitekture u Hrvatskoj anticipira koncept kritičkog regionalizma; sinteze regionalne kulture i globalizacijskih procesa. Još jedan odgovor na pitanje zašto je hotel Grand spomenik kulture i zašto ga treba zaštititi.

Kritički regionalizam ponudio je kao odgovor na pitanje Paula Ricoeura o mogućnosti sudjelovanja nasljeđa stare civilizacije u općoj civilizaciji današnjice Kenneth Frampton u svojoj *Kritičkoj povijesti moderne arhitekture*. Meni je na znakovitost činjenice da je Frampton kritički regionalizam preuzeo kao gotov koncept od grčkih kritičara arhitekture Alexa Tzonisa i Liane Lefaivre ukazao argentinski kritičar i mecena moderne umjetnosti Jorge Glusberg. I naš hrvatski povjesničar umjetnosti Ljubo Karaman definirao je hrvatsko umjetničko nasljeđe kao *perifernu umjetnost*. Kritički regionalizam je, dakle, svojina perifernih sredina kakva je i naša, a Dobrovićevo je djelo njegovo autentično ostvarenje: na lokalne probleme odgovoriti internacionalnim jezikom, jer nas inače nitko neće razumjeti. Internacionalni jezik je moderna arhitektura, tridesetih godina to su bili bijeli volumeni u suncu.

Dokaz moderniteta

Kao svjedočanstvo autorova talenta i htijenja vremena modernizacije, *slučaj* hotela Grand aktualan je i danas, u vremenu društvene tranzicije, jer on dokazuje mogućnost za ukupni prostor afirmativne suradnje talentiranog arhitekta i naprednog investitora na stvaranju humaniziranog okoliša u uvjetima tržišne ekonomije i privatnog poduzetništva.

U svojim *Sjećanjima*, kao i Zevi u *Manifestu iz Modene* nedugo prije smrti, profesor Nikola Dobrović je zapisao, da "smrt nekog umjetničkog djela nastaje, kad ono prestane biti događaj za svakoga i predmet bilo kakvog likovnog doživljavanja".

Ovakvo vrijeme za hotel Grand sasvim sigurno još nije došlo, pa je i zato i zbog svega dosad navedenog on spomenik kulture. Kako naša Hrvatska ovakvim dokazima vlastitog moderniteta baš i ne obiluje, trebalo bi nam biti jasno zašto ga je potrebno obnoviti i privesti prikladnoj funkciji, a ne samo "preventivno zaštititi".

A za stručnu ekonomsku ekspertizu, po kojoj je jedini vrijedni resurs hotela Grand zemljište na kojem se on nalazi, možemo reći jedino, da je takva ekspertiza kratke pameti. ☒

glazba

čvrstoća žive izvedbe; naime, na osnovi njihovih studijskih radova prije bi se mogao očekivati nastup oslonjen na matrice i improvizaciju, što bi rezultiralo hladnijim

tako se donekle približila "tipičnom *post rock* formatu" (koliko god se kontradikcija nalazila u toj frazi) dugih, atmosferskih međuigri individualiziranih instrumenata, koje se polagano sklapaju u gromoglasni, unisoni "zid zvuka", i završavaju u ekstatičnim klimaksima koji uistinu zvuče monumentalno. Ovakav niz "velikih riječi" na jednom mjestu mora zvučati pretjerano ili komično, ali svi koji su imali sreću slušati GYBE uživo znaju da se ne radi o demagogiji.

Koncert je završio oko 2:30 iza ponoći, nakon dva neočekivana bise: na prvome je izvedena kompozicija *BBF3*, koja je (uz jednu novu i netipično *upbeat* stvar) predstavljala definitivni vrhunac nastupa u cjelini. Drugi je bis zaokružio koncert na neočekivano opušten način – *outrou* sekcija možda najpoznatijeg naslova GYBE, *The Dead Flag Blues*, poznata s prvog albuma u obliku dvominutnog *pseudo-country* intermezza, razvučena je i usporena do ruba prepoznatljivosti, te pretvorena u nešto poput uspavanke za one koji su izdržali do samog kraja.

Greške u interpretaciji

Zagrebački je koncert, osim zadivljujućeg dojma kojeg ostavlja njihov živi zvuk, donio još nekoliko važnih pomaka u per-

no izgleda kao rezultat svojevrsne igre krivih interpretacija.

Iznimno sugestivna dizajn, neobična i samozatajna postava, koja se ne reklamira zajedničkim fotografijama, nego pompoznim odlomcima nepotpisanih propovijedi, nevoljko i rijetko pristajanje na intervju ili bilo kakve druge oblike "igranja igre" unutar *rock* svijeta, a sve to uz odsustvo nekog jasnog imidža ili jednoznačne ideološke matrice kojom bi se njihovo djelovanje moglo protumačiti – sve je to, kako se čini, dovelo do prenapuhivanja jedne dimenzije njihovog rada koja je, nakon svjedočenja ovako fascinantom koncertu, očito ipak sekundarna. Ispostavilo se da samo skromnost i realna hijerarhija prioriteta stoje iza onoga što je u tisku godinama prezentirano kao ozračje pomalo nezdravog mračnjaštva, nekakve "uzvišene mistike" ili bar uobraženosti i *arty-poze*. Radi se, naime, o ljudima koji na pozornici ne izgledaju ni najmanje autistično, indiferentno ili paranoično, nego jednostavno opušteno, posvećeno glazbi (a ne vlastitom ego-tripu) kao prvom cilju u kojem vidno uživaju. Dodatnu težinu tom dojmu pridaje činjenica da su se članovi GYBE u neformalnoj atmosferi nakon nastupa pokazali potpuno otvoreni za direktan razgovor s publikom, ali ne i za uvriježene oblike rock-fetišizma (potpisivanje plakata, CD-a itd.), ni za udovoljavanje prohtjevima medija (ekipa HRT-ove "Mjesečine" je navodno "izvisila" pokušavajući dobiti intervju prije koncerta).

Ritualni rock businessa

Ipak, cijeli je "fenomen" GYBE krajnje indikativan s obzirom na krhkost nekih ustaljenih estetskih paradigmi *post-rock* mikrokozmosa. Naime, odsustvo vokala ili nekog drugog jasnog "žarišta pozornosti" unutar grupe, kao i duboka rezerva prema uobičajenim ritualima *rock* koncerta (i *rock businessa*), nisu ni u kojem slučaju privilegija GYBE – najširi spektar grupa koji se pojavio ili probio tijekom prošlih godina (u rasponu od najopskurnije elektronike do nekih varijacija *hardcorea*) slijedi vrlo slične metode djelovanja, ali radikalnije formalistički definira ostale (tržišne) dimenzije svog rada. GYBE, s druge strane, ne zaziru od koketiranja s vrlo dojmivom (pseudo)religijskom simbolikom, ali utoliko ispaštaju u očima medija kojima njihova glazba (bar u studijskoj varijanti) možda predstavlja pretvrd orah, pa se kritika – izgubljena u zvuku koji prije implicira nego jasno denotira – nerijetko hvata za najprizemnija i najbrža "tumačenja"...

Konačno, nešto bi se moglo reći i o publici zagrebačkog koncerta. Pred vratima "Pauka" se pojavio uistinu iznenadujuće velik broj ljudi, pogotovo s obzirom na to da su se albumi GYBE jedva mogli kupiti, čuti ili vidjeti u nas; utoliko, može se pretpostaviti da je dio publike zapravo došao bez jasne slike o tome što ih očekuje. Tijekom nastupa, entuzijazam je samo rastao (tih međudjelovi su ipak dočekivani s nešto manje strpljenja nego eksplozivni klimaksi), a bisevi su iznudući oduševljenjem koje su vjerojatno osjetili i sami članovi grupe (večer ranije su na koncertu u Ljubljani svirali sat kraće). U tom svjetlu, manje je važno što je tijekom prvog sata (doduše, možda i zbog, blago rečeno, netipičnog termina u kojem se koncert odvijao), otprilike trećina pridošlih napustila dvoranu – oni koji su ostali su vjerojatno otkrili svoju novu omiljenu grupu... ☒

Zvuk približavanja oluje

Brojni stereotipi, vezani uz ovaj kolektiv do kraja koncerta zasigurno su nestali

U povodu koncerta **Godspeed You Black Emperor** u Zagrebu (SKUC, Pauk, 15. veljače 2002.)

Luka Bekavac

Petnaestak minuta prije ponoći 15. veljače, projekcijom goleme riječi *HOPE* nad pozornicom SKUC-a u potpunom mraku, započeo je željno očekivan nastup **Godspeed You Black Emperor** – koncertni "događaj sezone" za sve one koji su tijekom proteklih godina pomno skupljali mnoštvo studijskih snimki tog kanadskog "kolektiva" (i, mogli bismo reći, desetak kolektiva koji su mu pridruženi...), bez mogućnosti "verifikacije" svih njihovih kvaliteta u živoj izvedbi. Retrospektivno, moglo bi se reći da su brojni (po mišljenu potpisnika negativni) stereotipi vezani za njih počeli puhati od samog početka, a zasigurno su nestali do kraja koncerta koji je trajao više od nevjerovatnih (i, u ovom slučaju, nevjerovatno "kratkim" i dinamičnih) dva i pol sata, završivši potpunom demistifikacijom GYBE u najpozitivnijem mogućem smislu.

Savršen glazbeni organizam

Kao predgrupa su nastupili riječki **The Dying Sun Ensemble**, za koje je malo tko znao prije koncerta. Publika je blagonaklono prihvatila njihov polusatni set u kojem su se sporije i tiše stvari, ograničene na međuigre klavijatura i tihog prebiranja po gitari, izmjenjivale s nešto dojmivijim kompozicijama izvedenim s podrškom bubnjeva, bližim glasnom i klasičnijem rocku. Osnovni problem za sve one kojima se **The Dying Sun Ensemble** nisu pretjerano svidjeli predstavljaju prenapuženi vokali i pomalo nezgrapni tekstovi; u svakom slučaju, možda je i kontekst u kojem su nastupili izazvao sveukupno pomalo konzervativan dojam koji su ostavili. Utoliko neobičnije djeluje činjenica da će im, kako se čini, **Earwing Records** objaviti nosač zvuka u doglednoj budućnosti – možemo se nadati da to znači da u studijskoj varijanti zvuče malo intrigantnije.

Nastup **Godspeed You Black Emperor** otvoren je uvodnim skladbama s posljednjeg albuma, *Lift Yr. Skinny Fists, Like Antennas To Heaven* i *Gathering Storm*, da bi se, uz više-manje stalne projekcije filmove nad pozornicom, nastavio izmjenom poznatih favorita poput *Dead Metheny* ili *World Police* i novih, publici nepoznatih, stvari. Kako je već svima poznato, GYBE sviraju prilično duge kompozicije koje se sastoje iz nekolicine dijelova i nerijetko traju više od deset minuta (ilustracije radi, na zagrebačkom je koncertu izvedeno samo nekih desetak naslova). Osnovna razlika između zvuka predstavljene na albumima i onoga što smo mogli čuti uživo jest iznimna homogenost i

i eksperimentalnijim zvukom. Međutim, GYBE su se predstavili kao izvanredno uvježban svirački organizam koji ni u jednom trenutku ne zvuči kaotično ili nesuvislo: ako njihov nastup sadrži elemente improvizacije, onda ona visoko poštuje integritet kompozicije u kojoj se zbiva – savršeno je kontrolirana, a ravnoteža u interakcijama instrumenata se nikad ne narušava.

Uspavanka za fanove

Drugim riječima, **Godspeed You Black Emperor** uživo NE zvuče kao razvodnjen, svirački inkompetentan, mračan i pozerski art-"projekt", kako su se mnogi čak zlurado nadali – oni zvuče kao ocharavajuće snažan i, što je najljepše od svega, nepretenciozan *band* koji iskreno uživa u izvođenju svoje glazbe. Poznati *loopovi* "nađenih zvukova" ili egzaltiranog propovijedanja javljali su se tek u svojstvu povremenog dekora ili kratkog "predaha" između duljih skladbi; čvrsta baza koncerta bila je izvrsna *rock* svirka, koja je, kako smo rekli, poprimila nešto jasniju formu od onoga što GYBE nude na albumima i

GYBE zvuče kao ocharavajuće snažan i, što je najljepše, nepretenciozan band

cepciji GYBE (možda manje interesantnih posjetiteljima koji nisu otprije poznavali njihovu glazbu). Naime, devetoro članova grupe (tri gitare, dva basa, violina, violončelo, bubnjevi i udaraljke), o kojima se zna malo što osim njihovih imena, svojim su držanjem destabilizirali uobičajene predodžbe o "konceptu" GYBE i svemu što on znači; sve priče o "glazbi sudnjeg dana" i "kolapsu civilizacije" kao da nemaju veze s bandom kojeg smo gledali – njihova reputacija jedne od najmračnijih grupa trenutka nakon koncerta definitiv-

www.zarez.hr

glazba

Tenor oplemenitelj

U ozbiljnim su Carrerasovim interpretacijama minijature skladatelja iz sjene uzdignute na razinu respektabilnoga romanskog pandana tradiciji njemačke solo-pjesme

Recital Josúa Carrerasa, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 19. veljače 2002.

Trpimir Matasović

Potencijalni koncert godine i nedvojbeno društveni događaj prve klase, nastup čuvenog tenora Josúa Carrerasa u zagrebačkoj Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog podjednako je iznenađio one koji su jednostavno došli "vidjeti i biti viđeni", kao i one koji su ovom događaju prisustvovali iz čisto umjetničkih pobuda. Prvi su vjerojatno očekivali nešto u stilu spektakla *Tri tenora*, dok su oni drugi bili spremni zadovoljiti se i pukom sjenom nekoć velikog pjevača.

No, Carreras još itekako ima što pruži-

ti glazbenim sladokuscima, pri čemu ne dopušta da ga sputavaju okviri njegova matičnog, opernog medija. Zacijelo dobro svjestan da mu glasovni volumen nije više

kakav je nekad bio, ali i jednako svjestan svojih interpretativnih potencijala, Carreras se odlučio za zanimljiv recital sastavljen mahom od raznih *canzona* i njima srodnih manjih vokalnih formi, uglavnom iz pera talijanskih i španjolskih autora 19. i prve polovine 20. stoljeća. Takve skladbe doduše jesu gotovo neizostavan dio svakvih tenorskih *stadionskih* spektakala,

no u njima im je namjena ponajprije punjavanje programa i opuštanje pjevača i publike između zahtjevnijih opernih *brojeva*. Repertoar je to kojeg se inače površno odrađuje, te ga se stoga ozbiljno doživljava tek kada ga se prihvati autoritativna osobnost poput Josúa Carrerasa.

Skladatelji iz sjene

Čitav recital složiti od djela među kojima se nešto poznatijim imenima Bellinija, Ramireza i Granadosa pridružuje čitav niz djelomično ili potpuno anonimnih skladatelja, poput Coste, Tostija, Denze, Addinsella, Rendina, Cantija, Tosellija i Gastaldona, nadasve je smion potez. Pritom je šteta da se priređivač, Koncertna agencija *Aplauz*, nije udostojio podastrijeti bilo kakve podatke o ovim skladateljima, no za njih zbog brojnih sponzorskih reklama očito nije bilo mjesta u programskoj knjizi.

Više nego pukoj pjevačkoj tehnici, Carreras osobitu pažnju polaže oblikovanju glazbene fraze

žici, koja se – plaćenim oglasima usprkos – prodavala za dvadeset kuna.

U ozbiljnim su, međutim, Carrerasovim interpretacijama minijature ovih skladatelja iz sjene uzdignute na razinu respektabilnog romanskog pandana tradiciji

njemačke solo-pjesme. Na površinskoj razini one jesu obilježene karakteristično *južnjačkom* melodikom i pristupačnim izričajem koji nerijetko koketira s raznim oblicima popularnog zvuka. No, Carrerasovim dubokim poniranjem u samu srž ove glazbe otkrivaju se dosad neprepoznate delikatne tekstualne nijanse, koje ovaj umjetnik podcrtava svojom profinjenošću i jasnom dikcijom.

Intimni ugođaj

U vokalnog pogledu program ovog recitala vješto je prilagođen Carrerasovim mogućnostima. S tek povremenim izletima u više glasovne registre i bez potrebe nadglasavanja s orkestrom, Carrerasov glas neometano ispunja čitav prostor velike koncertne dvorane. Ipak, više nego pukoj pjevačkoj tehnici, Carreras osobitu pažnju polaže oblikovanju glazbene fraze. Tako čak ni u iznimno rijetkim trenucima manjih tehničkih nesavršenosti lijepo oblikovana logika glazbenog tijeka neće biti narušena.

Naposlijetku, ne treba zanemariti ni doprinos pratećih glazbenika. Jer, iako je Carreras dominirao koncertom, pijanist Lorenzo Bavaj i njemačko-litvanski gudački kvartet iz Beča *Ensemble H* imali su presudnu ulogu u ostvarivanju komornog ugođaja. Njihove četiri samostalne točke predstavljale su tako ne samo trenutke predaha, nego su publiku dodatno uvlačile u intimnu, gotovo salonsku atmosferu ovog koncerta. I koliko god to otrcano zvučalo, Josúa Carrerasu treba zahvaliti što su čak i oni koji su se na njegovu koncertu došli tek *pokazati* iz *Lisinskog* otišli barem malo oplemenjeni. ☐

glazba

Svestrani Rollins

Koncert Henryja Rollinsa i Mother Superior u Tvornici definitivno spada u red najboljih koncerata održanih na ovim prostorima

Koncert Henryja Rollinsa u Tvornici 20. veljače 2002.

Krešimir Čulić

Koncert u Tvornici bio je srž kvalitetnog, nepatvorenog rocka i jedan od najboljih koncertnih događaja u Zagrebu u posljednje vrijeme. Takvu ekspresiju snage i strasne vjere u repertoar koji izvodi, domaćoj publici odavno nije pokazao neki izvođač. Rollins je Zagreb posjetio u sklopu svjetske turneje kojom promovira novi album *Nice*, a samo u prva dva mjeseca ove godine održao je dvadesetak koncerata po Europi. Kada sam ga prvi put vidio uživo 1989. godine u prepunom Kulušiću (iste godine u tome, nekad kulturnom koncertnom prostoru, veličanstveni koncert održali su Pixies) ostao sam fasciniran energijom koju proizvodi na pozornici. Pet godina kasnije, na rasprodanim ljubljanskim Križankama promovirao je izvrstan album *Weight*. Zakleti antipušač i protivnik alkohola i nasilja, nabildana i istetovirana ljudeska, Henry Rollins, legenda je postao još u svojim ranim dvadesetima kao pjevač poznatog *hardcore* sastava Black Flag, jednog od najboljih američkih rock bendova osamdesetih. Rođen 1961. godine u Washingtonu, Henry je kao klinac nastupao i pjevao u nekolicini *hardcore* bandova tamošnje scene, kada su njegovi idoli Black Flag nastupili u Washingtonu, spontano se popeo na *stage* i nastupom oduševio sastav i publiku. Kako je dotadašnji pjevač Dez Cadena ionako htio preći isključivo na gitaru, Rollins se odlično uklopio u ulogu novog pjevača Black Flaga. Iako se bend svjesno zadržao s one strane komercijalnog i namjerno je sni-

mao za vlastitu independent kompaniju SST, albumima poput *My War* i *In My Head* ispisali su neke od najboljih stranica novijeg američkog rocka i *hard corea*. Black Flag raspali su se 1986. godine, no Rollins, prepun stvaralačke energije i kreativnosti, odmah pokreće svoju nezavisnu izdavačku kuću 2.13.61. (nazvanu po datumu njegova rođenja) u kojoj objavljuje ne samo svoje knjige i poeziju, već i slična djela svojih kolega i istomišljenika. S poznatim rock producentom Rick Rubinom ima i diskografsku kuću specijaliziranu za reizdanja i izdanja albuma i snimki starih *punk* bendova. Uz sve to redovito snima odlične albume, nastupa u A filmovima, održava rasprodane tzv. "spoken word" turneje koje su mješavina recitiranja njegove poezije i umjerenih glazbenih nastupa, mnogo mirnijih negoli ovaj u Tvornici. Iako je i ranije Henry na pozornici bio oličenje strasti i sirove energije, otkako je studijsku i koncertnu podršku našao u bendu Mother Superior on sa *stagea* jednostavno sipa baraznu vatru na tragu najboljih i najžešćih trenutaka Stoogesa i Iggyja Popa, nadograđujući sve to garažnim *rockom* i *hard punkom*. Momci iz Mother Superior suverenom svirkom Rollinsu ubrizgavaju dodatni adrenalin. Uz sve to, za razliku od kriminalnog zvuka na koncertu Missiona tjedan dana ranije u istom prostoru (kada su udarci bas bubnja bili tako jaki da je posjetitelje zabolila glava), izvršno uigran bend zvučao je ne samo fenomenalno svirački, nego i u općoj zvučnoj slici. Krenuli su s novijim materijalom i pjesmama pout *Hello, Stop Look And Listen* i *Gone Inside The Zero*, što je publika oduševljeno pozdravila, a kulminacija i kraj frenetičnog koncerta koji je, nažalost, trajao jedva sat vremena, sastojala se u nešto starijem repertoaru nekadašnjeg Rollins Benda. Siguran sam da koncert Henryja Rollinsa i Mother Superior u Tvornici spada u red najboljih koncerata održanih na ovim prostorima. ☐

CEBETEKA

Punk à la devedesete

Green Day, *International Superhits*, Reprise Records/Dancing Bear

Krešimir Čulić

Da se iskren i dobar, pravi trokordski *punk* može svirati i u devedesetima, najbolje je dokazao sastav Green Day sjajnim albumima *Dookie* i *Insomniac*. Iako su im mnogi odricali originalnost i pametovali da je njihov *punk* pretjerano inficiran *popom*, oni su, kao malo koji sastav toga glazbenog profila, pomakli komercijalne granice, a izvanredan album *Dookie*, objavljen 1994., prodao su u fantastičnih osam milijuna kopija. Istina, Nirvana je svojim genijalnim *Nevermindom*, objavljenim tri godine ranije, prije utrla put takvim, do jučer potpuno *off* sastavima, ali osam milijuna *freakova* širom svijeta ipak je kupilo *punk* album, što je do tada bilo gotovo nezamislivo. Vesela kalifornijska trojka koja čini Green Day odjednom se našla u žiži medijske pozornosti s džepovima punim novca, no u intervjuima su ležerno izjavljivali kako nisu "ni u kakvoj misiji da mijenjaju svijet, ali žele da *punk* glazba dopire do što više ljudi". U tome su uspjeli spajajući vesele i ležerne, brze pop melodije, poput onih Beach Boysa, sa žestokim, glasnim gitarama i tekstovima pjesama (*When I Came Around*, *Basket Case*, *Welcome To Paradise*, *Stuck With Me*, *Hitchin' A Ride* itd.) koje su se autentičnim urbanim pričama s kalifornijskog asfalta, plaža i igrališta obraćale mladima iz srednjeg i nižih slojeva. Green Day bili su "pravi" produkt devedesetih, baš kao što su to potkraj šezdesetih

bili Stoogesi i Iggy Pop ili MC 5 (kao protuteža *flower power* pokretu i poprilično jednoličnoj glazbi tog vreme-

na), sedamdesetih Television, Ramones ili Blondie, a osamdesetih Dead Kennedys, Black Flag, Minuteman ili pak The Jesus And Mary Chain.

Da ih lova i slava nisu iskvartilili, dokazali su samo godinu dana nakon objavljivanja *Dookiea*, ništa manje dobrim *Insomniacom*. Reprise Records, etiketa na kojoj sastav Green Day objavljuje albume, nedavno je obilježila dosadašnju karijeru grupe, objavljivanjem albuma njihovih najvećih uspjeha *International Superhits*. Ova izvršno složena kompilacija sa čak 21 pjesmom uglavnom svim njihovim poznatim hitovima nije samo veselje za obožavatelje grupe, nego i mali priručnik za početnike koji žele čuti kako zvuči produkcijski (ipak) neušminkani *punk* devedesetih. Ujedno, ona je primjer da i glazba koja baš i nije *radio friendly* niti poznata većini slušatelja (pogotovo u doba kada radio valovima i ekranima vladaju *r&b*, *rap*, *hip-hop* i *techno*) može postati komercijalnom, ali i proširivati glazbene vidike. ☐

ranje, više se puta vraća u društvo na njihov poziv. Zahuktavanje scene silovanja samo je nastavak omalovažavajućeg odnosa muške grupe prema ženskom uljezu:

proći kroz novi krug poniženja, ovaj put zakonskih, čime se žrtve još dulje zadržavaju u potisnutoj traumi događaja. Postoje i toliko ranjene (posebno mlade) oso-

etnički **hibridno** (u tome je pak Šnajderova etičnost), ali pri tom izjednačivši *tijelo žene i tijelo nacije* – što je klasična figura patrijarhalnog mišljenja. Osim toga, moram priznati da bih jako voljela vidjeti dramu u kojoj "svi mi" možda jesmo i Hrvati i Srbi u istoj osobi, ali smo isto tako i *Romi i Albanci* u istoj osobi, možda smo pomalo i Afganistanci ili neka još istočnija i još stigmatizirana kulturalna skupina, koju nerado u sebi otkrivaju i beogradske i zagrebačke pozornice. U filmu *Djevičanski izvor* (1960) Ingmar Bergman također preuzima srednjovjekovnu legendu o silovanoj djevojci, ali ne ostaje u poziciji vječito zatvorenog kruga zločina: na mjestu zločina poteći će *čisti izvor*; kolektivna rana postepeno ipak *zarasta*. U Šnajderovu komadu dijete silovanja postaje dijete novih ubijanja. U krugu "arhetipske" muške nasilnosti ponovno nema **pojedinačnosti** – sve su uloge fiksne i unaprijed zacrtane: muškarcu siluju, žene rađaju zmije. U takvoj ideologiji ne nalazim ni psihološki ni politički realizam. Ali nalazim dramatičaru-

Scena prisile, srama i povlačenja u sebe

Kako smo uopće došli do toga da ljudsko tijelo, ljudske emocije, privatnost i seksualnost mjerimo parametrima "potrošne robe" kojima gotovo ni jedna od društvenih institucija nije u stanju jamčiti zaštitu?

Uz predstave koje se bave problemom simboličkog ili stvarnog silovanja: Igre u dvorištu (EXIT), Zmijin svlak (Centar za kulturnu dekontaminaciju iz Beograda), Susjeda (ZeKaEM)

Nataša Govedić

Ako to NIJE moja greška, zašto onda osjećam posramljenost?

Susan Estrich, *Real Rape*

foto: Nino Šolić

Povod je ovome tekstu konceptualizacija silovanja u predstavama na aktualnim pozornicama: od *Igara u dvorištu* u Teatru EXIT, predstave redateljskog para Hane Veček i Edvina Liverića, preko silovanja u Šnajderovoj predstavi *Zmijin svlak* čije smo gostovanje iz Beograda nedavno mogli pratiti u ZeKaEM-u, do "nevidljivog", to jest političkog ili simboličkog silovanja stanovnika zemlje u čije je živote tijekom devedesetih nasilno prodirala ratna i medijska mašinerija mržnje – kao jedna od tema predstave *Susjeda* Zorice Radaković, a u režiji Ivica Boban. Recimo odmah na početku kako je silovanje u pravnom (pa čak i u policijskom) shvaćanju vrlo kompliciran i "kontroverzan" pojam: krivično djelo koje nije lako dokazati, koje žrtvi obično donosi niz ponižavajućih iskustava pravne nemoći, zločin koji se ni u Evropi ni u Americi nije smatrao "ozbiljnim" sve do sredine sedamdesetih godina, kada su znanstvena istraživanja pokazala da je svaka druga žena doživjela pokušaj silovanja – i to ne od maskiranog *stranca* koji je na nju naglo iskočio iza grma u pustoj i mračnoj ulici, nego od *znanaca i kolega*, poslovnih suradnika, bivših ljubavnih partnera, susjeda, ljudi s kojima se susrećemo u liftu ili s njima odemo na bezazlenu šalicu kave: onih koji često imaju i društveni ugled, i "stabilne" obitelji, i u principu izgledaju "posve bezazlene". Problem, dakle, nije u tome treba li postati paranoidna osoba koja se ne usudi ući u osobni automobil osobe koja njemu ili njoj nije najbliži prijatelj ili član obitelji, nego je problem u tome što se silovanje još uvijek društveno ne prepoznaje kao ekstremni oblik povrede ljudskih prava (pri čemu su manje učestala, ali ne manje strašna silovanja muškaraca još više pravno marginalizirana, jer je riječ ili o homoseksualnoj zajednici ili o društveno izoliranim sredinama kao što su zatvori, logori, vojna učilišta itsl.), čije su posljedice i dugotrajne i duboke. Kako smo uopće došli do toga da ljudsko tijelo, ljudske emocije, privatnost i seksualnost mjerimo parametrima "potrošne robe", kojima gotovo ni jedna od društvenih institucija nije u stanju jamčiti zaštitu?

Igre u dvorištu

Djevojčica nastoji privući pozornost, prijateljski se s dečkima na igralištu, od kojih joj se jedan i naročito sviđa. U svakom segmentu komunikacije, ona pokazuje *poslušnost* (društveno kondicioniranu osobinu; znatno više nametanu ženama no muškarcima): pije alkohol na njihovo inzistiranje, pleše na njihovo inzisti-

Metafore silovanja u domaćem glumištu, u pravilu vezane za ženske likove, svjedoče o vremenu potpune građanske obespravljenosti, kojoj tek sada polako počinjemo nazirati kraj

kazna za pokušaj ravnopravnog uključivanja u igru. To je, sažeto, događaj koji pripovijeda drama *Igre u dvorištu* izraelske spisateljice Edne Mazya. Drugi dio komada čini prizor suđenja u kojem ista glumica koja igra silovanu djevojčicu igra i lik njezine odrasle tužiteljice, dok se izvođači silovatelja preodijevaju u odvjetničke toge branitelja grupe mladića. Osuđeni su svi osim kolovođe zbivanja, koji doista nije *fizički* silovao protagonisticu, ali je rukovodio scenom nasilja. U EXIT-ovoj izvedbi *Igara u dvorištu* publici se, međutim, nastoji sugerirati politički konzervativna politika tobožnje ekvidistance: svi su "jednako" krivi; ona je u najmanju ruku "kriva" što nije dovoljno "dobra djevojčica", nije dostatno aseksualna, nije "čak" u sceni zločina niti "propisno" izbatinana. Znači li to da smo spremni osuditi silovanje samo ako mu je pridružen i masakr!? Ističem kako ni u užem pravnom smislu *nije istina* kako je žrtva grupnog silovanja "jednako" kriva za svoj udes koliko su to i silovatelji: samo krajnje seksistički pristup silovanju može povlačiti argumente tipa: "Zašto se nije jače bunila; ona je kriva – trebala ih je zaustaviti." Kako zaustaviti ČETVORICU mladića na pustom igralištu? I pravna i sociološka istraživanja pokazuju kako većina žena u situaciji silovanja reagira *posve umrtvljeno*, oduzeto, šokirano od osjećaja kako im njihovo tijelo više uopće *ne pripada*, kao da su ga *napustile* u trenutku kada im je prijatelja nasiljem ili konkretna nasilnost silovatelja oduzela osjećaj autonomije.

Šutnja

Sljedeći je problem što jednako velik broj žena smatra kako je silovanje nešto što uopće nema smisla prijaviti i time

be, koje sa silovateljima *zadrže kontakt* zato što se uopće ne znaju emocionalno nositi sa strahotom događaja povrede; pokušavaju se ponašati "kao da se ništa nije dogodilo" (ovaj pristup psiholozi inače nazivaju *poricanje* i smatraju znatno opasnijim od suočavanja s doživljenom povredom). Junakinja EXIT-ove predstave jedna je takva žrtva, ali i žrtva koja vremenom stječe snage podići optužnicu protiv počinitelja zločina. Prema svim provedenim istraživanjima silovanje je samo naizgled "seksualni" zločin, dok se zapravo radi o *zločinu nemoći*, to jest pokušaju patološkog *vladanja* nad degradiranom žrtvom (kriterij za izbor žrtve najčešće je njezina bespomoćnost, zbog če-

foto: Sandra Vitajić

ga su u visokom postotku silovani i djeca i starije osobe). U silovanju je penetracija, dakle, samo metafora apsolutne dominacije nad "porazenim" tijelom. S tim bih u svezi naglasila da *Igre u dvorištu* premalo razumiju i stvarnu i simboličku *bol djevojčice* nad kojom vlada kolektivna okrutnost muške grupice, što znači da nisu problemu silovanja pristupili dovoljno studiozno. Po mome mišljenju kazalište bi trebalo biti mjesto koje se NE zadovoljava odslikom površnih slojeva tragičnog događaja (to je područje novinskih vijesti); glumci su dužni ući u duboko i vrlo NEUGODNO središte tame; u zlonu bespoštednog samouvida. Njihova izvedbena vještina (kojom nesumnjivo vladaju) ne bi smjela zamijeniti suočavanje s provalijom očaja koja se ukazuje u prizorima kolektivnog nasilja. EXIT, kao kazalište iznimno jake socijalne odgovornosti, mora shvatiti kako postoje teme koje nije umjetnički pošteno raditi iz pozicije >jednake krivice<. Kako čujem, razgovori s publikom koje EXIT kani organizirati jednom mjesečno nakon izvedbe *Igara u dvorištu* mogli bi predstavljati korak k detabuiranju teme silovanja, kao i prema njezinu pravednijem, dubljem razumijevanju.

Ratno silovanje

Mladenački nezgrapnu predstavu Šnajderova *Zmijina svlaka* u izvedbi "Centra za kulturnu dekontaminaciju" iz Beograda ne može se okriviti za *dramatičar* odnos prema ratnoj problematici – također strahovito opterećen politikom ekvidistance ili već spomenutog konzervativnog izjednačavanja krivnje i odgovornosti za rat u Bosni. Već je i odluka da ratnu priču odigra pod maskom mitskog teksta o silovanoj ženi (koja vjeruje kako nosi "zmiju" začetu kolektivnim silovanjima) signal autorova otpora prema diferenciranoj političkoj odgovornosti: mit *glumi* apolitičnost, rekao je Barthes u *Mitologikama*, kako bi potvrdio ideološki *status quo*. Šnajder, nadalje, izjednačava teritorij silovanja **bosanske države** kao prostor silovanja **bosanskog ženskog tijela**, tijela koje je nerazlučivo

vu potrebu da progovori o vlastitom i svakako relevantnom osjećaju izgubljenosti pred ratnim događajima. Problem je u tome što Šnajder na sebe neizravno uzima *previše* krivnje za sve ono što su muškarcu ne samo u Bosni, nego i u svjetskoj povijesti učinili silovanim ženama, umjesto da doista progovori iz očista ženskih likova – onih koje su uspjele preživjeti rat. Ključna riječ: **PREŽIVJETI** rat; unatoč svim ideologijama mržnje i svim zmijurinama propagande nesnošljivosti.

Susjedski odnosi

U drami Zorice Radaković duboko frustrirana malograđanska heroina u situaciji prve zagrebačke ratne uzbune ubija svoju prvu susjedu. Zašto to čini? Znalčica, upravo lucidna režija Ivica Boban pokazuje kako je do pucanja ličnosti ubojice došlo davno prije ratnog vremena, ali je rat, kao *kolektivno silovanje* svakoga od nas neprestanim javnim nasiljem, medijskim lažima i suodgovornošću za događaje na koje, međutim, nismo imali puno utjecaja, bio situacija koja će *malu patologiju* lika gurnuti "preko ruba" i pretvoriti u poprište opće psihoze. Predstava je bliska iskustvu silovanja i zato što se junakinja stalno osjeća posramljeno, zakinuto, ušutkano – ratna svakodnevnica nasilno prodire u njezin dom, kao i u njezino najintimnije tijelo, u njezine najbliže prijateljske i bračne odnose, oduzimajući joj čak i minimalan osjećaj privatnosti ili mogućeg utočišta. *Susjeda* je predstava o **zlu apolitičnosti** što završava potpunim porazom junakinje od strane politike koju je prethodno prepustila "nekome drugome", kontinuirano se zbog toga osjećajući poraženo. Čini se da metafore silovanja u domaćem glumištu, u pravilu vezane za ženske likove, svjedoče o vremenu potpune građanske obespravljenosti, kojoj tek sada *polako* počinjemo nazirati kraj. Preformulirat ću pitanje sociologinje Susan Estrich: ako to nije bila *naša* greška, ako to nije bio *naš* rat, zašto onda ne možemo prestati osjećati krivnju? Možda zato što odgovornost daleko nadilazi granice privatnosti. Možda i zato što smo brutalno naučili kako ne možemo imati povjerenja u društveni sustav, ali ne možemo ni odustati od stvaranja novih prostora demokracije. Možda i zato što proces žalovanja traje puno dulje od trenutka povrede. Kazalište je svakako jedan od medija koji nam – unatoč svim mucanjima i lutanjima – pomaže u *artikulaciji* traume, samim time i u njezinu zalječenju. ☒

čuveni se *IFSK* iz značajnog studentskog festivala transformirao u više blokova podijeljene kroz godinu: *Dane mladog teatra*, dok

ETD i uspješni mu ravnatelj Vjerran Zuppa, službenik mračnog *Studentskog centra*, a sjećam se i Ivica Restovića, pravnik tog istog grozomornog *centra*, oduzeli studentsko-kazališnoj mladosti *SEK*-a i *SSG*-a prostorije za rad,

stavama baziranima na nekim nedramskim predlošcima. Tako je, recimo, Branko Ivanda napisao filmski scenarij *Noć vukodlaka* koji se bazira na srednjovjekovnom skazanju o mučeništvu i smrti sv. Ciprijana i sv. Justine, ili

zagrebačkim glumcima?

– Razlikuju se neki mentaliteti, sigurno da se razlikuje Split od Zagreba, Rijeka od Osijeka, ali čovjek ne može ne poći od sebe, kao što ne može i ne prilagoditi se grupi s kojom radi. Jer ipak više radimo jedan kolektivni, a ne individualni ili autorski posao. Postoje neke nijanse, ali one nisu poglavito glumačke jer talentiranog glumca odmah prepoznajete, kako u Bitoli tako i u Novom mestu. U formativnim sam godinama imao mogućnosti i sreće da se radeći u različitim kazališnim sredinama, tim sredinama i sâm bogatim. Ako je gluma *histrionska*, dakle putujuća djelatnost, onda je i glumcima otežavajuća okolnost kad su u jednom te istom gradu ili unutar jednog te istog ansambla cijelog svog kazališnog vijeka. Usput je ta *nehistrionskost* i temeljni strukturalni nedostatak recentnog hrvatskog glumišta. No, gluma je gluma, kazalište je kazalište, i kad idete u srž, nema u biti neke razlike između tzv. amatera ili tzv. performerera, između domorodaca iz Australije ili glumca iz riječkog HNK. Kad radite u kolektivu predstave, manje su ili više uvijek isti problemi i uvijek iste stvari dolaze na vidjelo: gdje smo i što smo na tom svijetu, kako komunicirati s drugima, što kazati, zašto se time uopće baviti...

Ulazak u predstavu

Kako započinjete rad na predstavi? Kako pristupate tekstu, a kako glumcima, kako glumcima dajete tekst?

– Kako na kojoj predstavi. Uvijek različito, a zapravo uvijek isto. Valjalo bi da čovjek uvijek započinje *sa* samim ili *nad* samim sobom. Najprije se bavim piscem, epohom, pa uvidam redom dalje. To je jedan posao, svakako zanat, upravo kao i automehaničar koji vidi motor i odmah uoči kvalitetu ili kvar. Postoji literatura o tome kako se glumcu metodološki pristupa, no ja je nešto naročito niti znam niti konzultiram. Svatko praksom nađe neki svoj put. Školovan sam na metodama koje su izašle iz ruske škole režije, tj. osposobljavalo me za zanat dramskog i tekstualnog teatra, pa se tim zanaatom uglavnom i bavim, što će reći da putem ideje, teme, radnje, kontraradnje, sukoba, događaja i žanra komuniciram s glumcima i suradnicima. U gimnazijskim sam danima čvrsto vjerovao u metodološke razlike između Stanislavskog i Brechta, ali danas to više nije slučaj. Na koncu, otkad je i izmišljena ta građanska profesija režije, a to je u ovih sto i nešto godina, nema baš tako bitne razlike između *uživljavajućeg* građanina Stanislavskog i *epskog* građanina Brechta, ili između *posvećenog* građanina Grotowskog i *obrednog* građanina Barbe, sve se to u konačnici svede na kazališno jedno te isto. U prvom oporbenom paru više na tzv. zanat, a kod Grotowskog i Barbe više na tzv. umjetnost. Nisam glumac i ne bavim se tom zanosnom autorskom disciplinom, nego sam onaj koji svojim *neautorskim* zanatskim pogledom vodi i stalno gleda tu autorsku umjetnost *predstavljajući*. Metode kojima vodite i gledate predstavom, nisu nikako *zacementirane*, da se ne bi mogle mi-

Zlatko Sviben, redatelj

Redateljska flegmatika ili entropija krize

Gluma je gluma, kazalište je kazalište, i kad idete u srž, nema u biti neke razlike između tzv. amatera ili tzv. performerera, između domorodaca iz Australije ili glumca iz riječkog HNK

Ivana Slunjski

Bili ste jedan od osnivača Kugla glumišta. Koliko se u odnosu na sedamdesete promijenilo vaše umjetničko djelovanje i promišljanje s obzirom na glumačku odnosno performativnu izvedbenost? Kakvi su bili politički aspekti Kugla glumišta?

– Čovjek se mora promijeniti samim tim što vrijeme ide, a opet, kad se nadete sa svojim društvom iz gimnazije, onda vidite da se niste uopće promijenili. Ovisno s kojeg aspekta gledate. S političkog aspekta stvari su se promijenile, iako, kad bismo baš ozbiljnije razmatrali, još uvijek živimo u socijalizmu i sve one grozote kapitalizma američkog tipa ipak nas još nisu obuzele. Mi još uvijek živimo, bar u ovim *lijepim* i *našim* kazališnim ili kulturnim prilikama, pod debelim patronatom države i u jednom lagodnom socijalističkom okružju.

Studentska scena sedamdesetih

Tada ste imali istupe protiv JNA, RAF-a?

– Baš i nismo. Mislim da ne. Iako smo, čini se, bili politički puno više osviješteni no današnja studentska populacija. Studentski teatar, a kojega je Zagreb bio jedan od europskih centara, naslanjao se na studentski pokret, koji je pak bio vezan uz događanja iz '68., i kad se taj pokret ugasio, ugasio se i taj teatar. U *Studentskom centru* tada je djelovalo nekoliko studentskih kazališta, a u jedno od njih sam, koje se nazivalo *Studentsko satirično glumište*, došao na audiciju, a zapravo promašivši vrata susjednog *SEK*-a. Onda sam tamo i ostao, u tom *SSG*-u, gdje kazališni i društveni koncept satire, a u odnosu na neke bivše šezdesete – više nije funkcionirao. Dakle, u zagrebački sam studentski teatar ušao ranih sedamdesetih, upravo kad se taj teatar gasio i samodokidao. To je vrijeme bilo istodobno koliko *politično* toliko i *apolitično*, vrijeme i kontra *lijevog* i *šezdesetosmaškog*, i kontra *nacionalnog* i *prolječarskog* osjećaja, a čiji su se osjećaji, kao odjeci europskih studentskih zbivanja i hrvatske nacionalne politike, prilično dobro ugnijezdili u studentskoj kulturi i *subkulturi* Zagreba. Bilo je to doba kad je, sve zbog '71. i ukinut *Savez studenata*, ne bi li se, spojivši se sa *Savezom omladine*, apolitizirao u *Savezu socijalističke omladine*. A i

Manje sam za kult tijela, pa i u samom kondicijskom smislu, a više za kulturu sadržaja, a koja je, kao kultura pozornice, obvezno tjelesna

je Šnajderov i Gašparovićev *Prolog*, zaboravu prepuštajući svoje studentske i političke poticaje, kušao biti upravo *glavnom strujom* i *centralnim* časopisom u Hrvata, a i šire.

Put do Kugle

Nama dvojima-trojima, svakako Zlatku Buriću i Dunji Koprčec, prebjezima iz *SEK*-a, nije ni preostalo ništa no kušati napraviti neko drugačije kazalište. Prvo smo iz imena izbacili ono *studentsko* i ono *satirično*, jer to više nismo bili, i ostavili jako nam drago *glumište*, a francuskom estetičaru Etienneu Souriauu i jednoj njegovoj raspravi o kazalištu kocke i kugle dugujemo pridodano ime – *Kugla*. To je vrijeme bilo i doba *bit* ekspanzije jednog apolitično političnog estetizma *Teatra &TD*. A onda, ne bi li proširili svoju pokusnu dvoranu iza pozornice, ondašnji su

te nam dodijelili neke barakaške kancelarijske sobice, gdje se veći broj ljudi uopće nije mogao ni okupiti, a kamoli – probati. Što se *Kugla glumišta* tiče ta je *baraka* bila, ako ne prisila tog kazališno i društveno snažno pozicioniranog protivnika, a ono poticaj da se izađe iz *centarskog* i *ETD* okružja u neku drugu vrst teatra – na ulicu, pa se naše *Glumište*, zbog nedostatka pozornice, neko vrijeme bavilo uličnim i ambijentalnim teatrom.

Happening

Umjetnički iskaz Kugla glumišta bio je bliži performansu?

– U samim počecima zasigurno nije. Samo smo počeli s pred-

Ljubav i pamćenje, nadrealistička ljubavna poema Salvadora Dalíja. Sklonost neverbalnom teatru nije još bila i performansom. Performans nije kao termin niti postojao. Tada smo govorili tek o *happeningu*. I sve su predstave, od one *Dočeka proljeća* ispred beogradske Narodne biblioteke do *Ljetnog popodneva* na dubrovačkom Gradcu i podno Lovrienca, bile predstave s glumom, koja jest uključivanje izraza bliskih cirkusu i kabareu, jer se voljelo cirkus i kabare, kao što se volio *rock* koncert i *happening*, Trocki ili Brecht, slavenske legende ili novinske priče iz predgrađa, ali sve je to bila kazališna igra u smislu glume. Ništa više, a ni manje. A ovo što godinama ustrajno radi i estetizira Indoš, koji se *Kugla glumištu* priključio nešto kasnije, i ako se to danas zove performansom, a ne glumom, mi to tada, sedamdesetih i ranih osamdesetih, nismo uopće razlikovali. Vjerovali smo da se bavimo isključivo – kazalištem.

"Sličnosti" među gledateljima

Da li struktura vaših predstava ovisi o "tipu" gledatelja za koje ih pripremate, mislim na predstave radene u nekoj od institucija i izvan njih?

– Vi ne možete nikad do kraja znati koji "tip" gledatelja gleda vašu predstavu. Redatelj sam putnik koji je radio u jako puno gradova, ponajviše u onim "balkanskim" gradovima na području bivše Jugoslavije. I koliko se god ti gradovi razlikovali sociološki, politički, povijesno, nešto je uvijek isto. Ja sam tamo samo *gost* i nikad ne mogu točno znati koja sve *domaća* publika dolazi na moje predstave, pa onda ne mogu ni pripremiti tzv. strukturu predstave. Kad radim predstavu, onda radim iz sebe, iz materijala koji imam i s grupom glumaca koja mi stoji na raspolaganju. Sigurno da mislim na publiku, ali to nije nešto čime možemo baš vladati niti je to nešto što baš strogo i trebamo znati. Da li na jednoj strani HNK, ili pak na drugoj Indoš, znaju tko im sve dolazi na predstavu? U tako građanski precizno strukturiranom društvu ipak ne živimo. Eventualno bi u zagrebačkom slučaju mogli reći da *ETD* i *Kerempub* relativno znaju svoju publiku, da u *Kerempub* dolazi više sindikalna publika, a u *ETD* neka mlađa populacija. Za razliku od ta dva kazališta u našem kazališnom rasporedu ni državni HNK-ovi, upravo kao ni neovisni Indoš, a oboje su mi vrlo bliski, ne strukturiraju svoje predstave po mogućem "tipu" gledatelja, pa to još ne činim ni ja. Na koncu, publika vas primi ili vas ne primi. Nekađ bolje ona *premierana*, nekađ bolje ona *dačka*, nekađ bolje u Splitu, a nekađ bolje u Rijeci.

Redatelj kao stranac

Razlikuju li se vaša iskustva u radu s glumcima prema tome da li radite s primjerice osječkim ili

jenjati ili *nadograđivati*. Ukoliko radim dramski tekst, a najčešće to radim, probe počinju tako da razgovaramo i čitamo. Dakle, upravo klasično: iščitavamo. Glumci više tekst, ja više – kontekst.

Glumac i lik

Koliko se glumac mora poistovjetiti s likom koji tumači, prolaziti kroz njegove emocije i stanja, da bi dobro izgradio svoju ulogu? Koliko je bitan odmak glumca od lika?

– Ne mora biti odmak.

Ali to onda nije teatar.

– Ne znam, kao što *ne mora* biti odmak, istina je i da *mora* biti odmak. Svakako: ne možete to mjeriti centimetrima. To je autonomno područje umijeća glumca. Pitanje zahtijeva i filozofski odgovor, što je istina, a što laž. Pogotovo što su to istina i laž u glumi, počevši od sv. Augustina do ovog našeg pape, koji je, ne zaboravimo, bio i glumac, i vjerojatno o istini i laži glume misli različito od sv. Augustina. Da li netko tko nije ubio može igrati ubojicu ili da li žena koja nije silovana može hiniti silovanu ženu? Pitanje je vrijedi li ono što se nekad držalo odmakom, dakle u nekim drugim povijesnim i filozofskim vremenima – lik je ono što *nisam* ja, već *netko drugi* – vrijedi li to i danas? Nije li odmak od uloge, u ovo naše *dvd*-filmsko i *Internet*-dokumentarno doba, malo i upitan? Da li je taj tzv. odmak baš tako obvezatan? No, naravno da on i postoji. Međutim, ako je svom istinom odmak to da sam ja ili ono da ja *nisam* ja, onda se baš nismo puno udaljili od *antikartezijanske nihil*-filozofije jednog Pirandella iz 30.-ih je slična i diskusija o realističkom i apstraktnom slikarstvu, tj. da li je to apstraktno slikarstvo odslikom objektivne stvarnosti? Ili je odslikom, i to totalnim, te stvarnosti samo slikarski pravac hiperrealizma? Nadalje: kad je i da li je gluma odslikom te tzv. objektivnosti stvarnosti? Kad je gluma *zbiljom*, a kad *fikcijom*? Možete li se glumom uživjeti ne tek u konkretnost lika nego i u apstraktnost simbola ili metafore? Ili tu prestaje gluma i počinju one apstraktnije domene plesa, mime ili performansa? Naravno, i *nemoderna* je metoda uživljavanja u lik svakako jednom dopuštenom metodom suvremenog kazališta. Na filmu je to nešto evidentnije pa nam se čini da su tamo glumci nekako životno dokumentarniji, stopljeniji s likovima i da tu odmak nema. No, i kad se taj tzv. odmak ne primijeti, ne znači da ga nema. I film je samo konvencija, naočigled nešto realističnija od kazališta. Svakako možda žanr farse i u 16. stoljeću, kao i danas i živi od tog tzv. odmak. No, kad radim s glumcima, uglavnom o tome ne razgovaramo, a riječ *odmak* nisam u redateljskoj praksi baš nikad ni koristio. Valjda se ne bavim teatrom koji glumce *odmiče* od likova. No, sve što je na pozornici odmah je i odmaknuto od zbilje stvarnosti, pa čak i kad se lik, kao npr. u Pirandellu, kojeg sam sad nedavno radio, zove npr. Almom Pricom, potpuno identično kao i privatna glumična osoba. Tako i Ivo Gregurević, ne bi li ponekad publiku zavarali, tek vješto igra i improvizira tu neku privatnost tog prvaka tzv. Ive Gregurevića. Jer, čim zakoračite na *zbilju* pozornice, vi ste – *fikcija*.

Improvizacije

Sto mislite o glumačkoj improvizaciji? U Pirandellu kojeg ste postavljali striktno se držite njegove sheme, a Pirandello je zapravo ostavio prostor slobodnoj glumačkoj intervenciji.

– Baš i ne. Inače se piščevih uputa držim *ko pijan plota*, ali u ovom slučaju baš baratamo s podosta nepirandelovskog materijala. U prvih dvadesetak minuta predstave nema čak nijedne Pirandellove riječi, a što je u odnosu na dva sata trajanja, priličnih dvadesetak posto. Početak predstave i nema veze s Pirandello-

vim komadom. Naime, razmatrali smo i improvizirali problem Gavelle, hrvatskog glumišta, politike u teatru, i to nema direktne veze s Pirandellom, već je jedna supstitucija za njegov monolog o umjetnosti.

Koliko toga u improvizacijama predstavlja kostur, točke koje su fiksne, a koliko toga glumac daje trenutno na sceni?

– Kako u kojem slučaju. To je kao u jazzu. I tamo je podosta toga fiksiranog, kažu jazz glazbenici. I, naravno, imate glumca ili glazbenika koji može improvizirati, iskočiti i vratiti se natrag u sadržaj, a imate i onih koji to baš i ne mogu. To ne ovisi samo o glumčevim sposobnostima nego i o strukturi predloška. Netko igra lik koji vodi radnju, a drugi to ne igra pa improvizaciju i ne čini jer igra neko sporednije lice koje ne kontrolira radnju predstave. Isto tako ne bih improvizaciju previše odjeljivao od tzv. *neimprovizacije*. Imate glumca koji je po svome psihološkom profilu protagonist, tj. onaj koji suvereno može voditi ne samo radnju nego i cijeli ansambl, čak i u liderskom smislu, i takvoga onda zapadaju uloge Hamleta ili Leara. I takav je, baš kao i u nogometu, organizator igre ostalih suigrača. Već i s te protagonističke pozicije takav će glumac sigurno i suvereno improvizirati. Naime, on barata strukturom cijelog komada, pa upravo i fizički, i na svojoj koži, osjeća gdje može dramski luk napeti i rastegnuti, a gdje treba scenu zgsnuti.

Politički teatar

Slažete li se s Brechtovom tezom da kontrola i manipulacija nad stvarnošću daju političku moć u kazalištu?

– Ne razumijem baš naročito tu tezu. Da li je ta teza neka estetska teza? No, očito kazalištu, i kad je tzv. političko, i kad je sušti agitprop, i kad prelazi u miting i štrajk, pa i štrajk glumaca – a sve smo to imali prilike vidjeti – želi li ostati kazalištem, ostaje ipak samo ona *fikijska* moć me-

tafore. Polje je *zbijske* političke moći u slučaju istinskog teatra prepušteno nekom *politički* drugom. No, ljudi su kazališta u neko bivše doba, npr. u ono Brechtovo, istočnonjemačko i *željezno*, imali poprilično visok društveni status, pa onda i moć. Današnja je društvena relevantnost kazališta puno manja, manja no u ono mračno doba komunizma ili svijetlog socijalizma, a naravno, tako nije samo u nas, nego je tako po svim tranzicijskim zemljama. U zapadnim pak zemljama kazalište, baš kao i film, zadobiva znatnu društvenu moć tek kao

Umorstvu u katedrali, nismo činili tek verbalni teatar. A pitanje je tijela kao zapostavljene kategorije globalna idejna tendencija, nerijetko baš modna i trendovska, pak onda i politička floskula. Naravno da je *građansko* tijelo uglavnom zapostavljeno, kao što su i žene, ne samo one građanske, uvijek zapostavljene, a što pak ne znači da nam kao jedina trendovska i politička orijentacija ostaje feminizam. U našem su društvu, zato što je ono još uvijek socijalističko, patrijarhalno i muško, mnoge stvari zapostavljene, pak je u tom smislu i naše *tranzicijsko* tijelo jako zapos-

neprofitabilno ulagati u primjeran nizozemski plesni teatar, koji je samom idejom i strukturom već internacionalan i tržišan.

Jesu li istočnjačke tehnike primjenjive u hrvatskom teatru?

– Primjenjive jesu, ali – čemu? Nisu li te tehnike dio nekog skroz drugačijeg svjetonazorskog, religioznog ili kazališnog sistema? I ne dolaze li one, te tehnike, do naših strana tek kao profitabilni duhovni *instant* za gladno zapadno tržište? Ako kod nas ne možete napraviti *no* predstavu jer to naša publika ne razumije, i ako ni najtalentiraniji hrvatski glumac ne može postati čak ni ispodprosječnom indijskom plesačicom, jer ona od svog prepuberteta vježba i trenira, onda je import tih *istočnjačkih* tehnika više trend i *zapadna* moda, nego što bi za nas to bilo doista štogod kazališno bitnim. Ipak, može li pozitivnim učinkom nekih tehnika koncentracije u pojedinačnom glumačkom postignuću prosperirati sveukupnost hrvatskog glumišta? A, možda i može. Hajde-de!

Teatar ko kriza

Po čemu je nastala kriza reprezentacije u teatru?

– Kriza je dramsko prirodno stanje, no kriza je i, što se hrvatskog teatra tiče u onom socijalno-povijesnom smislu, permanentna. Već trideset godina i više, uvijek je kriza. Poslije Marinkovića debelo se debatiralo o krizi domaće drame. Onda se pojavio Brešan, a opet je bila kriza, dok o *Hrvatskom Faustu* i drugim Šnajderovim tekstovima koji su se poneki svojevremeno igrali i u pet teataru ne treba ni govoriti koliko su bili dijelom povijesne hrvatske kazališne krize. Danas nećete naći, ne pet, nego ni jedan teatar koji bi se otimao za tekstove Mate Matišića, Ivane Sajko ili Lade Kaštelan, pa je valjda i opet kriza. Kriza redatelja. Koja valjda traje od Gavelle. Kao što kriza pisaca traje od onog međuratnog Krleža, a ona intendantata od Benešića. Doista, dvije-tri sezone ranih 20.-ih, upravo s Krležom kao dramatičarem, Gavelom kao redateljem, Babićem kao scenografom i Benešićem kao intendantom, reprezentativni su vrhunac hrvatskog građanskog teatra, a kako do nekog *negrađanskog* još nismo došli, onda od tada stvari teku nizbrdno i krizno. Za razliku od nekih razvijenijih kazališnih sredina, kakvom je nemilosrdni i zahuktali kazališni pogon jedne Njemačke, u *lijepom našem* kriznom i socijalističko-ladanjskom *spleenu* hrvatskog kazališnog krajobraza, još uvijek postoji relativna autorska sloboda, i relativno osviješteni glumac koji poslu kazališta pristupa na slobodan i ozbiljan način. Kriza je i s publikom, no ne tek u smislu posjeta, nego u jednom dubljem smislu. Naime, koliko god se manifestira ona globalizacijska potreba za slikom i tijelom, naša publika, po mom iskustvu, još uvijek uporno sluša. I najveći glumci su mi posvjedočili na tu temu. I kolikogod vjerovali da u doba slike i vizualne kulture publika više *gleda*, ona ipak ponajviše pozorno *sluša*, i burno reagira i na najmanji verbalni geg, a točna joj unutrašnja glumačka radnja nerijetko ostane nezapaženom. Živimo li možda još uvijek onu usmenu kulturu? ☒

posljedicu svoje komercijalizacije. S obzirom na broj stanovnika i postotak ljudi koji idu u kazalište taj će nas proces i mimoići. Ostat će hrvatski teatar jednom marginalnom i društveno irelevantnom djelatnošću, djelatnošću koja je puno ispod društvenog značaja medija, televizije, čak i filma, a tek nešto ispred društvenog značaja knjige.

Tijela izvedbe

U našem dramskom teatru tijelo je prilično zapostavljeno. U svijetu je uobičajeno da se glumci služe raznim plesničkim metodama, alexander, pillates i drugima, kako bi održali kondiciju i dobili kvalitetu pokreta. Zašto to nije slučaj i kod nas?

– Mislite da je to nužno? Taj trend kondicije tijela također ide i s erom globalizacije, s erom tijela. Danas je tijelo u filozofskom smislu u drugoj poziciji nego u 19. stoljeću. Ovo je doba tijela, čak ne toliko doba slike, a, naravno, sve manje doba riječi. Međutim, u svim je povijesnim epohama tijelo itekako prisutno. Druga je stvar što je ono počesto na starinski način prisutno. Kad netko glumi sjedeći u stolcu, i to je tijelo. Kabaretski teatar, farsični žanrovi, groteskni žanrovi, da ne govorimo o komediji *dell'arte* i srednjovjekovnom teatru koji jest teatar tijela, svugdje je tijelo prisutno. Možemo reći da je i grčka tragedija koju danas igramo kao teatar riječi bila nekad i teatar tijela. Ne možete zamisliti teatar bez tijela. I glas su i govor manifestacije glumčeva tijela i stoga je malo zaludu izdvajati tijelo. Glumačka umjetnost tjelesna je umjetnost sama. I kad je statična, baš kao u slučaju triju glavâ koje u Beckettovu komadu vire iz triju žarâ, ali i u najfilozofskijem i u najdoslovnijem smislu, te su glave u svojoj nepokretnosti, prvenstveno – tjelesne. I radiofonija je onda jedno pitanje tijela. Čini mi se da s Bobanovom petnaestominutnom propovijedi Tome Becketta, u svojoj statičnosti i nepomičnost za propovjedaonicom riječkog Svetog Vida u Eliotovu

Podjele tijela

Što se upornije, dakle i isključivije, bavite *formom* tijela, u opasnosti ste da vam izmakne onaj njegov netjelesni *sadržaj*. Manje sam za *kult* tijela, pa i u samom kondicijskom smislu, a više za *kulturu* sadržaja, a koja je, kultura pozornice, obvezno tjelesna. Podjela na tijelo i *netijelo*, podjela na performans, verbalni ili mimski teatar uvijek je i isključivo formalna podjela, svakako i dio svjetonazorskog učinka postmoderne. Vjerujemo li s postmodernom da je netko tko je genijalan u mimi svakako natprosječan i u tzv. verbalnom teatru? Ili obratno? A nisu li mimski i plesni teatar zapravo i neki profitabilni refleksi malih, a bogatih država i kultura, a sve kontra globalizacijske prevlasti engleskog verbalizama. Ni jednom kapitalu, pa ni onom državnom, nije profitabilno ulagati u predstavu na jednom flamskom, da ne kažemo na hrvatskom, ali mu možda i nije tako

kazalište

Premijere

Neumorno splitsko Gradsko kazalište mladih

Uz premijere: Cervantes, Don Quijote u režiji Vanče Kljakovića, Roger Vitrac, Victor ili djeca na vlasti u režiji Gorana Golovka i Molière, Kaćiperke u režiji Ognjena Sviličića

Nila Kuzmanić Svete

Don Quijote spada među one malobrojne romane – uzorne modele, podatne kazališnomu mediju radi predočavanja značajki njihova Vremena tako snažnih da u svim vremenima označavaju zbirna svojstva koja zovemo donkijotizam, oblomovština, glembajevština... I to, da parafraziramo Camusa, poradi osjećanja težine (ne)kazališna dekora. U dramatisaciji Zvonka Smajića izostao je, međutim, čak i dramski luk te vremenski ugib, odnosno tragičan raskorak Viteza tužnog lika s Vremenom. Redatelj Vanča Kljaković, ne prihvaćajući vitezovu Istinu, pravi grešku (od onih koje vojvoda Richelieu imenuje "gorom od zločina") tako što ga ismijava za jednosatna trajanja predstave: od početka do konca. To, nažalost, prihvaća Franko Strmotić (Don Quijote), veteran polivalentne glumačke kreativnosti. Na crti ismijavanja zadržali su se i kostimi od teške kukičane vune, kojoj je nasnimljena jeka trebala dočarati metalni oklop (kostimograf Vida Tučan), dok je Filip Radoš (Sancho) u svome ponchou od šarene vune kao preslikan iz meksičke sapunice. Teatar, koji jedini u Splitu pod vrijednom rukom Gorana Golovka obrazuje djecu i mladež u svom Dramskom studiju i svojim ih predstavama zapravo potiče na čitanje velikih djela svjetske književnosti, ovoga puta im nije – s obzi-

rom da se adaptator zadržao tek na najdinamičnijim motivima iz prvoga dijela slavnoga romana – pružio zamjenu. Treba, međutim, pohvaliti ne samo Lipovčev duhoviti plakat predstave, već i umjetnikovu scenografiju koja sugerira neprestano kre-

pjesnika-dadaista i dramatičara/anticipatora teatra apsurdna odgovara Golovkovu senzibilitetu i svojom konotacijom s postupkom bliskim metafizičkoj stiliziranosti filmova M. Nighta Shyamolana (*Šesto čulo* i *Nesalomljivi*) i Alejandra Amenaba-

novane u *Pomodarke*) Jeana-Baptistea Poquelina Moliérea, najslabija su karika. Premda u Parizu prikazana prva (1659.), nipošto ne spada u remek-djela slavnoga komediografa. Kako ova jednočinka ismijava precioznu modu i njezin utjecaj na malograđane svoga vremena, i ne odlikuje je ni komika situacije, niti intelektualna ili filozofska, nejasno je kroz koju se rupu namjerio provući redatelj Ognjen Sviličić radi eventualne koautorske intervencije. A bez mogućnosti vremenskog ugiba i intonacije živa govora, glumci kao da dolaze iz crtića. Ismijavati, naime, pretencioznu modu sredine sedamnaestog stoljeća u naše globalno doba, u kojem su svi modni trendovi i stilovi dopušteni, potpuno je depasirano. Zapravo je redateljevo dramaturško interveniranje krajnje pojednostavljeno s obzirom da mu vizualizacija, koja zanemaruje riječ na račun sličica, lišenih svake finese, u kojima glumci Franko Strmotić (Gorgibus), Vinko Mihanović (LaGrange), Luka Škaro (DuCroisy), Jolanda Tudor (Magdelon), Nada Prodan (Cathos), Ivica Bašić (Almanzor), Filip Radoš (Mascarille) i Trpimir Jurkić (Jodelet) djeluju bezizražajno, svedena na uopćavanje. Takvu dojmu pri-

Roger Vitrac, *Victor ili djeca na vlasti*, redatelj: Goran Golovko

tanje nimalo reducirane likovnosti. A to je, na skućenoj pozornici GKM-a, ravno podvigu. Upravo ta sjajna scenografija ostaje u raskoraku s režijom i glumcima, kojima majstor scenskog pokreta Nikša Dulčić daje odmjerenu podršku i koju su prihvatili tek Jolanda Tudor, Vinko Mihanović i Nada Prodan, othrvavši se karikaturalnosti. Izostanak redateljskih finesa odmogao je i izboru glazbe Joška Koludrovića. Jedino je svjetlo Zorana Mihanovića povećavalo skućenu prostornost. Tako se prvi ovosezonski projekt GKM-a pokazao ipak preambicioznim.

Dječje glumište nadmašuje ono odraslo

Znatno prikladniji odabir učinio je Goran Golovko postavljanjem *Victora ili djeca na vlasti* Rogera Vitraca (prijevod Vjenceslav Kapural), predodređena za govornu vježbu s radikalnim odmakom iz realističke forme u psihološki iskaz postupaka i komunikacije riječju unutar vanjskih prizora, zatvorenih okvirima građanske obitelji, u kojima je fiksirana lažnost njezinih članova, licemjernost i besmislenost (a)moralnih postupaka. Ovo najuspjelije djelo nadrealističkog teatra "Alfred Jarry"

ra (*Otvori oči* i *Uljezi*). Tekst je to koji *eo ipso* isključuje uživiljavanje za račun proizvoljnosti te, dakle, kao stvoren, uočio je pronicljivi redatelj, za izgovaranje po mladim polaznicima Dramskog studija za mladež – Nikole Bešana, Damira Poljička, Nere Borčić, Irene Štetić, Mije Roknić (koja je kao Esther pobrala najjači pljesak), Edija Lugića, Deane Banovac i Slav-

Molière, *Kaćiperke*, redatelj: Ognjen Sviličić

ka Sobina. A tu je još nijema i sugestivna Andrea Katić (Velika dama i Liječnik). Njihove govorne bravure interferirale su se gotovo idealno s redateljevom stilizacijom pokreta i podjelom uloga te, s također njegovom, duhovitom scenografijom na pozornici reducirane likovnosti. Naravno, uspelo dočarana je ptičja perspektiva prizora šesteročlane obitelji za stolom i supružnika u postelji. Jednako uspjeti su i metaforični kostimi Ani Marin. Predstava i tehnički funkcionira vrhunski, zahvaljujući Mihi Dolini. Tako Golovko nastavlja podizati, makar i s notom crnoga, razinu splitske kazališne produkcije.

K crtanom filmu

U lancu od tri premijere u samo tridesetak dana, najnovija, *Kaćiperke* (preime-

M. de Cervantes Saavedra, *Don Quijote*, redatelj: Vanča Kljaković

donosi i doslovno-konkretna scenografija Mihe Doline, dok igranje kostimografkinje Jadranke Škaričić na suvremenoj noti samo pojačava zbrku. Glazba Joška Koludrovića i plesni pokret Mirele Tudor bar nastoje na erotičnosti. Loš stil nedarovite režije i neuvjerljiva gluma na granici amaterizma savršeni su endem na dobro vođenu splitskom GKM-u. ☒

KRITIKA

Bilanca ili najava?

Hrvatska, godinu dana nakon promjene – prva bilanca / Kroatien ein Jahr nach dem Umbruch – erste Bilanz, (dokumentacija), Uredili: Bodo Weber i Srđan Dvornik; Preveli: Iva Krtalić-Muiesan i Bodo Weber, Heinrich Böll Stiftung, Zagreb, 2001. ISBN 953 - 98520 - 1 - 3

Grozdana Cvitan

Zbornik *Hrvatska, godinu dana nakon promjene – prva bilanca* dvojezično (hrvatsko i njemačko) je izdanje izlaganja podnesenih na konferenciji u Berlinu, održanoj od 23. do 25. veljače prošle godine. Svaki takav zbornik, kao rezultat jedne snimke vremenski ograničenog stanja čije djelovanje nije završeno, a očekivani smjer može biti izmijenjen, nezahvalan je, odnosno težak za autore tekstova koji svoje razmišljanje moraju ograničiti ipak samo jednom od četiri godine u kojima se (makar teoretski) te promjene očekuju. Ono što je bilo karakteristično za komentare koji su uslijedili nakon prvih mjeseci nove vlasti jest od-

ređeno popuštanje, previđanje, pa i oprost u smislu nesnalaženja na mnogim naslijeđenim područjima. Godinu dana kas-

nije, mnoga od tih područja nisu bila jasnija, a danas, dvije godine nakon promjena, zbornik *Hrvatska, godinu dana nakon promjena – prva bilanca* moguće je sagledavati i kroz dvije godine. To ponajprije znači mnogo samim autorima koji će za neku novu bilancu moći sagledati vlastite procjene i dopuniti sliku koju su za neke slučajeve imali u naznakama.

Ivan Prpić u tekstu *Dječje bolesti hrvatskog parlamentarizma* još govori o ukidanju Županijs-

skog doma i dokidanju predsjedničke moći koji je kroz polupredsjednički sustav doveo do modela koji je više prerastao u diktaturu nego omogućavao demokracizaciju. I dok se godinu dana kasnije (dakle nakon održane konferencije iz koje je zbornik nastao) može govoriti o novim promjenama koje su tom prigodom samo najavljivane i očekivane, u drugim slučajevima najavljivano i očekivano je izostalo, pa bi i dvogodišnja bilanca mogla ponoviti već donesene ocjene, stanja, snimku prilika. Srđan Vrcan (*Od tunela na kraju svjetla do svjetla na kraju tunela*) vidi prvu godinu nakon promjena (3. siječnja 2000.) kao čilean-

ski primjer. Čileanskim vidi i dotadašnje vrijeme i nastavak nakon promjena, a to znači da, nakon što je Pinoche obavio

svoj posao, na vlast stižu demokrati i liberali i daju legitimitet prethodno utemeljenom stanju. To nije samo viđenje Srđana Vrcana, nego i nekolicine drugih autora koji se posebno pozivaju na očekivane promjene u odnosu prema pravnom sustavu, sankcioniranju kriminala, najavljenom zakonu o reviziji pretvorbe, odnosno prema manjinama, ženama itd.

Čak i u rijetkim prilikama kad je postojeći zakon bio dobar (jer Hrvatska je "stvorila vjerojatno najpovoljnije pravne okvire za strane investicije u istočnoj Europi") on nije iskorišten da bi se krenulo u reformu i promjene, već je sve učinjeno da se osvježi igra "hodočašće šalterima" koju spominje Zoran Pokrovac (*Rezultati reforme privrednog prava u Hrvatskoj*), a koju osjećaju i drugi kroz razne primjere novih zakona i prakse koja često poništava Ustavom zajamčenu ravnopravnost na raznim razinama i u raznim odnosima u društvu.

Ono što karakterizira prvu godinu vlasti, opći je osjećaj većeg broja referenata s berlinskog skupa, jest nekoliko mutnih, to jest nedefiniranih formulacija oko kojih se kao oko populističkih parola okuplja hrvatski politički program. Odnosno, nedostatak programa ili neodlučnost da se izmjene najavljene u predizbornoj kampanji i provedu, pa postaju onaj dio programa čija je jednokratna uporaba završena već u prvoj godini vlasti. Naime,

zaboravljene su kao program koji je obećan i treba ga ostvariti, a umjesto toga funkcioniraju nedefinirane parole o *europskim standardima* i *euroatlanskim integracijama*. Skriveni iza takvih parola, hrvatski političari okupljeni u koalicijskoj vladi nisu uvidjeli da "daljnje zadržavanje velikog dijela one baštine i onog instrumentarija pomoću kojeg je prethodna vlast uspostavila, održavala i obnavljala svoju političku dominaciju i svoju ekonomsku premoć, te je jamčila i svoju kulturnu hegemoniju, samo po sebi generira i reproducira političku krizu i njezino nadilaženje prebacuje u neko drugo vrijeme" (Vrcan).

Dio tekstova u knjizi već je separatno poznat javnosti, primjerice tekst Silve Mežnarić *Iz kulture nasilja u rat, iz rata u – kulturu nasilja? 1991. versus 2001. u Hrvatskoj* objavljen je u *Zarezu* u ožujku prošle godine, a većina autora u knjizi poznata je svojim stajalištima i kritikom političkih prilika hrvatskoj javnosti (primjerice stajališta Anamarije Grünfelder, autorice teksta *Profil crkve u Hrvatskoj: Potreba otvaranja* i stalne kolumnistice *Ferala* o istim pitanjima). Dvije godine nakon promjena vjerujem kako bi bilanca izgledala kritičnije i zanimljivije, a da će *Heinrich Böll Stiftung* i Srđan Dvornik sa stručnjacima za razna područja društvenog života imati priliku napraviti i tu snimku stanja. ☒

noidnosti uvijek *umjetne*. "Čitav je život san. Nitko ne zna što radi, nitko ne zna što želi, nitko ne zna što zna. Spavamo život, kao

imalo što propustiti. Treba "negirati život", teza je knjige, ali to je zapravo nemoguće, jer kako kaže sâm Soares: "Nikad se ne is-

poznatog udaljenog mjesta, i zato Soares može reći: "Možda u meni postoji samo stroj za otkrivanje onoga što nisam".

Netko će možda prigovoriti, zar unutarnji i vanjski put nisu jedan te isti. Ne, nisu, ti se putovi nikad ne spajaju i ne zatvaraju spoznajni krug. Uvijek ćemo nailaziti na neki višak ili manjak, na nešto što je neuključivo u ono što ćemo pronaći i uključiti tijekom putovanja. Međutim, nije to potvrda lakanovske ideje o Realnome, kao o onome nemogućem, neuključivome u simbolični poredak, jer se ovdje ne želi reći da smo simbolična bića, određena jezikom kao Velikim Drugim, i slično. Sve su to, naime, eufemizmi – jer je čak i sâm simbolični poredak fikcija: granice jezika nisu naše granice jer je i sâm jezik samo jedna od fikcija. Svi ti uvidi potvrđuju zato nešto drugo, da su čovjek i njegov svijet *nečiji tuđi artefakti*, da živimo unutar artifičnog, virtualnog svijeta, da smo *ontološki umjetna bića*. Stoga nas samospoznaja neće nikud odvesti, čak je i prividna abdikacija od djelatnog života samo ironična mogućnost unutar toga virtualnog svijeta. Ni odustajanje ne donosi mir jer nam i tada svijet nastavlja *stizati* i stvarati u nama osjećaj da odbijanjem života ipak nešto i *propuštamo*. Čak nam i budistička ili mistička Praznina *stiže*, kao nešto već spremno, *zgotovljeno za nas*, kao nešto dakle, što nikad nije naše. Moramo shvatiti da mi sami nismo *u sebi* nego da smo negdje izvan sebe, daleko od sebe, da se uvijek doživljavamo iz gledišta nekoga drugog, i zato je Pessoa sebe u tolikoj mjeri *poizvanjštio*, "rasuo" u različite osobe-predmete. Njegove mnogobrojne hetero-ličnosti (različiti dvojnici koji potpisuju njegova djela) ne umnažaju ljudsku subjektivnost (bogatstvo ljudskih unutrašnjih snaga), nego umnažaju i demonstriraju ljudsku predmetnost – prema Soaresu, čovjek se ne razlikuje od drugih životinja, biljaka i prirodnih prizora: smrt stabla više ga čak po- gađa od smrti nekog djeteta.

Možda će prigovoriti, zar unutarnji i vanjski put nisu jedan te isti. Ne, nisu, ti se putovi nikad ne spajaju i ne zatvaraju spoznajni krug. Uvijek ćemo nailaziti na neki višak ili manjak, na nešto što je neuključivo u ono što ćemo pronaći i uključiti tijekom putovanja. Međutim, nije to potvrda lakanovske ideje o Realnome, kao o onome nemogućem, neuključivome u simbolični poredak, jer se ovdje ne želi reći da smo simbolična bića, određena jezikom kao Velikim Drugim, i slično. Sve su to, naime, eufemizmi – jer je čak i sâm simbolični poredak fikcija: granice jezika nisu naše granice jer je i sâm jezik samo jedna od fikcija. Svi ti uvidi potvrđuju zato nešto drugo, da su čovjek i njegov svijet *nečiji tuđi artefakti*, da živimo unutar artifičnog, virtualnog svijeta, da smo *ontološki umjetna bića*. Stoga nas samospoznaja neće nikud odvesti, čak je i prividna abdikacija od djelatnog života samo ironična mogućnost unutar toga virtualnog svijeta. Ni odustajanje ne donosi mir jer nam i tada svijet nastavlja *stizati* i stvarati u nama osjećaj da odbijanjem života ipak nešto i *propuštamo*. Čak nam i budistička ili mistička Praznina *stiže*, kao nešto već spremno, *zgotovljeno za nas*, kao nešto dakle, što nikad nije naše. Moramo shvatiti da mi sami nismo *u sebi* nego da smo negdje izvan sebe, daleko od sebe, da se uvijek doživljavamo iz gledišta nekoga drugog, i zato je Pessoa sebe u tolikoj mjeri *poizvanjštio*, "rasuo" u različite osobe-predmete. Njegove mnogobrojne hetero-ličnosti (različiti dvojnici koji potpisuju njegova djela) ne umnažaju ljudsku subjektivnost (bogatstvo ljudskih unutrašnjih snaga), nego umnažaju i demonstriraju ljudsku predmetnost – prema Soaresu, čovjek se ne razlikuje od drugih životinja, biljaka i prirodnih prizora: smrt stabla više ga čak po- gađa od smrti nekog djeteta.

Naime, filozofijska je tradicija grijehala ako je čovjeka i njegov svijet tretirala poput *prirodnih bića*, jer čovjek je zapravo *artefakt*, objekt, oblik *umjetnog života*. To, međutim, ne znači i to da nas je netko stvorio, i da trebamo tražiti svojega *tvorca* i svoje daleko, autentično jastvo. Pa čak i ako je naš tvorca istinit, ta će istina za nas uvijek imati strukturu fikcije. Ali to i nije ono važno, s obzirom da istina i nije naš glavni vodič i cilj. Mi smo bića određena zavodenjem, a to što smo umjetna bića znači da u nama djeluje neki fraktalni atraktor, tajnoviti privlačitelj koji nas zavodi i organizira naše živote.

Fiktivno postojanje

U temelju svijeta nije ni Istina, ni Smisao, ni Praznina, nego zavodilački atraktor koji emitira fraktalne intenzitete koji nas zanose. Sve što imamo, kaže Soares, naši su dojmovi, naši intenziteti, i ono što Soaresovu svakodnevnicu određuje, različiti su dojmovi – nekad je to treskoba, nekad očaj, a nekad gotovo neka ekstaza i sreća što je on nalazi u malim stvarima. Čak i Soares, svojevrsni umjetnik u gladovanju prema životu, *uživava u pisanju*, i u književnosti nalazi nešto nesumnjivo vrijedno: "Pisanje za mene znači prezirati se; ali ne mogu prestati pisati. Pisanje je poput droge koja mi se gadi i koju uzimam, porok koji mrzim i u kojemu živim". I Soares je, dakle, osjetio zavodljivost toga nepoznatog atraktora, i do njega je dopro neki od intenziteta kojima Atraktor svoje artefakte drži na okupu, vrteći ih po nekoj od bezbrojnih putanja oko Nepoznatog Nečega za što nemamo pojma što je, ali za što primjećujemo da isijava beskrajnu količinu energije fiktivnog postojanja. Ta je energija, droga koju možemo prezirati i pokušati je negirati, ali je *ne možemo prestati uzimati* – to je naš porok u kojemu živimo. ☒

Ontološki umjetna bića

U temelju svijeta nije ni Istina, ni Smisao, ni Praznina, nego zavodilački atraktor koji emitira fraktalne intenzitete koji nas zanose

Fernando Pessoa: *Knjiga nemira*, s portugalskoga prevela Tanja Tarbuk, Konzor, 2001.

Zoran Roško

Život je nešto neautentično, sve što život nudi je ili fatalnost ili sloboda, a oboje je isprazno. Sâm život je umjetan, fiktivan, a izravno življena zbilja je čak i umjetnija od umjetnosti: zbilja nikad ne donosi oslonac ili utjehu. Izravni život, neposredno iskustvo je nešto namijenjeno zombijima koji ne shvaćaju da život vrijednost može steći tek naknadno, u interpretaciji tog iskustva. To je onaj bič zaboravljen u bičevanju kojim nam život urezuju u tijelo – spontani život je prijevara. Ako živimo *vlastiti* život, nemamo pojma što je *život*, a ako pak žudimo živjeti *nečiji tuđi* život, nikad ne saznajemo što smo propustili u *vlastitome*.

To su hipoteze *Knjige nemira* Fernanda Pessoa, jedne od najznačajnijih knjiga 20. stoljeća. Iako naizgled oniristi, estetičisti, nihilisti i avangardisti, Pessoa je prvenstveno vizionar animističke paranoje i virtualne stvarnosti, on je svetac zaštitnik ontologije *umjetnoga života*. Kod Pessoa, naime, vrijednosti ne izvire iz neke inherentne srži stvari nego se one *izvana dodaju* tim stvarima. "Svako osjećaju dati jednu osobnost", kaže on, "svakom stanju duše jednu dušu". Jer nije zabluda "pripisivati duše stvarima koje nazivamo neživima. Biti stvar znači biti predmetom pridruživanja nekog svojstva". Pessoa "duše" nije pridruživao samo stvarima, nego i vlastitim osjećajima i psihičkim stanjima, i pretvarao ih u samostalne ličnosti, u estetske fetiše. Jer "sve dolazi izvana" zbog *pridruživanja nekog svojstva*: stvari su *progonjene* onime što postaju, tj. ne postaju to same od sebe, nisu nipošto prirodne, nego su u svojoj para-

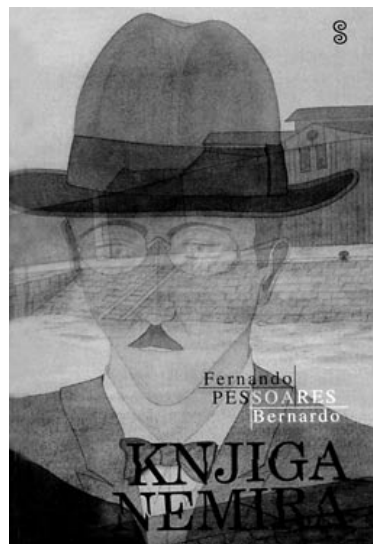
Ako živimo vlastiti život, nemamo pojma što je život, a ako pak žudimo živjeti nečiji tuđi život, nikad ne saznajemo što smo propustili u vlastitome

vječna djeca Sudbine". Zato "treba prepoznati stvarnost kao oblik iluzije, a iluziju kao oblik stvarnosti". Živjeti, znači "biti Drugi", biti neko izvorno, neposredno Ja nemoguće je: "život je apsolutno nestvaran u svojoj izravnoj stvarnosti".

Umjetnik u gladovanju

Bernardo Soares, Pessoa heteronim, njegova alternativna pjesnička ličnost, pripovjedač *Knjige nemira*, živi *ironiju Sudbine*: s jedne strane, negira i odbija on obični svakodnevni život, nalikujući u tome Kafkinu *umjetniku u gladovanju*, a s druge strane, i sâm vodi najobičniji, banalni život činovnika u službi gazde Vasquesa. "Sve je u meni nastojanje da budem nešto drugo", tvrdi on, a nešto poslije tvrdi suprotno – "žudim da bezuvjetno budem ja". On osjeća da vodi promašeni, neproživljeni život, a istodobno, o životu misli kao o nečemu što je isprazno i fiktivno, tako da se, slijedom te logike, i u najbeznačajnijem životu i ne bi

kravamo iz sebe samih". Ne možemo negirati život jer je i sama ta negacija dio istog tog života. I to je osnovna paranoja postojanja: ne možemo umaći životu jer ga i nismo stvorili, on ne izvire iz nas, iz naše unutrašnjosti, nego nam uvijek već *stiže, izvana*, stiže nam kao nešto što je već gotovo, što u sebi *zatječemo*, što nam se *dogada*, iako smo mi oni koji ga činimo. Ili Baudrillardovim riječima, svijet ne može-

mo ni sa čime razmijeniti, izmaknuti se sa strane i onda, na tržištu postojanja i nepostojanja, odlučiti hoćemo li ili nećemo prihvatiti ga i "djelatno" živjeti. Svijet je utoliko poput terorističkog otmičara – *otima nas on u život*, i ucjenjuje da odsad nadalje sve naše odluke budu ograničene uvjetima što su postavljeni tom otmicom.

Smisao je teret

Zato svi smislovi što ih otkrijemo, isanjamo u mašti ili djelatno iskonstruiramo, neće biti naši, nikad nećemo biti istovjetni s vlastitim smislovima, jer će oni uvijek biti samo verzije te otmičice. Uvijek će to biti smislovi koji nas progone i ucjenjuju. Dakle, sâm smisao uopće nije nešto što čovjeka oslobađa, ispunjava, ili čini autentičnim. To što "moramo osjećati", živjeti, tragati i eventualno nalaziti smisao, sve je to "teret". Nasuprot tradicionalnom filozofijsko-duhovnom reklamnom sloganu "spoznaj sebe sama", Pessoa pokazuje uzaludnost takva pristupa, s obzirom da sebi samima ionako nikad ne stižemo iznutra, iz sebe samih, nego izvana, iz nekog ne-

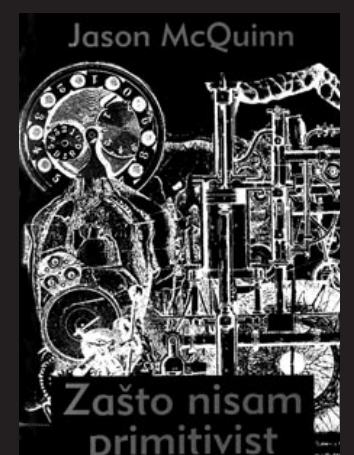
Donald Rook

što čitaš?

Noam Chomsky

MEDIJI, PROPAGANDA I SISTEM

Zašto nisam primitivist

Naslove možete naručiti preko e-maila markos@zimir.net ili ponedjeljkom, na *subverzijama*, u **net clubu mama**, Preradovićeve 18, od 20 h

KRITIKA

slastica, nego i orgijastički porok kojemu se ne mogu otići. No, dok Hanibal voli jesti sve, samo da pripada ljudskom rodu, speci-

va plemenitaškog zavodnika Don Juana, kojega Sganarelle neprekidno opominje da neće dobro završiti, Brucknerovu je

nam kobnu prapovijest ljudi koji su jedni drugima vukovi i rabeći pritom uhodane formule "priča iz davnina" kojima evocira, a ujedno i navješćuje davno i uvijek buduće sveprotežništvo ljudožderačkih težnji, zakriveno anonimnošću navodnih preobraćenika u kojima zapravo trajno tinja ista vatra, spremna da se razbukta u nekoj povoljnoj bakanalijskoj prigodi: poput kobi kojom su se monstrozni, već i tjelesno izopačeni ljudi nahvao, nakon izgubljenog boja s dobričinama, lukavo i neprepoznatljivo "stali miješati s ljudima nazbilj", i sudba Brucknerova posebna soja bila je najprije život na rubu civiliziranog svijeta, raspršenost i progona, a zatim i prkosni otpor te preživljavanje najmoćnijim sredstvom – utapanjem u tzv. normalno stanovništvo. Dok Držić ljude nahvao zove "prokletim sjemenom", Bruckner će svoje požudnike nazvati "strašnim plemenom" koje "nije zauvijek nestalo s lica zemlje", nego se "skrivalo i prerašavalo, uzelo odijela i stanja drugih zanimanja i otišlo u gradove da se izmiješa s ljudima". Iz dalekih Držićevih Indija ljudi nahvao preselili su se u kazališni "izokrenuti svijet" Držićeve sadašnjosti, "Rim iz Dubrovnika gledan", dok su se Brucknerovi koljači antropomorfnih jaganjaca pripovjedno preobrazili u uglednike pariške ili bilo koje druge suvremene velegradske klasne, profesionalne i kulturnjačke kreme: postali su građani odani trgovini ili pravu, "poštovana vrijedna bića" koja "govore engleski, plaćaju kreditnim karticama i pišu na tipkovnicama", obožavaju klasičnu glazbu, posebice operne arije, poeziju i film, američku muzičku komediju, bave se sportom, posjećuju bogataške klubove, vole svilu, odijela od lana ili alpaga, cipele od krokodilske kože, pulovere od kašmira, ogrtače od devine dlake, posjeduju luksuzne, kolekcionarski vrijedne automobile, brane doktorate, ulaze u francusko-američke savjetničke kabinete, idu u kino, na koncerte i krstarenja, te rado obilaze rasprodaje kod Hermesa, Vuittona i Yves Saint Laurenta.

Ljudožderska Biblija

Bruseći ostru granicu između dnevnih zasluga i noćnih jestvenih ovisnosti, Bruckner nije mimoišao ni omiljena pribježišta zamorenih i udosađenih trkača za slastima i lastima svoje suvremene Sodome i Gomore: redovite odlaske na tečaje joge, psihoanalitički kauč, tablete prozaca, tranxena i lithiuma. Planina kulturnih dobara i utješnih surugata za izgubljeni vitalni elan, kojom prema Bruckneru čovjek ne pokušava drugo do li sebi i drugima zamazati oči i zakratko prikriti svoju žeđ za krvlju svojih bližnjih, urušava se pod zahtjevom što mu podastiru njegova profinjena nepca, pa nije čudo da se i jedan uknjiženi niz legendarnih uputa za pripremu ukusnih malodobnika u ovoj knjizi naziva ni manje ni više nego Ljudožderskom – Biblijom. Utoliko Balthusova završna epizoda, kojom udjeljuje svoje tijelo na kanibalističku pričest, jednom za svagda namamivši i one koji će ga nadživjeti u Ljudožderski tabor, s obzirom da se nitko tko jednom zagrije u ljudsko meso više ne može zadovoljiti ikakvim nadomjestkom, doseže mitsku točku kružnoga povijesnog susretništa, istodobnoga kraja civilizacije i denuncijacije njezina navodnog humanističkog prapočela.

Jetkost Brucknerova moralističkog oka uspjela je pripovijest od svega pedesetak stranica još jednom kanibalistički sažvakati iluziju o ljudskoj nevinosti, a iskonsko rousseaovsko dobro prirođeno ljudskim jaganjcima okrenuti na svojem duhovitom i stilistički dotjeranom jezičnom raznju. Jedino što mi ostaje potpunim misterijem jest zašto se njegova knjiga tržišno nudi pod egidom "ugodne i zabavne lektire za sve čitatelje", kako već rekoh, "bez obzira na uzrast". Bit će da je izdavač prepoznao i u čitateljima, malim i velikim, tek potrošačke kanibale, kojima je važno svoje štivo samo što lakše – probaviti. Kada se podignete, lice će vam se ipak, mislim, iskriviti od kiseline u želucu. ☒

Uzmite i jedite od ovoga svi

Jetkost Brucknerova moralističkog oka uspjela je pripovijest od svega pedesetak stranica još jednom kanibalistički sažvakati iluziju o ljudskoj nevinosti, a iskonsko rousseaovsko dobro prirođeno ljudskim jaganjcima okrenuti na svojem duhovitom i stilistički dotjeranom jezičnom raznju

Pascal Bruckner, *Bezimeni ljudožderi*, s francuskoga prevela Marija Grgičević, Zagreb, Ceres, 2001.

Lada Čale Feldman

Kanibalizam je u porastu. Nakon uspjeha filma *Kad jaganjci utihnu*, koji je tvorce nagnao i na drugi nastavak – priskrbivši svojem junaku Hanibalu Lecteru počast da mu se ime ovaj put pojavi i u samome naslovu – ne mora nas čuditi što se te teme s dugom tradicijom što traje od Montaigne naovamo, latio i nesmiljeni kulturno-politički prokazivač navodne nedužnosti kojom se uporno želi krasiti ljudska vrsta, filozof, esejist i romanopisac Pascal Bruckner. Baš kao i u spomenutom američkom dvodijelnom hitu, i u njegovoj će se suvremenoj bajci, namijenjenoj, kako ovitak hrvatskog izdanja ističe, za sve uzraste, motivika jaganjca Božjeg, tog nedoseziva uzora dječje nevinosti, naći utišana pod nožem, ili bolje reći očajnicima utjelovljenja krajnjeg zla, neiskorjenjivo zaslanjene požude krvoloka kojima je ljudsko meso ne samo najveća

jalnost Brucknerova Ljudožderskog protagonista upravo su ona "mala kućna božanstva" neodgovornosti i blažene hlepnje za zaštitom koje pisac evocira u svojim esejima, a čiji se rejting toliko specifično podigao u globalnom selu, zadržavši epitet uzorka čovječnosti – mala djeca ružičaste puti, najslasnija u dobi između druge i četvrte godine, nakon koje im mekušna bedarca i iznutrice postaju pretvrde za žvakanje.

Etika kanibala

Američki Hanibal, to krajnje zlo, zapravo je duboki moralist, pa se njegova nezasićena proždrljivost koči pred probirljivošću kojom iz nepregledne mase šetajućih obroka ipak najradije bira one koji su ugriz njegovih zubi zaslužili kakvom opačinom. Brucknerovo naizgled bajkovito francusko čudovište što u ljudskom liku tamani malu djecu okrenulo se, nasuprot tome, upravo nevinima, no priča ima jednake moralizatorske pretenzije, žanrovskim se tragovima upisujući u tradiciju francuskoga klasicističkog moralizma. Poput Moliereo-

lakomcu na dječje nožice, maltuzijanistički agilnom Balthusu, također pridružena oprečna sjena potisnute savjesti, sluga Carciofi, čije samo ime, po znanom književnoj navadi, sugerira vegetarijansku konverziju, uzrokovanu gađenjem nad zakrvavljenim odrescima što mu ga je priuštilo odrastanje u mesarskoj obitelji. Peripetije ove dvojice, zblizene suprotnim nagonima misionarske brige za spas gladne duše i užitka u dječjemesnatim gastronomskim kušnjama, nižu se po pikarskom receptu, uz neprekidno trenje između Carciofijevih smicalica kojim nagoni Balthusa da se odrekne svojega nasljednog, višestoljetnog obiteljskog prokletstva, i junakove grozničave pomame. Ukratko, svi Carciofijevi pokušaji propadaju, Balthus, umjesto da ugasi svoju žudnju kakvom zamjenskom zabavom, primjerice ljubavlju prema kakvoj zamamnoj ljepotici, ili sreće svoje srodnike i srodnice ili ih uspijeva prikloniti svojoj vrsti. Niotkud da se pojavi kakav prastari ili novovjekli Kameni gost: što je još gore, Brucknerova se crna bajka završava izokrenutom obnovom novozavjetne žrtve, tijekom koje će se sâm Balthus, u ruhu Djeda Božićnjaka, usred cirkuske predstave skuhati u golemu loncu i ponuditi znatiželjnoj djeci na golanje.

Ljudi nahvao

Čitajući knjigu, međutim, nametnula mi se – osim spomenutih referenci iz Brucknerove nacionalne tradicije – još jedna književna asocijacija domaće provenijencije, a riječ je o paraboli o ljudima nazbilj i ljudima nahvao iz Držićeva Prologa Dugog Nosa. Prvo je poglavlje svojeg avaturskičko-proždiračkog romančića Bruckner, naime, naslovio "Poput vas ili mene", ispričavši

njava: «City je važan naslov za mene jer izražava ono što je ova knjiga oduvijek bila u mojoj glavi. City. Nijedan određen. Ili točnije, dojam grada. Njegov kostur. Priče sam u svojoj glavi zamišljao kao susjedstva. A likove kao da su ulice... Likova – ulica – ima mnogo. Postoji brijač koji četvrtkom šiša besplatno, postoji div, ili nijem čovječuljak. Postoji dječak Gould i djevojka Shatzy Shell. Postoje profesori, ljudi koji igraju nogomet, crni dječak koji igra košarku i nikad ne promaši koš, i na kraju postoji i general.» Na prvi se pogled neke ulice ne dodiruju, a neki su dijelovi grada zauvijek strani jedni drugima. Čitatelj će možda naići na vokalizatora koji će mu dati krivi smjer te će se u trenutku probuditi u nekoj sasvim drugoj priči. City je narativan prostor čiji plan urbanizacije naoko ne odaje previše reda. Karta grada brzo gubi funkciju te literarni pridošlica shvaća da je jedino što povezuje ulice i dijelove grada upravo njihova izdvojenost i usamljenost, ali i duboka ljudskost koja se ponekad može ro-

diti između dva najudaljenija kraja asfaltne džungle.

Poomerang i Diesel

Dječak Gould četrnaestogodišnji je genij koji se teško socijalizira s desetak godina biološki i emotivno starijim studentima u svakodnevnom okruženju fakulteta. U isto je vrijeme prepušten fizičkoj i duhovnoj samoći. Naime, otac, general u američkoj vojsci, stanuje u gradu u kojem se majka liječi u mentalnoj bolnici. Njezino stanje za Goulda je tajna te mu se nikad eksplicitno ne govori da je napor uložen u odgajanje natprosječno inteligentnog djeteta osnovni razlog njezina mentalnog poremećaja, a potom i odsutnosti. Naočigled okružen dvojom prijatelja, Poomerangom i Dieselom, Gould koristi nepresušne zalihe svoje intelektualne superiornosti da bi izmislio prijatelje koji će biti jednako drukčiji i usamljeni da bi ga razumjeli. Poomerang je nizak, ćelav i nijem. Ne govori, ali vrlo dobro čuje. U trenutku kada televizijska ekipa snima reportažu o Gouldu, kroz njegov

KRITIKA

najgrubljim i najkvrgavijim tvrdom – nije ugodan na golju, ali ipak nužan u hladnim zim-

doista nedostaje niz realističnih informacija kojima bi izgradio svijet prošlostoljetnog trgovca

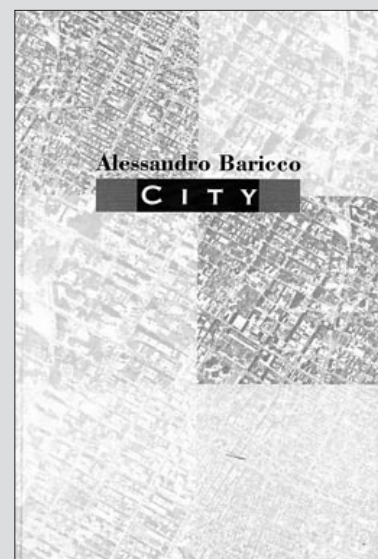
Praznina među prstima

City je roman u kojem su likovi nagovoreni na nedjelovanje – ne računajući ono koje se odvija u njihovim fikcionalnim svjetovima

Alessandro Baricco, *City*, s engleskoga prevela Vanda Mikšić, Edicije Božičević, 2002.

Andrea Pisac

Ako se najfinija svila može opisati kao praznina među prstima, što se ujedno odnosi i na narativnu glatkoću i prozračnost Bariccove *Svile*, tada njegov posljednji roman *City* s pravom možemo usporediti s

skim danima. Eliptičnost izraza u *Svili* ne podrazumijeva naglost i odsječenost. I dok čitatelju

dudovim svilcima, ta se praznina upotpunjuje maštom koja stvara individualizirane i bajkovite življajne svjetove. S druge strane, *City* također zahtijeva visoko aktivnoga čitatelja koji će narativne krpice i isječke različitih uzoraka dovesti u konačan spoznajni i osjetilni red. U tome se, u isto vrijeme, ogledaju i njegov zadatak, i ispunjenje.

City

Naslov hrvatskoga prijevoda ne razlikuje se od naslova originala. Mnogo više nego rezultat trenda, engleska riječ *city* u funkciji naslova označava bilo koji grad, ili točnije visoko urbanizirano područje kojim vladaju posebna pravila i arhitektura. U intervjuu nakon objavljivanja romana, Alessandro Baricco obja-

KRITIKA

U milosti surfera

Koncentrirajući se na pojedinosti, detalje koji se inače uglavnom ne zamjećuju, pripovjedač nam dopušta da sami složimo svoju "sliku stvari", čime postajemo aktivni sudionici romana – "surferi"

Tomislav Zajec, *Ulaz u crnu kutiju*, Znanje, Zagreb, 2001.

Goran Štimac

U svom novom romanu *Ulaz u Crnu kutiju*, Tomislav Zajec govori o aktualnom stanju našeg društva, načinjući probleme osamljenosti, neshvaćenosti, bezosjećajnosti i, naravno, droge. Progovarajući o negativnim aspektima društva, ne načinje neku revolucionarnu i originalnu tematiku, ali pristupom danoj temi i konceptom same priče uspijeva napisati izvrstan roman. Analizom priče ne može se izolirano obraditi neki određeni problem, jer nije riječ o jednom problemu, već o društvu u kojem su uzroci i posljedice problema, kao i većina stvari u životu, međusobno nužno povezani.

Čekajući Filipa

Glavni lik romana je Filip, simpatičan devetnaestogodišnji brucš Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koji je uglavnom indiferentan prema svemu. Potječe iz imućnije zagrebačke obitelji i to je jedino što ga uzdiže iz hrvatskog prosjeka. Nakon što je iz puke dosade poslao prijavnicu

za reality show *Crna kutija*, hrvatsku verziju *Big Brothera*, Filipa odabiru za sudjelovanje u ambicioznom hrvatskom Internet

Sve će biti u redu

Neprestanim spominjanjem svima znanih zagrebačkih okupljališta, posljednjih glazbenih i filmskih hitova, popularnih televizijskih emisija i voditelja, radio stanica i novina, Zajec inzistira na aktualnosti kako radnje, tako i problema. Radnja se odvija u Zagrebu, sada, pred nama. Apelirajući na, već nadaleko poznatu, zagrebačku otuđenost, važno je shvatiti da je Filip samo predstavnik mnogih, koji se poput svih nas plaši života i odrastanja (starenja), a u bezumlju događaja nema nikoga tko bi ga zagrljio i rekao samo: "Sve će biti u redu".

...klečeći u zahodu, rukama se grčevito pridržavajući za zapišane stjenke pisoara, ponavlja tako da

Analizom priče ne može se izolirano obraditi neki određeni problem, jer nije riječ o jednom problemu, već o društvu u kojem su uzroci i posljedice problema, kao i većina stvari u životu, međusobno nužno povezani

projektu o čijim sudionicima, o tome tko će «ispasti», glasanjem odlučuju surferi. Filipova obitelj, njegovi prijatelji i njegov život snimaju se dvadeset i četiri sata dnevno, on ulazi u Crnu kutiju.

Ulazak u Crnu kutiju roman je struje svijesti, Filipova subjektivna priča, što čitatelju omogućava da se u potpunosti upozna s glavnim likom. Tijekom cijelog romana Zajec nas, naravno kroz Filipova razmišljanja ili sjećanja, detaljno informira o segmentima njegova života, o obitelji, prijateljima, navikama, pred nama se stvara potpun identitet lika. Redovite digresije u Filipovoj naraciji, odnosno njegove uspomene, u kojima se prisjeća ili posljednjeg bezbrižnog ljeta prije ulaska u Crnu kutiju, ili prošlih ugodnih trenutaka s djevojkom, obitelji, prijateljima, naglašavaju ljudskost i senzibilitet lika koji je uvjerljiv do te mjere da ga očekujete sreći na ulici, u kafiću ili na nekom od aktualnih zagrebačkih okupljališta gdje on zalazi.

ga ovog puta napokon razumijem, u pozadini mukla glazba kao podloga i Sven zapravo govori, Jebe-no me strah Filipe ... pridem sasvim blizu Svenovom licu, tako da sam siguran kako će me čuti bez ikakvog naprezanja, tiho mu kažem, I mene je strah, stari moj. Sve nas je strah.

Prodiranje u kaos Filipova uma metodom toka svijesti, omogućava autoru da kroz pojedinca, hladno i precizno, secira

cijelo naše društvo čime otvara *Pandorinu kutiju* od koje uvijek okrećemo glavu. Čini mi se da Zajec inzistira na bogatijem, višem društvenom staležu, kako bi dokazao da financijsko stanje nije uzrok, već često razlog ignoriranja problema: siromašni nemaju mogućnosti da si pomognu, a bogatima a priori pomoć nije potrebna. Potrebno je, međutim, samo malo razumijevanja i ljubavi.

Sigurnije je pred ekranom

Sâm projekt *Crna kutija* može se metaforički shvatiti na više načina, međutim, unatoč izrazito sumornom ugođaju romana koji im daje negativni predznak, Zajec svoje brojne metafore ne zaključuje. Koncentrirajući se na pojedinosti, detalje koji se inače uglavnom ne zamjećuju, pripovjedač nam dopušta da sami složimo svoju "sliku stvari", čime postajemo aktivni sudionici romana – "surferi" – koji sude o ostalim sudionicima *Crne kutije*, odnosno društvo koje sudi o sebi jednakima putem knjige, odnosno ekrana, dok ih, kada izađemo, šeući gradom nismo u stanju niti pogledati u oči, a kamoli pokušati im prići i pomoći. Ipak, upoznati ljude mnogo je bezbolnije i sigurnije putem ekrana.

Tko je sljedeći?

Narativnom subjektivnošću, kaotičnim unutarnjim monologom glavnog lika, s kojim se u potpunosti poistovjećuje, Zajec postiže uvjerljivost i izaziva suosjećanje čitatelja s Filipom. Uz pomoć brojnih zlokočnih nagovještaja, poput knjige *Sto godina samoće* koja Filipu neprestano dolazi u ruke, ili reklamnih plakata za Crnu kutiju: *Tko je sljedeći? Ti možeš izabrati!*, i tome slično, bolje shvaćamo Filipa i općenito projekt *Crna kutija*, za koji više ne znamo je li uzrok ili posljedica Filipova stanja:

... znaš li tko će biti sljedeći?, jedno od pitanja na fotografiji u prazninama između lica koja se osmjebuju u objektiv, jedina rečenica koja mi je ostala nakon ljeta, lica koja te okružuju i koja zapra-

vo čine tvoj život, znaš li da ti možeš biti taj koji će izabrati? Ovo je moj život i nadam se da je-beno uživajte.

Roman je podijeljen na šest dijelova koji, i na strukturalnoj razini, predstavljaju ikone računalnog programa, točnije Internet stranice, www.klik.hr/cr-nakutija. Otvaranje knjige predstavlja ulazak u program, ulazak u Crnu kutiju, koji je vjerno prikazan jednostavnim, računarskim rečenicama na nekoliko prvih strana, nakon čega slijedi *Intro* u kojem su najzanimljivije, kratke i nepovezane sekvence cijelog romana, projekta. Pet narednih poglavlja, iako su numerirana, nasumce su poslagnana, odnosno njihove su ikone nasumce otvorene. Struktura romana naglašava svojstvenu za računar, već u tekstu prilično izraženu hladnoću, te naše aktivno sudjelovanje u romanu, jer čim se knjiga počne čitati čitatelji postanu "surferi".

Karlo kaže, ljudi dobro znaju što su vidjeli, a što si ti vidio, Filipe?

Na samom je početku knjige upozorenje: *Sadržaj Crne kutije nije namijenjen mlađoj publici*, međutim upozorenju bi se trebalo pridodati: *i emotivno labilnim osobama sklonim depresiji*. Ovaj je roman zapravo vrlo kontradiktoran, iako je originalno zamišljen i kvalitetno napisan, teško da ćete biti sretni i zadovoljni kada ga pročitate. Naime, roman jednostavno sadrži previše tuge i boli, iako shvaćam da je to jedna od Zajčevih nakana, njegova je depresivnost pregolema. Premda se pod utjecajem ovakvih romana adolescenti, te labilniji stariji čitatelji, vježbajući izradu omče, zamišljeno pitaju: *Kamo idem? Od kuda dolazim? Zašto je opet poskupio benzin? Ima li sve uopće smisla? Zašto mene nitko ne voli? Zašto su mi opet smanjili plaću?*, ostaje nam birati, hoćemo li se zamisliti nad knjigom o realnom duhovnom, moralnom stanju ovoga društva, ili nad hollywoodskim bajkama i najiskrenije se diviti njihovim neizgovorivim realnim financijskim suficitom. ☒

City je važan naslov za mene jer izražava ono što je ova knjiga oduvijek bila u mojoj glavi. City. Nijedan određen. Ili točnije, dojam grada. Njegov kostur. Priče sam u svojoj glavi zamišljao kao susjedstva

unutarnji monolog naslućujemo dječakovu duboku usamljenost. Poomerang govori o ronjenju, prostoru pod vodom koji je drukčiji jer nema buke, jer nema udaraca – savršeno mjesto gdje svi mogu govoriti. *Jedini je nedostatak*, ističe Gouldov izmišljeni prijatelj, *što tamo dolje nikad nikoga nema, osim tebe*. Diesel je div, poput Goulda i Poo-

meranga, izdvojen u svojoj različitosti. Ne brine se mnogo što ga ostala djeca ismijavaju i čudno gledaju. Njegova je jedina želja vidjeti svijet, no to ne može jer ne stane ni u jedno prijevozno sredstvo. Koliko god ova dva izmišljena lika simboliziraju Gouldov unutrašnji raskol i borbu između superiornosti intelekta i nezaštićenosti djeteta, Baricco im uspijeva dati gotovo opipljivu životnost te oni vrlo često postoje kao trodimenzionalna bića. To se posebno ističe u dijaloškim situacijama u kojima Poomerang *negovori s Gouldovim ocem* ili u potpunosti materijalizaciji Die-selova tijela koje u kasnim noćnim razgovorima ne stane na kauč te mora ležati na podu.

Djeca i bližnji

Istinskog prijatelja Gould pronalazi u neobičnoj djevojci Shatzy Shell koja zbog predurog telefonskog razgovora s Gouldom izgubi posao. Zaobilazeći potpuno erotsku razinu odnosa koji se može roditi između ženskog i muškog glavnog lika, Baricco, s neobičnom uvjerljivošću i drama-

tičnošću gradi dubok ljudski kontakt koji se otvara između Goulda i Shatzy u trenutku kada počnu zajedno živjeti. Iako se na prvi pogled čini da Gould, napušten od roditelja, i Shatzy, produkt nefunkcionalne obitelji, tragaju za surogatom odnosa majka-dijete, njihov je emotivni odnos manje zasnovan na specifičnosti njihovih društvenih uloga, a više na univerzalnosti čovjekove ljubavi koja se može pružiti bliskoj osobi. Shatzy je opterećena idejom da nikad neće naći svoje mjesto u životu, odnosno da se takvo mjesto, čak i nađeno, nikad ne može u potpunosti zauzeti. *Kada ti se dogodi da vidiš mjesto na kojem bi bio spašen, uvijek ga gledaš izvana. Nikad nisi unutra. To je tvoje mjesto, ali nikad te tamo nema*. Životni joj je cilj napisati vestern. Gradeći netipične junake, dapače, antijunake koji nastanjuju Closingtown, grad koji ne postoji ni na jednoj karti svijeta, Shatzy se odlično uklapa u plejadu likova koji ne mogu u potpunosti živjeti sami sa sobom te svoju svakodnevicu radije dijele s fikcionalnim junacima nego sa

svojim istinskim ja. *City* je roman u kojem su likovi nagovoreni na nedjelovanje – ne računajući ono koje se odvija u njihovim fikcionalnim svjetovima. Jedina istinska radnja jest Shatzyino obećanje Gouldu da će kupiti prikolicu u kojoj će obići svijet – u nju će stati i Diesel te više neće biti tužan. No, budući da akademska zajednica od Goulda očekuje boravak na jednom od najprestižnijih fakulteta, realnost Shatzyinu i Gouldovu borbu za individualnošću vrlo brzo onemogućava. Odustajanje nije prepuštanje sudbini, već čin volje. Gouldovo odustajanje od akademske karijere i Shatzyino odustajanje od toga da ga nagovori u suprotno najveća su antidjela Bariccova teksta.

«Ludi» profesor

Profesor Mondrian Kilroy, i sâm znanstveni samotnjak koji se ne snalazi ni u pravilima koja određuje širi svijet ni u onima koja vladaju akademskom zajednicom, pokušava objasniti što je to nadarenost. On je jedini ljudski lik u Gouldovoj profesionalnoj okolini koji shvaća koliko je

djetetu teško živjeti s teretom genijalnosti. Nadarenost je razornost, poludjela stanica koju nije briga za organizam. Uspoređuje ju s kuglanom nasred kuće na koju se čovjek možda i može priviknuti, ali koja kući zauvijek oduzima tišinu. U krajnjem slučaju, nadarenost je ta koja nas odvaja i od ljudske bliskosti i čini usamljenima. Da bismo bili pobjednici, moramo biti sami. Upravo je takva bila sudbina boksača Larryja, Gouldova izmišljena lika koji se pojavljivao u trenucima provedenim u kupao-nici. *Larry je bio mješavina nepobitne snage i definitivne usamljenosti. Tako su čitav život, iako nepobijedeni, gubili*. Možda su Konradove riječi da živimo sami kao što i sanjamo sami istinite. Naša nas individualnost neprestano odvaja od mogućnosti povezivanja s drugima. Koliko god žudimo za drugim, žudimo i za sobom. Jedino što preostaje jest razumijevanje i prihvaćanje. Toplina koju su Shatzy i Gould podijelili, toplina je s kojom moraju naučiti obraćati se osamljeniku u sebi. ☒

kom pojavljivanja, i nekad bi mi zloćesto padalo na pamet pitati, rađaju li se mali Česi s devet mjeseci, ili...? Problem, dakle, nije

prilikom na tržnici, obamrloj od hladnoće, oko nije zapelo za nekakvu bakicu.

Stajala je ondje ukukuljena u

Evo su za paradajzom stizali krastavci. I da ne ponavljam, reći ću odjedanput: holandski krastavci.

Bio je to prizor čiste raskoši. Usred mrkih krumpira i pocrnjelog poriluka, sjajili su živim bojama – usred zime, usred leda – veseli ljetni plodovi, lijepi do neprirodnog. Ma je li to moguće? Toga ovdje nema ni u jeku sezone,

nisu imali ništa zajedničko osim precrtanog oblika. No čak i taj oblik – tko je htio, vidio je – iako urađen s namjerom da bude savršen, ispao je nasavršeno u usporedbi s pravim. Tamo, naime, gdje bi obična paprika imala kvržicu, pjegicu, grbu, tamo je genetička bila ravna, glatka, bez grbe i mane – neživo i kao plastično. Kao da se namjerno htjelo postići, ne konkretnu, mesnatu, opipljivu papriku, nego apstraktnu ideju paprike – kako bi ta ideja izgledala, eto slučajno, opredmećena.

Da se bila usudila, i bakica bi vrlo brzo doznala da ovaj raj za oči nije nizašto. Da nije samo izdaleka buljila, da je makar pomirisala, sjetila bi se da to nije ono pravo, da unatoč godinama... valjda bi se sjetila. Ali ona je samo stajala, i čeznula, i nekako kao da je u toj čežnji uživala, valjda. Po tome se vidjelo da, dođuše, možda i sumnja da su paprike prave, ali da su osjećaji prevladali: neka i nisu prave, no neka su one meni tu, neka ih smijem barem gledati...

I tako je s holandskim povrćem počelo stizati ono nešto novo, nešto što se guralo prikazati kao promjena, a zapravo je bilo samo velika preobrazba gledanja.

Nije bilo prošlo ni nekoliko kratkih mjeseci, a ovaj se postupak uvelike raširio. Povrće je bilo tek izvidnica, kao neko odmjerenje snaga na mjestu gdje se glad primiče zamišljenoj granici hrane. No nedostajalo je u ovom našem dijelu svijeta i sve drugo – da velim, nedostajale su one gomiteline svega što u svakoj pristojnoj zemlji treba označiti njezino blagostanje. Tako su se uskoro počele mijenjati, prvo police još uvijek tijesnih i memljivih samoposluga, a zatim izlozi s robom, namještajem, krpama, sve u skladu s generalnom "preobrazbom" gledanja. Doslovce naočigled staro je kopnilo, a u zamjenu nastupalo je nešto posve drugo, što nitko nije očekivao.

– "Pa i treba da je drugo" – odobravala je šutljiva većina građana, ipak s nejasnom dozom skepse. «Dosta nam je više tih 'nema', tih upljuvaka muha i strpljivih redova. Kod nas svakako ima izobilja, samo ono još nije

Red nad redovima

Marina Kralik Uremović

z jedne određene perspektive, recimo perspektive općeljudske inercije ili pak iz perspektive nepromjenjivosti "duha naroda", izgledalo je da se ništa tako skoro promijeniti neće. Hodala sam tržnicom između malobrojnih štandova, grah, poriluk, krumpir, preskoči, grah, krumpir, poriluk, preskoči, poriluk, grah, gle peršin, preskoči, uvijek isto, uvijek jednako oskudno, uvijek je nedostajalo. Nije ovdje bilo ničega, ni mrkve ni cikla ni zelene salate, ni blitve ni kelja ni mahuna ni kupusa. Ni voća ni povrća. Ni cvijeća. Ni jaja ni sira ni špeka ispod tezge.

Padala mi je na pamet, gle čuda, ne domovina, gdje svega toga i usred zime ima, nego Amerika. U glavi su mi stalno bile slike, kako se tamo brodovima i avionima, pa i – "podmornicama" – slijevaju kontejneri svježe hrane iz čitavog svijeta. Lubenice i dinje usred zime, tuljani, lososi, ulje sjevernih medvjeda, sirevi iz onih krajeva zemljine kugle gdje ima još svega nekoliko domaćih krava... Svaki dan rijeke i mora, poplave hrane. Ameri sve pojedaju, a što ne pojedaju to bacaju. Ovdje pak u Pragu ništa se nije bacalo, jao dapače, i što bi bilo za baciti još se držalo, čuvalo, nudilo a bome i prodalo. A pred jednom jedinom kašetom, pa makar i natrule salate nastajali bi što? Jasno, redovi.

Dakako da sam ovim razmišljanjima činila nepravdu svima.

Prvo, nije istina da u Pragu nije bilo svega za kupiti. Bilo je, i mrkve i jagoda, ali samo u smrznutom stanju ili u konzervama. I to samo povremeno, kada bi se hladnjača iz nekih tajanstvenih najudaljenijih skladišta uspjela probiti do trgovina, zimi malo teže. Veći je problem bio uskladiti jedno s drugim: kad je bilo špinata, obično nije bilo ulja. A ako je bilo ulja, nije bilo češnjaka, ili nisu još stigla jaja, ili je upravo ponestalo brašna... No nerješivo je ipak bilo tek ovo: uskladiti sezone.

Ljeti, ponajviše u kolovozu, nestalo bi paradajza, kao da je u zemlju propao. Ni plodića, ni jabučice. Kao da je baš tada paradajz dospijevao svugdje samo ne ovdje. Šljive? Vagoni su dolazili u trgovine smrznuti, u kompotima, u rano proljeće. I samo onda. Kape i šalove bilo je uzaludno po trgovinama tražiti u listopadu. Njih se kupovalo u svibnju, kada su izlozi bili puni zimskih stvari pod rasprodajom. No gdje su zaboga bili prije zime? Prije rasprodaje? Nitko nije znao objasniti.

Neprestano je sve po par mjeseci kaskalo za normalnim to-

čak bio u tome da nema, nego je problem bio u tome da nema kad trebaš, nema kad tražiš, nema kad je tome vrijeme.

Drugo, ružno je bilo u pogledu nestašica za krivce prve izvlačiti Ameru. Pa nisu ni Ameri valjda baš sve uvozili i tako druge ostavljali gladnima. Valjda su i sami nešto proizvodili. Sudeći po filmovima, Ameri su bili marljivi i radišni, i neobično vrijedni. Osvajali su zapuštenu zemlju i onda je obrađivali. Sve im je uspijevalo, sve polazilo za rukom čega god su se latili: i žito, i stoka, i voće, i povrće – tamo je vjerojatno dospijevalo na vrijeme. Sigurno su zato i imali. Ipak je bilo čudno, zašto onda i dalje sa svih strana usisavaju, usisavaju, poput divovskog usisavača iz crtanih filmova? Zašto malo ne raspršuju okolo, zašto ne hrane oni gladne umjesto da gladni hrane njih? Zašto poput Lazara koji ni mrvice s bogataševa stola...

A ondje se bome radilo i o vrlo krupnim mrvicama, o mrvičetinama reklo bi se. Padale su ondje svakodnevno na tisuće tona otpada – stvarno, nema logike... Dovoze, pa bacaju. Pa da su barem taj otpad natrag, nekako, avionima – već bi se tu našlo tko će...

Možda je tajna "sve u pravo vrijeme" bila u njihovoj neobičnoj pokretljivosti kojom su dovozili-odvozili, odnašali-donašali, dolazili-odlazili? Uživo, Ameri su stalno izgledali kao da nekud trče. Čak i na onom jednom filmu iz tridesetih, jedinom gdje se vidi da i oni stoje u redovima, i tamo su izgledali kao da trče. Mašu užurbano rukama, uzrujavaju se, žure čekajući – zato valja na sve stižu, jer ih posvuda ima.

– A ovi moji domaći, vidi ih, ukipili se, samo stoje i čekaju da za njih sve obavi neka traka, neki tijek, da sama dođe promjena. I eto ti onda redova.

Osloboditi se redova. Stvari su jednostavno žudile za promjenama. Priznajem da u početku, zaokupljena vlastitim neredom, još nisam primjećivala izdajničke klice novoga. Sve dok mi jednom

šubaru i nešto je netremice promatrala. Na licu zbnjenost, onakva kakva dolazi kada se nakon dugo vremena ugleda nešto što se bilo voljelo, pa onda zaboravilo, pa onda opet ugledalo – ali je sada nekako strano... Bliskost koja je ostala u glavi, ali se u stvari više ne da obnoviti, i stranost koje u srcu nema, ali se u zbilji ne da premostiti... I neka nelagoda, kako smo uopće mogli i zaboraviti, a evo sada kada nas podsjeća samo sada se pitamo je li to...

Ako je netko volio ciklu, pa je stjecajem okolnosti trideset godina nije okusio, on će cikli sada prići s mješavinom očekivanja i straha: što ako cikla više ne bude imala *taj* okus?... što ako okus cikle bude drugi, nov, i dotični ga više ne prepozna? A ako je okus cikle pobjegao, onda gdje smo mi? Jesmo li se promijenili mi, ili se je promijenila cikla, ili se je promijenilo voljenje? Što ako probamo pa zažalimo? A što ako ne probamo, pa zažalimo? Smijemo li se suočiti sa sobom? A smijemo li s onim izvan sebe, sa "stanjem stvari"?

I u tom bolnom kolebanju stajala je bakica ne mogavši poduzeti ni koraka. Nije htjela ni jedno ni drugo učiniti, a nije htjela ni jedno ni drugo propustiti.

Pratila sam njen pogled: što je gledala, čega se bojala bakica?

Iz pozadine štanda, u ravnim prelijepim kutijama, iznosili su paprike. Malo bi bilo reći: "kao nacrtane." Bile su to paprike neizmerno ljepše od nacrtanih, tj. prave, žive, tamnozeleno paprike, svaka u svom papiriću, jednake veličine, jednake boje, jednakog oblika, s jednakim peteljka, ukoliko – holandske paprike.

Ali jao, to nije bilo sve. Za paprikama stizala je opet ravna, prelijepa kartonska kutija, uredna do savršenstva, paradajzi. Predivni paradajzi, nacrtani i ljepši od nacrtanih, jednake veličine, boje, oblika, u papiriću, itd., nije moglo biti druge nego – holandski paradajzi.

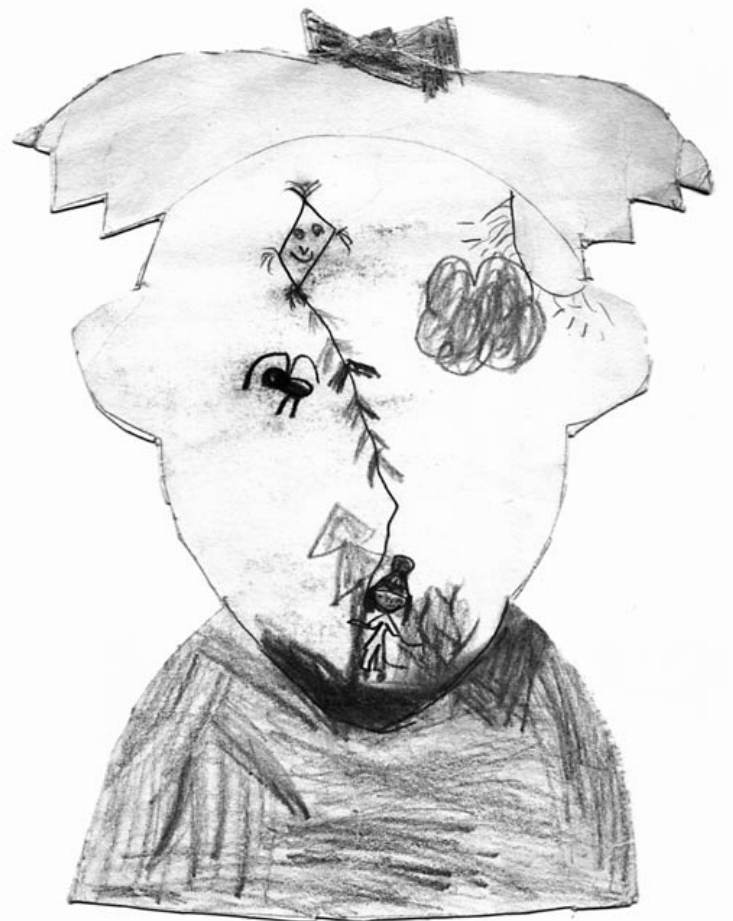
Ali jao, jao, ni to nije bilo sve.

osim smrznutoga. Gdje to grije takvo sunce, gdje to ima takva zemlja...

Neki mladi ljudi prišli su štandu i bezobrazno pipali. Vrtjeli su paprike i paradajze po rukama, štikpali ih i smijuljili se bez ikakva poštovanja. Ali bakica – vidjela sam – nije se usudila ni približiti. Kao da se plašila da će, pomakne li se s mjesta, paprike nekud iščeznuti poput fatamorgane.

I vi i ja odlično znamo u čemu je, zapravo, bila fatamorgana. Na štandove su iznosili one odurne, vodnjikave i bezokusne te u svakom osim u optičkom pogledu posve bezvrijedne tzv. "plodove", ustvari izrode zemlje. Čak teško da su ove nakaze zemlju ikad i vidjele – uzgajali su ih sigurno na nekakvim micelijima, ili na žabokrečini, ili na agar-agarima. Uradci genetičkog inženjeringa, te paprike i krastavci s plodovima

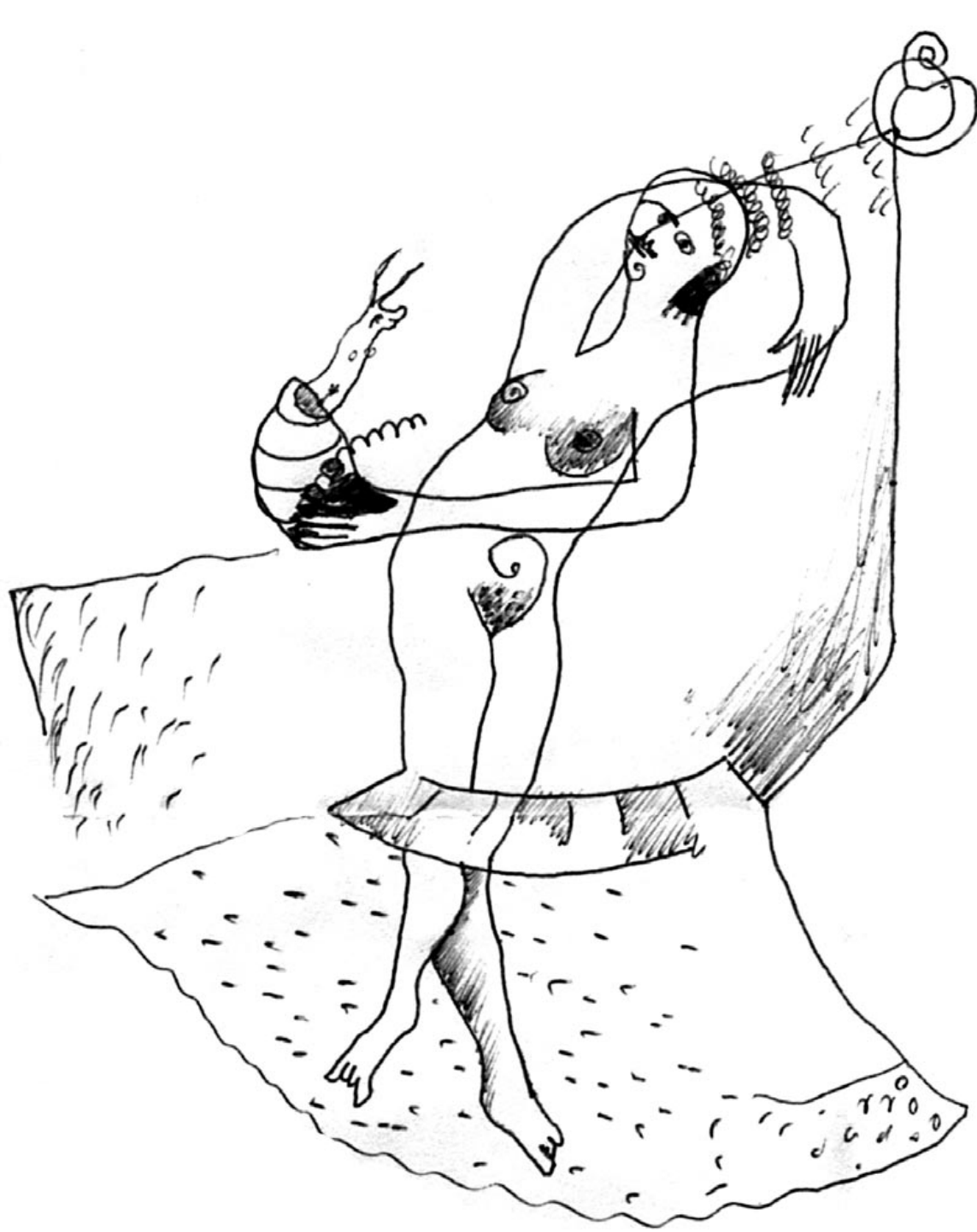

došlo do pravog izražaja. Ima divnih ljudi, ima pravih prodavača i pravih konobara. Krenut će to, čim se ljudi malo oslobode... Čim stvari dođu na svoje, tj. paprike s njiva na tržnicu, a čarape iz tvornice u trgovinu, bit će blagostanja. Pokazat će se ... ta i mi smo marljivi, radišni ljudi, itd. Spali su okovi i lanci, sada će spasti i to breme... apatije i nepomične nepomičnosti. Još jedan korak, možda dva, i... tu blizu, nadomak ruke, stoji nešto, nova stvarnost, novi život. Sad će to... sve... naglo propupati, kao novo proljeće."

Ali se nade nisu baš ispunjavale, preobrazba je kretala drugačije. Potiho, malo podmuklo, zapravo u dvije razine. Umjesto s njiva paprika je dolazila iz žurnala, i još se bezobrazno nametala kao prava. I posve je nadglasala onu malu, smežuranu, poljoprivrednu. Nje više nije bilo niti od korova. A novo je bilo nekako nezbiljsko, utvarno: niti si ga mogao dirati, niti jesti, samo gledati. Onako apstraktno svega je bilo više, ali onako konkretno svega je bilo manje – pa su se i redovi, umjesto da se smanje, još produljili i okrupnjali.

Pronašla bih, recimo, dućan sa zgodnim češkim čarapama. Čista lutrija, jer takvih dućana bilo je za na prste jedne ruke nabrojati. Čarape su se inače prodavale u dućanima s cipelama, u kojima ali trenutačno nikad nije bilo čarapa. Na čarape, kao uostalom i na sve drugo, bilo je najbolje slučajno nabasati – recimo u prodavaonici vrtlarskih potrepština, uz vinogradarske čizme – ili na nekom odjelu kamp-opreme, uz vreće za spavanje. Slučajno nabasavanje imalo je dvije-tri čvrste zakonitosti: prva, trebalo je neprestano kružiti gradom. Zatim, trebalo je imati oko sokolovo i pažljivo motriti. Kad-tad negdje bi se pojavio dugačak, debeli red: ovdje je trebalo uskočiti i prikličiti se. Možda je baš ovo red za čarape; možda baš za rukavice; možda za šarana... nekad se čak znalo činiti da je ljudima svejedno što čekaju. Čim je red, značilo je da treba stajati.

Dućan s češkim čarapama bio je, dakle, nešto posebno. Pronaći ga bilo je tim teže što ovaj put ispred nije bilo redova. Bio je, naime, zatvoren. No kroz zamuljana vrata izvana se naziralo da ne-

ke robe tamo ima. Prepisala sam s pločice neobično radno vrijeme, otprilike: od 14.10 - 16.00 – i tako redom, sve različito po danima. Ništa. Doći ću točno, u radno vrijeme. Sutradan sam odšetala do istog mjesta. Sigurna sam sto posto da je bilo isto, jer sam napravila malu skicu ulica samo da ne promašim. Triput sam onuda prošla i vraćala se: nema. Ni dućana ni čarapa. Uz zgradu stajale su prislonjene neke daske, skele, a dok sam zavirivala odostrag skoro me proguta-

la preko noći nastala rupa, za šahtove. Negdje sa strane, po mogućnosti što neuočljivije, rajsredlom zabijena ceduljica "radovi u tijeku" – zbilja novost, nema šta! O dućanu ni spomena, niti da je ikada bio ovdje, a kamoli da bi pisalo kamo je odselio.

Za utjehu je gore na razini prvog kata visio novi novcati transparent. U najboljem ofsetu, još masno od tiska, u najsajnijim bojama na njemu je bilo nacrtano što se sprema ovome mjestu kad budu gotovi "radovi": visoka mo-

da, londonska, pariška, svila, škarre, podvezice, čipkasti halteri – sve osim čarapa. A gdje ćemo, molim, kupovati čarape? Pa sve ovo narisano na neki je način u službi čarape, a upravo su one odavde zauvijek nestale...

Još sam mnogo puta te zime doživjela isto iznenađenje. U očaj me je bacalo osobito to nestajanje preko noći. Zaboga, što rade noću? Zar noću demontiraju, trpaju u kamion i odvoze u nepoznato? Zašto ne miruju, zašto ne spavaju kao sav ostali

svijet? Išla sam dotle da bih zaustavljala prolaznike u blizini skela i gnjavila ih gdje je dućan... Ljudi su me gledali podozrivo. Što je meni, pa zar ne znam...? Preobrazba... iz staroga u novu. Iz postojanja u nepostojanje. Uopće, prva riječ koju sam naučila bila je "egzistuje-ne egzistuje". Kamo je nestao dućan? Už ne egzistuje... Gdje čarape? Už ne egzistuju...

No ključ je zapravo bio u tome da se nauči prepoznati glavni i osnovni zahvat preobrazbe: transpozicija od običnog i opipljivog ka pompoznom i neuhvatljivom. Jednom kad nešto na taj način nestane – pojaviti se to neće više nikada, nikada. Nikada više zgodnih čeških čarapa – skupa s tvornicom one su prešle u nepostojanje. Postojat će odsad samo ideja čarapa – nagovještaj da će prave čarape možda jednom doći. U međuvremenu – crtež, slika. Dolaze, dolaze, samo što nisu došle – čarobne, kao naslikane. A kada su uskoro stvarno počele dolaziti – vidjelo se brzo da na čarape monopol ima Italija – raspadale su se nakon prvog nošenja, nimalo slične slici koja ih je proizvodila, poderive i slabe kao paukova mreža.

Obrazac paprika funkcionirao je besprijekorno. Čarapa će biti, ljepših neizmjereno i sjajnijih od čeških, s elastinom, latofleksom, šljokicama, i kakvih oko poželi. A opet, bit će isto i još gore nego da ih uopće nema.

Uhvatila sam sebe kako uzalud pokušavam doskočiti promjenama. Klasična zamka: ili sam jurila okolo da dohvatim ono što je tek trebalo postojati, zasad samo narisano, – ili sam se trudila da ono što je tonulo u nepostojanje – stari dućani, češka roba i hrana – ulovim prije nego nestane. To je bio nemoguć posao, trčanje istodobno u dva suprotna smjera. I iscrpljivao me maksimalno. Iscrpljivao me neuspjeh. Iscrpljivala me nada da će prekrasno nacrtane ideje prijeći u zbilju. A osobito me iscrpljivalo zapažanje da se nitko od domaćih ne uzrujava toliko i ne rastrgava okolo zbog promjena poput mene. ☐

*Odlomak iz rukopisa eseja Red nad redovima, iz zbirke Višak riječi

Nova DAF izdanja

ELSEE RECLUS EVOLUCIA, REVOLUCIA I ANARHISTIČKI IDEAL

EMMA GOLDMAN ANARHIZAM I DRUGI OGLEDI

ROBERT PAUL WOLFF U OBRANU ANARHIZMA

KNJIGE SU DOSTUPNE
U SVIM BOLJIM
KNJIŽARAMA!

Večera s tajkunima i uspješnim piscima

Sanja Jakšić

ko sebe uoči neke poznate face. Pacov greben pravo je leglo hrvatskih pisaca srednje generacije koje ne odlikuje toliko kolektivni neuspjeh koliko opsesivna zaokupljenost onim što su u pojedinim fazama života gledali iz najveće udaljenosti – političku svemoć u doba diktature proletarijata, a sada, u doba zrelosti, ono neukrotivo u ljudskom biću.

Natisnuti oko stola, svaki sa svojom babetinom, generiraju svijet u koji se ne ulazi ako se na raspolaganju ima neki drugi, a sigurno ne u potrazi za zadovoljstvima.

O čemu će se čavrljati za večerom?

Fuente započinje instant-diskusiju u stilu «nećemo o politici, zaboga». S obzirom na sastav gostiju privredni kriminal čini se provokativnom temom za razgovor, ali samo za neupućene. Nema sigurnijeg načina da se izazove primordijalna veselost svih prisutnih bez obzira spadaju li u kastu pljačkaša ili opljačkanih.

Andrea je davno u sebi zapazila nesklopnost da stvari rješava institucionalno, crtu koje se, navodno, gnušaju protestantski umovi. Ta nesklopnost među prisutnima varira samo u stupnju, što je skoro dovoljno za prisnost. Poriv da brani propalu stvar često ju je u adolescenciji izbacivao iz ravnoteže. Srećom, brzo je pukim obitavanjem na Balkanu degenerirao u sposobnost da najkraćim putem stigne do cilja.

Njezin susjed, zvijezda večeri, nasmiješi joj se iznad predjela kao da je iskočio iz hrvatskog izdanja Playboya: red opakih tema, red extreme sportova, red sličica loše našminkanih domaćih cura, red inside stories iz zagrebačkog podzemlja, ah, tako umjerenjačkog (zašto su naši kriminalci tako smotani?) – i Rolex – narcizam za siromahe.

Ma, to je baš simpa. Kad joj je mozak u leri, kriteriji su joj na nuli. Sve prolazi.

Kao špil karata Fuente podijeli nepobitne činjenice. I ona dobije dio. Ali Andrea ponavlja gradivo samo kad časti, a časti samo kad nešto treba. Na svoju nepiriliku ne može se sjetiti što joj treba, što za neugodnu i neposrednu posljednicu ima to da se totalno zablokira. Gosti se otimaju za riječ, dosjetke frcaju, a Andrea šuti kao riba.

“--trt-trt---“, umalo ne propusti repliku. Daj se zbroji. Već smo utvrdili da će on zatrebati.

Od zvuka svoga glasa malo se rastrijeznosi. Skenira ih sve za stolom i baci se na posao:

A,B,C,D – gore opisani – nema reakcije;

Brucoši i srednoškolska omladina, jedinci u majke, naš ponos, uzdanice – štenad;

E, married with children – njegov život je gotov.

F – može li muškarac niže pasti?

G,H,I – odakle dolaze ovi ljudi?

J,K,L – fuj Hercegovci;

Canći – mladoženja, melankonični plod Pacovog prvog braka, već pročelav, nimalo na tatu, iz razumljivih razloga uživa

va poštedu;

Rafael – razdjevitelj petnaestogodišnjakinja, **ZABRANJENO ZA POLOVNJACE**, gleda je s gadenjem,

loše ocjene koju nikad neće imati prilike ispraviti zagonetni Fuente briljira pred njenim očima.

Fuente:”---“

Zar se drznuo ući u bit stvari? Što će mu to, ta lucidnost koju koristi tako štedljivo, kao ukras, pero u guzici?

Paco:”---“

I Paco ima podršku, ali dobiva je praktički lege artis, kao totem. Pomisao da ju je Fuente prigrabio nekim drugim sredstvima, kamenčić je na putu njegove sreće. To jednostavno strukturirano biće koje

ra bokove prema Fuenteu.

Analitičkim dijelom sebe Andrea pretpostavlja da nikad nije bila pravilno inicirana u misteriju ljubavi i da joj je suđeno da se nabacuje blatom na pravednike, ali onaj tupi-glupi dio nje strepi da Paco, premda pisac, nerado čita, što svaku raspravu na Balkanu čini ljupkom i svježom, da sve što pročita na njega ostavlja dubok dojam, ukratko, da su mu strasti odviše knjiške, kao da je rastao bez vršnjaka i muške spike.

Trijumf determinizma! Andrei je za dlaku izmaklo Zlatno doba inozemnih kredita i pune zaposlenosti, ostavivši joj u naslijeđe samo sklonost žicanju.

Ne može a da ne zapazi da Paco kao umjetnik življenja ne vrijedi ništa, da je, naprotiv, Fuente taj koji kao genetski nabrijan mutant iz SF priča ima potpunu kontrolu nad preobiljem svojih svojstava.

Brzo se privikavši na skučenost i istinsku nesigurnost svojih novih prilika, svoju reputaciju ne dovodi u pitanje, odlučan da reorganizira svijet ne propuštajući istovremeno nijedan besplatni ručak.

U igri u kojoj je Fuente indikator opće razine tupavosti, Paco je jocker.

“Karo”, kaže Fuente.

“Idem”, kaže Andrea.

STARI PISCI:

(Sve u svemu, Sonja je oduševljena proteklim danom i anticipira još bolji razvoj situacije. U nedostatku nečeg odredjenijeg, Andrea usvoji njezin optimizam i uputi se u svoju sobu.)

Tek što zaspi, probudi se napola smrznuta. Ubit će ih usred ljeta prevelikom brigom za njihovu udobnost i klimom koja se ne da isključiti.

Drhtureći, izađe na terasu da je noćni vjetar malo ugrije. Nagne se preko ograde i pošalje pusu žderaču benzina, koji pocupkuje na valićima. Uz krajnji napor mašte ne uspijeva u njemu vidjeti brod. Beštija izgleda kao konj kojem su napravili lobotomiju, pa ga ne propinju nikakva sjećanja. Neće daleko otići, baš kao nitko od njih.

Andreu je uvijek boljelo što nema videom i zbog toga se često osjećala šugavo. U kilavim počecima skrivala je to kao zmija noge, a tek kasnije kad je skužila do koje su mjere njeni ciljevi apstraktni, dugoročni, teško ostvarivi i neuočljivi, malo se opustila.

Ponešto od te anakrone sposobnosti da kroz duži vremenski period održi isto uleknuce duguje odrastanju na Balkanu koji ti, sa svom tom množinom konotacija, ipak usadi neki osjećaj realiteta, ali više od toga i prije toga trudu starih pisaca, tih odurnjaka, koji su svoju trajnu uleknutost platili glavom.

Tu vrstu arhetipske zadanosti koju su oni plasirali, danas je moguće naći samo u najgorim SF pričama, među fundamentalistima i u fantazijama preživjele djece cvijeća. Prostor za igru jako se smanjio.

Moderni pisci ne daju se uhvatiti na taj lijepak, da štovanom čitateljstvu zadaju zagonetke s parametrima koji ih čine nerješivima, pa da onda, uz malo ljudskog krznanja, legnu u grob uvjereni da su svoje obavili, a ne, mi da nešto sugeriramo, ma kakvi, hvala lijepa, mi samo prolazimo, već idemo, bye, bye.

Parkira svoje tijelo u krevet bez nade da izađe iz snova drugih ljudi.

SAČEKUŠA:

(Doručuju kasno, pod suncobranima. Utihnina. Kiša nije padala mjesecima i to se osjeća. Prilazi im preko spržene trave i gleda kamo gazi. Gdje su povračali svi ti silni ljudi? Ima još praznih mjesta za stolom.)

Uskoro postaje joj jasno zašto su joj tolika usta usrdno zaželjela «dobro jutro». Društvo koje je bančilo, a nije se zblížilo, vapi za gejšom.

Pogleda ih sabrano preko ruba šalice pripravna da potegne najkrvaviju od žen-

plus stalna cura koja ništa ne smije saznati, čudan kuršlus, jedan od misterija koji neće stići načeti prije smrti;

Paco – stup društva, ženu ne može smisliti, sredovječni sin jedinac ne može ga smisliti, živi u XVIII. stoljeću, jedina su mu rasonoda duge šetnje i sodomija;

Fuente – ocvali enfant terrible, ali samozatajnija, balkanska inačica. Premda u nježnoj dobi kad je teško povjerovati da mu se diže makar na eksplicitne opise seksa, brzo je skrenuo razgovor s politike, kojom su svi prezasićeni, na anegdote iz svog intimnog života kojih su svi gladni, a njegova mu družica vješto replicira.

Pa što da radi, kud da se djene? Ponuda nikad nije bila tako loša.

U očaju, zaokruži po ženama u skupu. Uhvati sebe i Paca kako bulje u Fuenteovu lijepu, napetu ženu. Andrea skrene pogled kao krivac, a onda ga brzo ponovo uperi. Pacove je oči dočekaju s iskricom podrugljivosti. Kakav gaf! Ali ništa nenaodknavivo. I Andrea si dopusti iskricu.

Njena rezerviranost rijetko prelazi u sociopatologiju, zato joj sitne brige njenih bližnjih upravo bodu oči. Gospodin i gospođa Paco u društvu ne izmjenjuju ni najhladnije uljudnosti. Šutnja koja ih obavlja neugodno podsjeća na brakove rashodovanih reprezentativaca i dvadesetogodišnjakinja.

Negativna selekcija, drugi krug. Kreće od zadnje stavke.

Ma kakvi, Fuente uopće nije njen tip. Odnedavno donekle disciplinirana, prisilila se da ga pročita. Zar ga je pod okrilje uzela neka pedantna muza, križanac psihologinje i časne sestre? Odmah to pripiše spletu nesretnih okolnosti. Imao je nesreću da se latio pera prije nego što je razmislio o opcijama koje mu stoje na raspolaganju. Usprkos tome, u ovom malom društvu, podrška koju dobiva masovna je, što je dobro znati. Nesvjestan

Sanja Jakšić rođena je 25. siječnja 1965. godine u Zadru. Godine 1989. diplomirala je biologiju na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu. Živi i radi kao informatičar u Zagrebu. Roman *Starac i lezbijka* u pripremi je za tisak u nakladničkoj kući Menadar.

skih bolesti budu li zahtjev upravili prema njoj. Istrenirana da svako jutro na radnim sastancima vrti porniče držeći pritom izraz krajnje usredotočenosti, izvrsno podnosi neugodne šutnje.

Tišina je užasna. Self-employed par Fuente najzad se slomio.

Pogleda preko ramena, zaslužno, prema izmaglici na horizontu. Sparno prijedodne dodatno nagrđuje masna mrlja iz kočarice koje nema na vidiku, ali raziči će se kad se digne vjetrić.

Svojih lijepih zamisli od sinoć se sjeća, ali ih ne dira. Nije toliko zdrmana, ni toliko nova da danju razmatra ono što pripada noći.

Fuente je uspio. Društvo počinje mramoriti. Disonantna zvonjava iz grada objavljuje da je urok razbijen. Nasmiješi se Pacu i Sonji i svima. Kroz usijani beton i lavandu udahne spaljenim plućima miris pokvarene ribe koji donosi vjetar.

(Fuente je odvuкао većinu gostiju u grad na kavu.)

Rafael se uspravi na +40 i predloži partiju tenisa kao da je biti mlad i neosjetljiv nešto najnormalnije. Visina mu nije adut. "Astigmatizam", slaže Andrea u nadi da nitko ne zna točno što je to. "Uvijek udaram krivu."

Rafael je pokazao dobru volju. Šmugne pokraj njih kao lik iz crtića ostavljajući iza sebe Dopplerov efekt od sličnih zvijezda koje se odmah pogase.

Andrea natakne sunčane naočale, a to znači da se odriče svih prednosti koje donosi kontakt očima i pogleda za njim s trunčicom zanimanja, a onda u Sonju sa zavišću. Sonja bar nije svjesna kako je morbidna. Sonja bar ne zna što propušta. I Paco ga promotri, u prvi mah, s odobravanjem, a onda sa zlovoljom, to raskošno dijete strasti koja nije bila njegova.

Još otkad se navikla da gleda svoj odraz u ogledalu, u dane kad je primi ludilo, a da se ne uznemiri, a kamoli da se uspaniči, Andrea se pomirila s mišlju da je privlače samo bolesnici.

"Zašto vas nigdje nema?", pita ga sad kad su skoro sami. "Od desetina likova u vašim romanima, koji svi govore u prvom licu, svi govore o nekom drugom?" A Vaša gospođa drži se po strani.

Zato je i privlačni. I njoj su nedostajali ti drugi, odsutni prijatelji, a dosađivao joj je zbrčkani pisac. U normalnim okolnostima, Andrea bi tisuću puta radije umrla od gladi nego dotakla strvinu koju je umlatio čopor.

Paco: "---"

Osjeti se polaskana. Ta naizgled bezna-

čajna primjedba bremenita je značenjem. Paco joj je dodijelio ulogu heroine koja oko sredine njegovog posljednjeg romana nestaje pod nerazjašnjenim okolnostima, ali u međuvremenu uspije proživjeti prilično zanimljiv život.

Svojim nepromišljenim prijedlozima Rafael ih je prenio u svijet mača i magije.

Prerano je za zavođenje. Sonja je pogleda pospano. Šta mu je?

Poslovni čovjek Paco ipak nastavlja na način koji nepogrešivo odaje stare kenjatore, uvjere da pristanak ne može izostatati ako objektu svog interesa ponude krepanu mačku.

Zažali što se nije izvukla s ostalima. U trenutku slabosti poželi da ga prepusti Sonji.

Ali Paco nije običan stari kenjator. I danju, Andrea shvaća u čemu je razlika. Njegovu poslanje je da podučava – ni manje ni više – strog, katkad neugodan učitelj, jebi ga, ali vrlo zainteresiran za uspjeh svojih učenik/c/a.

"----", kaže Paco i pogleda je onako kao što pisci uvijek gledaju potencijalne čitatelje, u nadi da će ga uzeti bona fide.

Osjeti da se podvaja i da se njena gornja polovica pretvara u pihtije. To mora da je mješavina osjećaja krivnje, društvene odgovornosti i iskonskog poštovanja o kojima je čitala u knjigama, zbog kojih je žrtva, navodno, prikovana na jednom mjestu kao zec ulovljen farovima nadolazećeg automobila.

Ti boga, Paco ima lak posao kad se kuži u te štosove. Nije čudo da većina ljudi iz njegove okoline, uključujući nježnog sina nasljednika, izgleda kao mokra mrlja na asfaltu.

Gleda je, hoće li se odazvati, a naravno da hoće. Poznaje ona njega odavno, tog turista-skitnicu. Spazila ga je slučajno, jedne noći, dok je još po Najboljem što je rečeno i napisano tražio mjesto za sebe, gdje svaka misao ima tablu s imenom vlasnika i odonda ne ispušta ga iz vida.

Jednog jutra, sjeća se kao danas, naselio se, a gdje drugdje, nego na napuštenom imanju starih pisaca. Rastjerao je bez problema ostale pretendente, spustio iskrzane kofere na prašnjavi parket i okrenuo se oko sebe da procjeni ima li potrebe za promišljenim građevinskim zahvatima. Nakon tolikih koji su se izredali, zatekao je, a što drugo nego rasulo: pukotine na stropovima – zabetonirane, da stilski namještaj ne upropaštava kiša, premnoga vrata u zarasle perivoje zazidana da ne bude propuh, svitci zaboravljeni po ladicama spaljeni da bi se isušila vlaga iz zidova, po

ormarima raspakirane i uredno složene tuđe stvarčice.

Učinio je jedino što je preostalo – razmontirao je filozofske dijelove i strpao ih u podrum. Kad je sve bilo gotovo sjeo je u prazan salon da se odmori. Prekasno je nabavio televizor. Poželio je neko društvo.

Privuče ju to razaranje, kao električna jegulja oslijepi za sve ostalo.

"Često Vam se to mota po glavi?" – pita Andrea dok njen mali zdravi dio proklinje zlu sreću koja je sili da proživi život okružena samim papcima. Lako zato što mora živjeti s njima, grozno je što s njima mora i poslovati.

Bića pomno odabrana da ga nadopunjuju brzo su ga prestala nadraživati. Tu su se našli. Uputi mu pogled pun sućuti i samosažaljenja kojeg na nesreću kriju tamne naočale.

Vjetar je raznio ostatke jutarnjeg raspoloženja. Sonji, za koju Paco predstavlja novost, puno je lakše usredotočiti se na razgovor.

Paco se susretljivo nasmješi. Izgleda da žica dozvolu da nešto pojebе, a možda čak igra neku vlastitu igru, o kojoj se ništa neće saznati. Da pojebе koga? Nju ili Sonju? Ili obje? Kojim redosljedom?

Konačno ne može više izdržati. Ustaje, najavljuje odluku da uzme stvari i ode na kupanje i zatrči se prema kući. Ustrči stubištem do svog apartmana na drugom katu.

Nije sve kao u bajci, ali nakon svih preinaka taj njegov armirano betonski neobarok ispao je tako udoban da za Andreu automatski predstavlja poziv.

Samo što Paco griješi što očekuje da ona pozvoni na ulazu. Kad se vrata konačno otvore, vidjet će ga već puno puta okruženog sjenama njegovih robova.

ISTOK:

(Zavitla ručnik kroz otvorena vrata kupaonice i mokra, stropošta se na krevet. Otkad je plućica spalila cigaretama, roni kao bova. U toku dana ručnik će nestati s pločica i uskrsnuti sutradan čist i mirisan. Kako čudesno! Njena vlastita kupaonica je krečana. U njenom stanu čuda se ne događaju. U čudu gleda kako se kaos gomila, a kad se nadvije nad njom, izlazi i zaključava vrata za sobom. Njena jedina biljka promatra je šutke, s mržnjom. Zaboravila ju je zaliti. Kad se vrati, bit će svašta. Ma, neće biti ništa, gadura uživa. Jedinu put kad joj je pokušala ugoditi (krivom vrstom tekućeg gnojiva) počela je venuti.)

Andrea se snuži na pomisao da je po kriterijima Istočne Evrope skoro pa situirana i time unaprijed diskvalificirana iz igre zvane sponzoruša koju sa sitnim kriminalcima s puno žara igraju arivistice spremne na sve. Uostalom sreća njena da joj je tata kupio stan. Nije baš profil koji privlači lokalne moćnike, a i ne bi znala što bi s njima onako spremnima na puno istog. Nije da ti dečki nemaju strpljenja, ali ubija ih B-produkcija, ne da im mrdnuti, goni ih u propast iako bi po zakonima na snazi mogli dočekati mirnu otromboljenu starost.

FLAUBERT:

Dohvati s poda Pacovu knjigu, koja se vukla po pristaništu i prelista je na brzinu. Rutinski dekodira rečenice istrgnute iz konteksta. čitaš kao svinja. Tko zna otkad. Prestane prije nego što ga ugleda ščućurenog iza vlažnih puzavica ili kako izdiše u lokvi na dnu svijeta koji ga je isisao i presahnio. Jednog dana oguglat će i na taj prizor, uskoro ali ne danas, danas to još može usporiti.

Sjeti se kako je umalo skašila Flauberta i kako joj je sva ta njegova depresija malo značila. Ali pomoglo je što ga je čitala da prekрати vrijeme uoči jednog važnog događaja, ispružena u uskoj sjeni koja se pomicala, ljeti, u vjetrovitom šumarku, preko pootpadalih šišarki i borovih iglica, s druge strane grobljanske ograde gdje već desetljećima nisu zakapali nove mrtvace.

Bilo bi je prešlagiralo kad je digla pogled s knjige, kad je spazila da ih maestral drži u šaci, nju, more i borove, da agave usred svega nisu ostale nepomične. Zato, samo se pritajila dok nije usporio i prestao utuvljivati joj rečenice koje njene nemirne oči nisu bile sklone vidjeti.

Nisu valjda prokleti, ona i Paco ili barem on, pa da potonu bez intervencije sa strane.

Protegne se i zagleda u strop, sanjivo. Ugodno je ovdje. Soba ima onaj hotelski štih zbog kojeg se osjeća kao doma. Paco malo pretjeruje s klimom. Osjeti se kao glavica salate u ekološki osviještenom Electroluxovom frižideru.

Nije bilo cool od Flauberta da, nakon što je stekao elementarni ukus za slobodu, toliko tlači beznađem kao neki astenični muftija u spavaćici.

Andrea se odluči na sačekušu, blažu verziju za bića s osjetljivijim želucom. ☒

* Odlomak iz romana *Starac i lezbijka*

Ksenija Herceg Ribić

Antej

Antej je mirno gazio
 polja kamilice
 volio je miris
 latica što su se gnječile
 među njegovim prstima.
 Nitko te ne može pobijediti
 dok stojiš na zemlji,
 davno su mu rekli bogovi.
 Uranjao je noge
 u vruće gejzire,
 grijao se na pepelu vulkana
 i hladio u moru.
 Vode su se pjenušale i
 isparavale.
 Uspoređivao bi se sa
 kovačima,
 samo što je on kovao maglu
 i sa dlanova je
 otpuhivao po poljima.
 Nepobjedivost nije radala strah
 već bezobzirnost i usamljenost divova
 (pazi da ti se koraci ne odlijepe sa zemlje).
 A onda je došao Heraklo.
 Podignut s tla
 odrezan u korijenju
 u njegovim rukama
 bio je mekana glina
 i bespomoćan kao
 polja kamilice. ☒

Galatea

Vidio sam da vrijeme ima mekane satove,
 dugo je i nježno kuckalo dok te nije
 izrezalo oštrim kazaljka.
 Bacili smo komad kruha u pustinju
 nahranivši sunce i pijesak.
 Rekla si: "Sagradi mi kuću od živih i neživih stvari"
 i ja sam skupljao konjske potkove, grive, oklope rakova,
 pukotine, sol, hvatao sam vjetar u mreže, trgao morske trave,
 sušio ruže u hladovini čempresa i brao zvijezde s oraha.
 Sakrio sam u ormar pušku za uspavlivanje tigrova, jer
 pustinja je opasna ko i otoci samoće u kojim se samo
 nas dvoje uistinu poznajemo.
 Gledao sam te svake večeri kako se
 svlačiš iza zavjese.
 Ogledala su bila prazna,
 crne rupe bez svjetlosti.
 Skidala si svoju kožu
 kao svilene čarape, a onda si se obukla u djevojku
 i ja sam ti ponovno vjerovao.
 Tvoje je tijelo imalo tisuću tajnih pretinaca.
 Vidio sam kako u njima sakrivaš laži
 koje su ti kao mrvice ispadale iz usta.
 Ljutnja će ih otopiti,
 oprost omekšati,
 no ti i ja ih nikada nećemo zaboraviti.
 Onu otrovnu zakopčala si na grudi
 umjesto medaljona i ja sam se stvarno bojao
 da ćeš od nje upravo ti umrijeti.
 Morala je biti baš ondje:
 "da ne zaboraviom naš početak..." rekla si.
 Pod jezikom si čuvala ključ ladice koju nikada nisi otvarala
 i okus metala u poljupcu govorio mi je
 da nekada nisi mila moja.
 Prazne su ruke mog prijatelja.
 od sedam smrtnih grijeha šest ih je prošlo
 kroz moju dušu.
 A onda je kažnjena moja oholost.
 Umro sam sam. ☒

Krotitelju Himere

Lomim se na putu gdje sam te
 izgubila.
 Postajem drvo.
 / *Kako si me samo lomio!*
 Čekam u rijeci sakrivena u granama.
 Ugrizi vodenih zmija
 ne oslobađaju moj glas.
 Ostarjeli su tvoji pokreti,
 zemlja ti guta korake,
 vrijeme zagrizlo u kosti
 glode hrskavicu među zglobovima.
 Kvariš se polako
 kao i svaki drugi stroj.- Čitam ti misli, čovječe!
 Nikada nije bilo načina
 da te zadržim,
 a sada imam tijelo
 građeno da te ulovi.
 savijena leđa vukodlaka,
 na kraju repa udice
 i krila gavrana
 sakrivena bojom noći.
 Osluškujem zemlju kojom hodaš
 opasnost ti miriše
 na smrznute trave,
 osjećaš me u zraku
 kao nešto poznato i mrtvo,
 a ja čekam.
 Legende su oživjele
 i meni je trebala pripasti uloga
 pripitomljene Himere.
 Nema načina
 da se izbjegne
 ovaj sporazum lovca i plijena.
 Zabluda miriše slatkim vonjem slobode
 a tu sam samo ja.
 Padaš mi na dlan
 kao gospodar divova.
 Hvatam te u središtu kruga,
 savijam prste
 i pretačem ti srce
 u bocu za zimnicu. ☒

Šivanje grada

Sjedim na vatri
 rukama umočenim u oblake
 da se hlade,
 jer užarenim mislima i
 ledenim dlanovima
 mogu pogledati u budućnost.
 Onaj koji tamo čeka
 zove se Nada
 Onaj koji trči
 zove se Strah.
 Obojica putuju spavajući na konjima
 sanjajući prošlost mog svijeta.
 Traže sklonište od vjetra
 u sjeni stotine kišobrana
 čiji su kosturi
 zazidani u temelje stijena
 sa žicama bez zglobova
 što se ne izvrću u smjeru oluje
 i kilometrima svile
 koja se ne para u vremenu.
 Sjedim na vatri
 rukama umočenim u oblake
 gledam u sutra
 a Bog je već izbrojio moje dane. ☒

impresum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Hebrangova 21, Zagreb

telefon: 4855-449, 4855-451

fax: 4856-459

e-mail: zarez@zg.tel.hr

web: www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

poslovna direktorica: Nataša Polgar

glavni urednik: Boris Beck

zamjenice glavnog urednika: Katarina Luketić,

Duškanka Profeta

redakcijski kolegij: Sandra Antolić, Tomislav Brlek,

Grozdana Cvitan, Dean Duda, Nataša Govedić,

Giga Gračan, Nataša Ilić, Sanja Jukić, Agata Juniku,

Pavle Kalinić, Branimira Lazarin, Jurica Pavičić,

Milan Pavlinović, Iva Pleše, Dina Puhovski, Srđan Rahelić,

Sabina Sabolović, David Šporer, Igor Štik, Gioia-Ana Ulrich,

Davorka Vukov Colić, Andrea Zlatar

grafički urednik: Željko Zorica

lektura: Žana Mihaljević

tajnica redakcije: Lovorka Kozole

priprema: Romana Petrinc

tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Ured za kulturu Grada Zagreba

Institut Otvoreno društvo Hrvatska

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na zarez:

6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn

12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci 85,00 kn

12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 100,00 DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke: 30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

DAKVO ZA PLATNO PROMET

PRIZNICA

IZVA KICAMAVUE

U REGISTARUZI, 8000 ZEBE

GODIŠNJA PRETPLATA ZA "ZAREZ"

DRUGA STRANA d.o.o. HEBRANGOVA 21, ZAGREB

10000-601-741985

25. 1. 2002

MMC**Multimedijalni centar d.o.o.**

Rijeka, Kružna 6 • tel/fax: +++385 51 215 063

e-mail: mmc@mmc.hr • <http://www.mmc.hr>

THE Artist as a product
Be our product

M. Offenbach 1999., Oregon USA; performance: "Croatian golf"